

Ентуан де Сент- Кзюпері

цитадель

том II

Антуан де Сент-Екзюпері

**Твори
в чотирьох томах**

ЦИТАДЕЛЬ

Antoine de Saint-Exupéry

CITADELLE

Антуан де Сент-Екзюпері

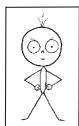
Твори
в чотирьох томах

Том II

ЦИТАДЕЛЬ

Скорочене видання,
підготував Мішель Кенель

З французької переклав
Петро Таращук

видавництво
жупанського

Київ
2010

ББК 84.4ФРА

С31

Даний роман всесвітньовідомого автора — філософія опанування світу розумом, не марна, але безрезультатна спроба досягнути безкінечне й вічне минулим і смертним, бо світ — нездоланна цитадель, що потребує для свого досягання інструменту, набагато тоншого за розум і гострішого від усякої зброї. Роздуми спостережливого знавця людської душі допоможуть кожному з нас знайти свій упевнений шлях у величному безмірі людського життя і любові.

Художнє оформлення
Оксани Баратинської

Cet ouvrage a été publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication «SKOVORODA» de l'Ambassade de France en Ukraine et du Ministère français des Affaires Etrangères.

Це видання було здійснене в рамках Програми сприяння видавничій справі «СКОВОРОДА» Посольства Франції в Україні та Міністерства закордонних справ Франції.

Видавництво вдячне панові Віталію Лісничому
за підтримку цього видання

© Éditions Gallimard, Paris, 2000
© Видавництво Жупанського;
П. Тарашук, переклад; О. Баратинська, художнє оформлення,
2010.

ISBN 978-966-2355-05-5

ЦИТАДЕЛЬ

Дуже часто мені доводилося бачити, як жалощі збиваються на манівці. Проте ми, проводирі людей, навчилися прозирати їхні серця й даємо нашу підтримку тільки тим, хто вартий уваги. Тож у жалошах я відмовляю тим показним ранам, які завдають жалю жіночому серцю, відмовляю й умирущим і мертвим. І я знаю чому.

Це було тієї пори моєї юности, коли я проймався жалем до жебраків та їхніх виразок. Я наймав для них зцілителів і купував їм бальзами. З одного острова каравани доставляли мені мазі на основі золота, які заживляли шкіру на тілі. Я діяв отак аж до дня, коли збагнув, що жебраки вважають свій сморід за рідкісну розкіш, я побачив, як вони роздряпують себе і прикладають до подряпин лайно, як-от люди, які окурюють землю, щоб видобути з неї пурпуровий цвіт. Вони, пишаючись, показували одне одному свої гнояки й хизувалися отриманими пожертвами, бо той, хто дістає найбільше, прирівнює себе до верховного жерця, що показує найгарнішого кумира. Якщо вони погоджувалися, щоб їх обстежив мій лікар, то тільки внаслідок сподівання, що їхні гнояки здивують його своїми згубними міазмами й розміром. Вони вимахували своїми куксами, щоб завоювати собі місце в цьому світі. Отож піклування жебраки сприймали як вияв поваги, простягали свої члени для обливань, які лестили їм, але, тільки-но зараза зникала, вони бачили, що вже втратили своє значення, не могли жититися коштом свого тіла, стали непотрібні, й відтоді докладали всіх зусиль, щоб відродити виразку, яка жила їхнім коштом. Знов убравшись у шати хвороби, пихаті й марнославні, з жебрацькою мискою в руці вони знову

виходили на шлях караванів і в ім'я свого нечистого бога, стягували викуп із подорожніх.

А була ще й пора, коли я проймався жалем до мертвих. Я думав, ніби той, ким я жертвую в його пустелі, пропадає в розпачливій самотності, тоді я ще не розумів, що для мертвих самотності не існує ніколи. Тоді я ще не зіткнувся з їхньою зневажливою поблажливістю. Проте бачив, як егоїст або скнара, — той самий, що так завзято виступав проти всякого марнотратства, — опинившись на смертному одрі, благав, щоб коло нього зібрали всіх родичів, належних до його роду, а потім ділив своє добро із презирливою справедливістю, немов роздаючи дітям нікчемні іграшки. Я бачив, як поранений боягуз, — той самий, що гукав на поміч, коли небезпека була невелика, — потрапивши в справжню халепу, відмовлявся від усякої допомоги з боку товаришів, якщо бачив, що вона пов'язана з ризиком для них. Ми славимо таке зречення. Але я вбачаю в ньому ще й непомітний вияв зневаги. Я знав тих, які ділили свій міх із водою, коли він уже висох на сонці, або свій шматок хліба в апогеї голоду. Вони чинили так передусім тому, що вже не мали в них потреби і, сповнені величного невідання, давали іншим обгризати кістку.

Але навіщо я нарікаю? Навіщо марную час, оплакуючи їхній кінець? Я занадто добре знав досконалість мертвих. Невже я переживав, споглядаючи смерть полонянки, якою звеселили мої шістнадцять років і яка, коли привели її, вже вмирала, дихала часто й неглибоко і ховала кашель у білизні, мов газель, що виснажилась і не годна бігти; дівчина вже знесилалась, але не зважала на це, бо любила всміхатися. Але ця усмішка була вітерцем над річкою, слідами мрії, борозною лебедя на воді й день у день ставала дедалі витонченіша та неоціненніша, дедалі непомітніша, аж поки обернулась у просту й напрочуд чисту лінію, тільки-но лебідь відлетів.

А ще смерть мого батька. Мого незрівнянного батька, що став мов із каменю. Кажуть, вбивці сивіє волосся, коли його кинджал замість спорожнити смертне тіло наповнює його такою величчю. Вбивцю, що заховався в королівських покоях, віч-на-віч — не зі своєю жертвою, а

з гранітним велетнем із саркофага, — й потрапив у пастку тиші, яку сам і спричинив, знайшли на світанку, непорушно простертого внаслідок самої нерухомості смерти.

Отак унаслідок королевбивства мій батько одразу утвердився у вічності, й, коли віддав душу, всі люди затамували віддих на три дні. І то так, що дар мови повернувся, а з плечей упав камінь скорботи тільки тоді, коли ми поховали його. Але король, що не правив, а тільки зважував і давав свою оцінку, видавався нам таким значущим, що, опускаючи, аж тріщали мотузки, труну в могилу, ми вважали, ніби не тіло ховаємо, а складаємо в комору припаси. Підвішений на мотузках, він важив, як перший камінь храму. Ми не поховали батька, а запечатали в землі, й він нарешті став таким, як є був: основою і фундаментом.

Саме батько навчив мене, що таке смерть, і зобов'язав мене, коли я був молодим, дивитися їй у вічі, бо він ніколи не опускав очей. У жилах мого батька текла кров орлів.

Це сталося під час проклятого року, прозваного «бенкетом сонця», бо сонце того року розширило пустелю. Воно осявало піски поміж купами кісток, сухими тернами, прозорою шкірою мертвих ящірок і верблюжою травою, що стала мов тверді волосинки. Сонце, яке будувало стебла квітів, поглинуло свої створіння й панувало на їхніх розкиданих трупах, наче дитина серед поламаних іграшок.

Сонце дійшло аж до підземних водних запасів і пило воду з нечисленних криниць. Воно поглинуло навіть позолоту пісків, що стали такими порожніми, такими білими, що ми прозвали той край Дзеркалом. Адже дзеркало теж нічого не містить, а образи, які наповнюють його, не мають ані ваги, ані тривалости. А іноді дзеркало, як і соляне озеро, випаює очі.

Погоничі верблюдів, заблукавши в пустелі й піймавши у цю пастку, яка ніколи не віддавала своєї здобичі, спершу не розпізнавали її, бо ніщо не вирізняло її, і несли, наче тіні на сонці, примари своєї присутності. Приклеєні до того клею зі світла, вони думали, ніби йдуть;

насправді вже поглинуті вічністю, думали, ніби живуть. Вони вели свій караван уперед, туди, де жодне зусилля не брало гору над інерцією простору. Проминаючи криниці, яких уже не було, вони раділи свіжості вечірніх сутінків, що були відтепер лише марною відстрочкою. Вони, наївні, можливо, нарікали на повільність своїх ночей, тоді як насправді ночі минали для них так, немов сонце лише встигло кліпнути повіками. Вивергаючи гортанними голосами прокльони з приводу якоїсь дрібної несправедливості, вони не знали, що доля вже оголосила їм свій вирок.

Ти думаєш, ніби тут спішить караван? Нехай мине двадцять сторіч — і прийди подивися!

Розчинені в часі й перетворені в пісок — отакими я сам побачив ті випиті дзеркалом примари, коли батько, щоб навчити мене, що таке смерть, посадив мене на круп і повіз.

— Тут, — сказав він, — була криниця.

У глибині однієї з тих вертикальних шахт, — таких глибоких, що в них не відбивалася жодна зоря, — навіть болото стало твердою корою і зоря, яка потрапила там у полон, погасла. Та, коли не світиться бодай одна зоря, цього досить, щоб розбити караван у дорозі з не меншою нещадністю, ніж унаслідок засідки.

Навколо вузького отвору, наче навколо перерваної пуповини, люди й тварини даремно збилися в купу, щоб отримати з черева землі воду своєї крові. Найдужчі робітники, опущені аж на дно тієї прірви, марно дряпали тверду кору. Караван, скидаючись на живцем пришпилену комаху, яка в смертних судах розкидає навколо себе шовк, пилوک і золото крил, теж був прибитий до землі єдиною пустою криницею й почав уже біліти в нерухо-мості роздертої упряжі, розірваних в'юків, розсипаних серед каміння діамантів і важких, напівзасипаних піском золотих зливків.

Поки я розглядав їх, батько заговорив:

— Ти знаєш що таке весільний бенкет, коли його вже покинули гості та молодята. Світанок показує все безлад-

дя, яке вони лишили після себе. Розбиті джбани, перекинуті столи, погаслий жар — усе зберігає застиглий відбиток розгاردіяшу. Але, дивлячись на такі сліди, — повчав мене батько, — ти нічого не дізнаєшся про любов.

Зважаючи й гортаючи сторінки Книги Пророка, — розповідав далі батько, — й прикипаючи очима до малюнку літер або золота мініатюр, неосвічений не помічас головного, що є не марним предметом, а божественною мудрістю. Отож головне у свічці — не восковий циліндр, що лишає сліди, а світло.

Сільські судді засудили одного разу молоду жінку, що скоїла якийсь злочин, і наказали їй скинути на сонці тонкі тілесні покриви, а потім просто прив'язали її до стовпа в пустелі.

— Я покажу тобі, — мовив батько, — до чого схильні люди.

І знову повіз мене з собою.

Поки ми їхали, над покараною жінкою минув уже цілий день, і сонце випило її теплу кров, слину і піт її пахвин. Випило в її очах воду сонця. Коли ми з батьком доїхали, настала ніч, а водночас і короткий перепочинок для бідолашної, ми дісталися краю забороненого плато, де вона вирізнялася, біла й гола, серед каміння, тендітніша за напону водою стебелінку, яку раптом припинили живити важкими водами, що творять у землі густу тишу, жінка ламала собі руки, мов лозина, вже тріснута у вогні, й благала в Бога ласки.

— Послухай її, — мовив батько, — вона відкрила головне...

Але я був ще дитина і боягуз:

— Може, вона страждає, — заперечив я батькові, — а може, й боїться...

— Вона вже проминула, — сказав батько, — і страждання, і страх, що є хворобами стайні, створеними для смиренних стад. Вона відкриває істину.

Я чув, як жінка плакала. Полонянка цієї ночі без меж, вона прикликала до себе лампу ввечері у своєму домі, кімнату, схожу на неї, й двері, що замикалися. Відкрита

всьому всесвітові, що не показував свого обличчя, вона прикликала дитину, яку цілувала перед сном і яка зосереджувала в собі світ. Залежачи на цьому пустельному плато від ласки незнайомих перехожих, вона співала про кроки чоловіка, що дзвонить увечері на порозі, вони зустрічаються і він заспокоює її. Простерта в безмірності й уже не маючи ніякої опори, вона благала, щоб їй дали греблі, бо тільки вони забезпечують змогу існувати, мішок вовни, яку треба розчесати, миску, яку треба помити, одну конкретну миску, саме цю дитину, яку треба приспати, а не якусь іншу. Вона зверталася до вічності дому, вкрита разом з усім селом однією вечірньою молитвою.

II

Отже, з верхівки найвищої башти цитаделі я з'ясував, що нема чого нарікати ані на страждання, ані на смерть у Господньому лоні, ані на саму жалобу. Адже небіжчик, якщо його пам'ять шанують, має більшу присутність і могутність, ніж живий. Я зрозумів властивий людям страх і жалів людей.

Я вирішив зілшити людей.

Я мав жаль до самотнього чоловіка, що прокидається серед безмежної патріархальної ночі, вважає, що має захист під Господніми зорями, і одразу відчуває подорож.

Я заборонив розпитувати його, знаючи, що ніколи немає відповіді, яка заспокоює. Той, хто запитує, шукає передусім прірви.

Я засуджую неспокій, що спонукає злодіїв до злочину, бо навчився розуміти їх і знаю, що їх можна врятувати, лише врятувавши від їхньої нужди. Якщо вони гадають, ніби прагнуть золота інших, вони помиляються. Але золото блищить, наче зоря. Ця любов, що не знає про себе, звернена тільки до світла, яке вони не зловлять ніколи. Вони йдуть від відблиску до відблиску, крадучи непотрібне добро, мов божевільний, що, прагнучи схопити місяць, відбитий у чорній воді водойм, спускає воду. Йдуть і кида-

ють у нетривалий вогонь оргій марний попіл украденого. Потім повертаються до своїх нічних осель, бліді, наче напередодні побачення, нерухомі від страху злякатися, уявляючи собі, ніби тут перебуває те, що коли-небудь задовольнить їх.

Цей чоловік, якщо я звільню його, й далі буде вірний своєму культові, й мої воїни, топчучи гілля, заскочать його завтра в садках інших людей, але сьогодні йому калататиме серце, й він вважатиме, ніби цієї ночі до нього прихилилася доля.

Звичайно, я прикрию їх спершу своєю любов'ю, знаючи, що вони мають більше завзяття, ніж чеснотливі у своїх крамничках. Але я будівник міст. Я вирішив закласти тут підвалини своєї цитаделі. Я стримую караван у дорозі. Він тільки зернинка на ложі вітру. Я опираюся вітру й закопую насіння, щоб тут розквітли кедрі в ім'я слави Господньої.

Любов повинна знайти свій об'єкт. Я рятую тільки того, хто любить, хто є і кого можна наситити й задовольнити.

Ось чому я замикаю жінку в шлюбі й наказую каменувати дружину-перелюбницю. Звичайно, я розумію і її спрагу, і те, якої великої присутності вона вимагає. Я розумію її, бачу, коли вечір дозволяє дива, як вона спирається ліктями на терасі, замкнена зусібіч широким морем обрію й віддана, немов самотньому катові, муці бути ніжною.

Я чую, як вона вся тремтить, кинута отут, як форель на пісок, і чекає, немов повноти морської хвилі, синього плаща вершника. Свій заклик вона звертає до всієї ночі. Хоч хто почує його, відгукнеться. Але вона марно йтиме від плаща до плаща, бо вже немає чоловіка, який задовольнить її. Отак і берег, щоб освіжитися, кличе переливи морських хвиль, і хвилі вічно котяться одна за одною. І одна за одною опадають. Навіщо схвалювати переміну чоловіків: той, хто любить передусім наближення до любови, ніколи не знатиме зустрічі з нею...

Я рятую тільки ту жінку, яка може розвинутися і впорядкуватися навколо внутрішнього двору, так само як

кедр виростає навколо своєї насінини і знаходить свій розквіт у власних межах. Я рятую ту, яка любить передусім не весну, а будову тієї квітки, в якій замкнена весна. Яка любить передусім не кохання, а конкретне обличчя, якого набуває те кохання.

Ось чому цю розпорошену у вечірніх сутінках дружину я або відкидаю, або збираю до купи. Я розміщаю навколо неї, неначе кордони, плиту, чайник і мідний позолочений таріль, щоб мало-помалу, завдяки цим предметам, вона побачила обличчя, яке можна впізнати, знайоме обличчя, усмішку, що належить до цього дому. Для неї це буде повільна поява Бога. Дитина тоді закричить, щоб її годували грудьми, вовна, яку треба чесати, спокушатиме пальці, а жарини вимагатимуть дмухнути на них. Відтоді вона буде полонянкою й буде готова служити. Адже я той, хто будує урну навколо пахошів, щоб зберегти їх. Я рутина, що виповнює плід. Я той, хто спонукає жінку набирати тіла та існувати, щоб згодом я дав Господу від її ім'я не кволе зітхання, розвіяне вітром, а щире завзяття, справжню ніжність, справжнє конкретне страждання...

Отак я ще довго міркував над сенсом миру. Мир породжують народжені немовлята, зібраний урожай, нарешті упорядкований дім. Він приходить із вічності, куди входять завершені речі. Мир повних клунь, заснулих овець, складеної білизни, мир єдиної досконалости, мир того, що стає даром Господу, якщо добре зроблене.

Адже мені здалося, що людина дуже схожа на цитадель. Вона руйнує мури, щоб утвердити свою свободу, і тоді це лише зруйнована, відкрита зорям свобода. Тоді починається страх, породжений небуттям. Нехай людина робить собі істину з запаху підпаленої лози, або вівці, готової до стрижки. Істина викопує себе так, як копають криницю. Погляд, розпорошившись, утрачає бачення Бога. Більше, ніж дружина-перелюбниця, відкрита обіцянкам ночі, про Бога знає мудрець, що зосередився і знає тільки тягар остриженої вовни.

Цитаделе, я збудую тебе в людському серці.

III

Адже я відкрив одну велику істину. Люди живуть у будинках, і сенс речей для них міняється залежно від сенсу дому. Шлях, ячмінне поле і вигин пагорба мають різне значення для людини залежно від того, становлять вони чи ні її маєток. Адже та строката матерія враз зосереджується й тисне мені на серце. Той, хто живе в царстві Господньому, і той, хто не живе в ньому, живуть у різних світах. Нехай невірні, що глузують із нас, помиляються, нехай вважають, ніби женуться за відчутними багатствами, коли насправді їх немає. Таж якщо вони бажають цю отару, то лише через гордість. А радощі, спричинені гордістю, не відчутні.

Отак і ті, хто вважає, ніби відкрив, поділивши, мою територію. «Тут є, — кажуть вони, — барани, кози, ячмінь, оселі та гори — а що там ще?» Вони бідні, бо більше вже нічого не мають. І мерзнуть. Я з'ясував, що вони схожі на того, хто розтинає труп. «Я, — запевняє він, — покажу, що таке життя серед білого дня: це тільки суміш кісток, крові, м'язів і внутрішніх органів». Натомість життя — це світло очей, яке вже не сяє в їхньому попелі. Адже моя територія — щось інше, ніж ці барани, ниви, оселі та гори, це те, що домінує над ними й пов'язує їх. Це батьківщина моєї любови. Й вони щасливі, якщо знають про це, бо живуть у моєму домі.

Обряди в часі — однаково, що оселі в просторі. Адже добре, коли час, що спливає, здається, не зуживає і не вбиває нас, мов жменьку піску, а завершує нас. Добре, коли час — будівництво. Отже, я йду від свята до свята, від роковин до роковин, від жнив до жнив, як ходив дитиною від зали нарад до зали відпочинку в батьковім палаці, де кожен крок мав свій сенс.

Я накинув свій закон, що є наче стінами та структурою моєї оселі. Нерозумний прийшов і каже мені: «Звільни нас від свого примусу, тоді ми станемо більші». Але я вже знав, що вони втратять передусім здатність пізнавати обличчя і, вже не люблячи його, здатність пізнавати самих себе, тож я вирішив усупереч їхній волі збагатити їх їхньою любов'ю. Бо вони запропонували мені, щоб гуляти

з більшою невимушеністю, розвалити стіни палацу мого батька, де кожен крок мав свій сенс.

Палац був великою спорудою з крилом, передбаченим для жінок, і потаємним садом, де виспівував струмисько води. (Я звелів збудувати його, щоб він правив за серце в домі, до якого можна наблизитися й від якого можна відходити. Щоб можна було зайти в той простір і вийти з нього. Бо інакше тебе не буде ніде. Бути вільним не означає не існувати.) Були там і комори, і стайні. Настала пора, коли спорожніли комори, не стало й духу живого в стайні. А батько був проти, якщо одні приміщення використовували для цілей інших приміщень. «Комора, — казав він, — передусім комора, і ти не живеш у домі, якщо не знаєш, де ти. Не має значення, — казав він далі, — якою мірою плідне використання. Людина — не худоба для відгодівлі, й любов для неї важить більше, ніж використання. Ти не можеш любити дому, що не має обличчя і де кроки не мають сенсу».

У палаці була зала, передбачена тільки для великих посольств, і її відкривали сонцю лише тоді, коли далекі вершники здимали піщану куряву, а на обрії майоріли великі корогви, які вітер надував, мов вітрила. Зали навіть не відкривали, коли приїздили дрібні володарі, що не мали ніякого значення. Була ще й зала, де чинили правосуддя, і зала, куди забирали страчених. Була й порожня кімната, про яку ніхто не знав, для чого вона призначена, і вона, мабуть, не виконувала жодної функції, хіба що навчала чуттю потаємного, принципові, що ніколи не можна прозирнути геть усе.

Раби, що бігали коридорами й виконували доручення, носили важкі сувої тканин, які давили їм на плечі. Вони піднімалися сходами, відчиняли двері, опускалися іншими сходами і залежно від того, перебували ближче чи далі від центрального струменя води, ставали або балакучі, або мовчазні, аж поки тривожились, мов тіні, на краю жіночих покоїв, знайомство з якими внаслідок помилки коштувало б їм життя. Та й самі жінки були або спокійні, або зарозумілі, або потаємні залежно від свого місця в оселі.

Я чую голос нерозумного: «Скільки місця змарновано, скільки багатств не використано, скільки добра, занепащеного внаслідок недбальства! Треба зруйнувати непотрібні стіни, зрівняти з землею короткі сходи, які так ускладнюють пересування. Тоді людина буде вільна». А я відповів їм: «Тоді люди стануть худобою на громадському майдані й від страху знудитися вигадуватимуть дурні ігри, які, щоправда, ще матимуть правила, але тим правилам не властива велич. Адже палац може сприяти писанню віршів. А хіба можна написати вірш про безглуздя кинутих на стіл костей? Люди, мабуть, ще довго житимуть у затінку стін, тож вірші навіватимуть їм ностальгію, а потім зітреться навіть затінок і вони вже не розумітимуть їх».

Тож чим надалі вони тішитимуться?

Людина тоді загубиться в тижні без днів або в році без свят і не показуватиме свого обличчя. То буде людина без ієрархії, яка заздрить сусідові, якщо той у чомусь вищий від неї, й зі шкіри пнеться, щоб опустити його до свого рівня. Тож яку вони матимуть радість із того гладенького болота, яким вони стануть?

Я відтворив силові поля. Я збудував у горах греблі, щоб стримувати води. Отже, таким чином я опирався, не маючи слушности, природним тенденціям. Я відновив ієрархії там, де люди були схожі, як води, тільки-но ті води змішувались у болоті. Я натягував луки. З несправедливості сьогодення я творив завтрашню справедливість. Я утвердив напрями руху — там, де кожен прикипав до місця й називав цей жалюгідний стан щастям. Я зневажаю води, жалюгідні своєю справедливістю, й визволяю воду, засновану на явній несправедливості. Отак я ошляхетнив свою імперію.

Адже я знаю їхні міркування. Вони в захваті від людини, яку заснував мій батько. «Як можна паплюжити, — кажуть вони, — такий досконалий успіх?» І в ім'я того, хто утвердив необхідний примус, вони знищили примус. Тією мірою, якою примус ще зберігався в серці, вони ще діяли. А згодом мало-помалу забули про нього. А людина, яку вони хотіли врятувати, вже мертва.

Ось чому я ненавиджу іронію, що походить не від людини, а від ледаря. Адже ледар каже людям: «А втім, ваші звичаї інші. Чому б не змінити їх?» А ще казав їм колись: «Хто змушує вас звозити врожай до комор і заганняти худобу в хліви?» Але це його одурюють слова, бо він не знає того, чого слова не здатні передати. Він не знає, що люди живуть у домі.

А його жертви, які вже не визнають цієї істини, починають розбирати дім. Отже, люди марнують своє найнеоціненніше багатство: сенс речей.

Я пригадую того невірного, що приходив до мого батька:

— Ти наказав, щоб у тебе молилися з чотками з тринадцяти намистин. Що означають тринадцять намистин, — казав він, — невже не буде спасіння, якщо ти змieniш їхнє число?

І подав витончені причини, внаслідок яких люди мали б молитися, використовуючи чотки з дванадцяти намистин. Я, дитина, чутлива до вміння вправно промовляти, приглядався до батька, сумніваючись у блисків його відповіді, такими-бо блискучими видалися мені подані аргументи.

— Скажи мені, — знову заговорив невірний, — у чому полягає найбільша перевага чоток із тринадцяти намистин?..

— Перевага чоток із тринадцяти намистин, — відповів батько, — полягає у вазі всіх голів, які я повідтинав в ім'я їх...

Господь просвітив невірного, що навернувся до нашої віри.

IV

Людська оселе, хто заснує тебе на міркуваннях? Хто був би здатний спорудити тебе, спираючись на логіку? Ти існуєш і не існуєш. Ти є і тебе немає. Ти збудована з різних матеріалів, але слід вигадати тебе, щоб відкрити тебе. Так само й той, хто зруйнував свій дім із метою начебто пізнати його, має тепер лише купу каміння, цегли й чере-

пиці, та не годен знайти ані затінку, ані тиші, ані інтимності, яким вони служили, і не знає, як можна використати цю купу каміння, цегли й черепиці, бо бракує вигадки, що панує над ними, душі та серця архітектора. Бо камінню бракує душі та серця людини.

Оскільки немає міркувань, крім цегли, каміння й черепиці, і немає душі та серця, що панують над ними і змінюють їх своєю силою, спонукаючи до тиші, бо серце й душа уникають правил логіки і законів чисел, тоді з'являюсь я зі своєю свавільністю. Я, архітектор. Я маю душу та серце. Тільки я володію силою перетворювати камінь у тишу. Я йду й вимішую цю кашу, що є лише матерією, відповідно до творчого образу, що йде до мене тільки від Бога і оминає шляхи логіки. Я будую свою цивілізацію, одержимий єдиним смаком, який вона матиме, так само як інші будують свій вірш, повертаючи фразу і змінюючи слово, не будучи змушені виправдовувати ані повороти, ані зміни, одержимий єдиним смаком, який вона матиме і який вони знають напам'ять.

Цитаделе! Отже, я збудував тебе, як корабель! Я тебе збив цвяхами, спорядив, а потім пустив у час, що відтепер — лише ходовий вітер.

Корабель людей, без якого їм бракуватиме вічності!

Але я знаю загрози, які чигають на мій корабель. Зовні йому завжди дошкуляє темне море. А також інші можливі образи. Адже завжди можна зруйнувати храм і використати каміння для іншого храму. І той інший храм матиме не більше істини і не більше облуди, не більше справедливості і не більше несправедливості. І ніхто не знатиме про цю катастрофу, бо якість тиші не вписана в купу каміння.

Ось чому я прагну, щоб вони міцно підпирали головні шпангоути корабля. Щоб рятувати їх від покоління до покоління, бо я не вдосконалю храму, коли щомиті будувавиму його спочатку.

V

Ось чому я прагну, щоб вони міцно підпирали головні шпангоути корабля. Конструкція, яку створили люди. Адже навколо корабля сліпа природа, ще несформульована й могутня. А той, хто забуває про могутність моря, ризикує забагато відпочивати.

Вони вірять, що дана їм оселя абсолютна в собі. Доведене бодай раз стає очевидністю. Коли живуть на кораблі, моря не бачать. А якщо й помічають море, воно править тільки за оздобу для корабля. Такою є сила духу. Море видається йому створеним тримати корабель.

Але він помиляється.

Бо той, хто не виявляє пильності й не знає, що живе на кораблі, наперед уже наче зруйнований і побачить невдовзі народження моря, хвиля якого змис його безглузді ігри.

Такий образ нашої імперії постав переді мною, коли ми, кілька чоловік із мого народу і я сам, були у відкритому морі, плывучи на прощу.

Отже, вони були ув'язнені на облавку корабля у відкритому морі. Інколи я мовчки походжав між ними. Сидячи навколо тарелів із харчами, годуючи грудьми немовлят або перебираючи молитовні чотки, вони стали мешканцями корабля. Корабель став оселею.

Але однієї ночі розгулялися стихії. Прийшовши провідати їх у тиші своєї любови, я побачив, що нічого не змінилось. Вони різьбили собі персні, пряли вовну або стиха розмовляли — невтомно ткали людську спільноту, мережу зв'язків, тож, якщо згодом хтось помирав, унаслідок цієї пов'язаности він відривав щось від кожного. А якщо в тиші своєї любови я чув, що вони розмовляють, я зневажав зміст їхніх слів, розповіді про чайники або хвороби, знаючи, що сенс речей полягає не в предметі, а в дії. Отой, що повагом усміхається, немов дарує себе... а той, хто нудиться, не знає, що це наслідок страху або відсутности Бога. Отже, я дивився на них у тиші своєї любови.

А проте важке плече моря, яке навіть не цікавило людей, пронизувало їх повільними і страшними рухами.

Траплялося, що корабель піднімався вгору, а потім неначе провалювався. Корабель тоді тремтів усім корпусом, здається, тріщали всі шпангоути, немов він уже розпадався, і, поки тривало це розмивання реальності, люди припиняли молитися, розмовляти, годувати грудьми немовлят і різьбити щире срібло. І щоразу сухий, наче блискавка, хрускіт пронизував наскрізь увесь дерев'яний корпус. Корабель немов падав у себе, загрожував репнути на всіх стиках, його трощило, і людей охопила ненастанна блювота.

Отож вони збилися до купи, мов у хліві, що тріщить з усіх боків, над ними моторошно гоїдались олійні лампи.

Я сказав їм, боячись, щоб вони не піддалися страху:

— Нехай ті з вас, хто працює зі сріблом, вирізьблять мені джбан для води. Нехай ті, хто готує страви для інших, ревно візьмуться до роботи. Нехай здорові піклуються про хворих. Нехай ті, хто молиться, заглибляться в молитви...

А тому, кого, блідого, я побачив зіпертим на балку і хто слухав крізь грубі дошки заборонену пісню моря, я сказав:

— А ти йди в трюм і порахуй мертвих баранів. Інколи з переляку вони душать один одного.

Він відповів мені:

— Господь місить море. Ми пропали. Я чую, як тріщать головні шпангоути корабля. Вони не повинні подаватися, бо це рама й каркас. Такі самі й підвалини планети, яким ми довіряємо наші будинки, і ряди оливкових дерев, і ніжність рунних баранів, що повільно жують увечері Божу траву. Добре перейматися в домі олівами, баранами, стравою і любов'ю. Та погано, коли сам каркас завдає нам мук. Коли вже зроблене знову стає працею. Як-от тут, де те, що має мовчати, бере слово. Що станеться з нами, якщо бурмотітимуть гори? Я вже чую це бурмотіння й ніколи не забуду...

— Яке бурмотіння? — перепитав я.

— Пане, колись я жив у селі, збудованому на затишній спині пагорба, міцно утвердженому на землі з її небом; у селі, створеним, щоб тривати, і воно тривало. Цямрини наших криниць, пороги наших домів, вигнуті краї наших

фонтанів аж блищали — так часто з них брали воду і так часто на них ставали. Але однієї ночі щось прокинулось у наших підземних підвалинах. Ми зрозуміли, що земля під нашими ногами почала жити й міситися. Вже зроблене знову ставало працею. Ми злякалися. Ми боялися не так за себе, як за предмети наших зусиль. За те, чому ми віддаємо себе в житті. Я різьбяр і боявся за великий срібний джбан, над яким я працював уже два роки. Я віддав йому два роки невсипущої праці. Хтось тремтів за свої ворсисті килими, які ткав із радістю. Щодня він розгортав їх на сонці. Він пишався, що віддав якусь частину своєї загрубілої плоті за цю хвилю, що видавалася спершу глибокою водою. Дехто боявся за посажені оливи. Думаю, ніхто з нас не боявся смерті, а всі ми переживали за речі дрібні та безглузді. Ми з'ясували, що життя не має сенсу, якщо його мало-помалу не віддавати. Смерть садівника не шкодить дереву. Але, якщо ти загрожуєш дереву, тоді садівник умирає двічі. Серед нас був старий оповідач, що знав найгарніші казки пустелі. Він ще й прикрашував їх. І знав їх лише він, бо не мав синів. Тоді, коли поповзла земля, він тремтів за бідолашні казки, яких уже ніхто ніколи не зможе розповісти. А земля й далі ворушилась і місилась, почав наростати і опускатися високий охряний приплив. Невже, по-твоєму, можна віддати себе, щоб прикрасити біжучий приплив, який повільно котиться і все поглинає? Що можна збудувати на цьому рухові?

Будинки під його тиском повільно подавалися, а внаслідок майже невидимого скручування сволки зненацька розривалися, немов вибухали порохові бочки. Або ж стіни починали двигітати, аж поки раптом розвалювалися. А ті з-поміж нас, хто вижив, утратили свої значення. Тільки оповідач збожеволів і всякчас співав.

Куди ти ведеш нас? Цей корабель зазнає трощі разом із плодами наших зусиль. Крім того, я відчуваю, що час біжить марно. Я відчуваю, як біжить час. Він не повинен отак бігти, бути таким вразливим, а повинен зміцнювати, надавати зрілості й старити. Мало-помалу він повинен зібрати витвір. Але що він надалі зміцнюватиме, хто виживе з нас і хто лишиться?

VI

Я був серед свого народу й думав, що вже годі чомусь віддавати себе, бо немає нічого стабільного, яке тривало б протягом поколінь, і думав про час, що тече тоді марно, наче пісок у пісковому годиннику.

Але треба збудувати велику скриню, щоб зібрати те, що лишиться від них. І воза, щоб везти її. Адже я шаную передусім те, що триває довше за людей. А отже, я рятую сенс їхньої віддачі. Йі будую велику дароносицю, якій вони довірять усе, що мають.

Отак я походжав серед свого народу в дельті над вечір, коли все знесилося, на порогах убогих халупок бачив людей у лахмітті, які відпочивали від невтомної, як у бджіл, праці, але мене цікавили не так вони, як досконалість медового торту, над яким усі вони працювали цілі-сінький день. Я замислився перед одним чоловіком, що був сліпий, а до того ж утратив ногу. Він був дуже старий, умирущий і стогнав щоразу, немов старі меблі, коли ворухнувся, й відповідав дуже повільно, бо був давній літами й говорив нерозбірливо, проте променився, яснів і ставав тьмушим в об'єкті, якому віддавав себе. Адже старечими тремтячими руками він додавав і свою працю, яка правила за дедалі витонченіший еліксир. І він, дивовижно тікаючи зі своєї старої, зашкарублої плоті, ставав дедалі щасливішим, дедалі невразливішим. Дедалі незнищеннішим. Умираючи, він не знав про це, його руки були повні зір...

Отак вони працювали все своє життя задля збагачення, дарма що не користалися там багатством, цілком віддавали себе нетлінному гаптуванню... і тільки частку своєї праці присвячували споживанню, а решту спрямовували на різблення, непотрібну якість металу, досконалість малюнку, м'якість вигину, і це все нічому не служило, хіба що отримувало те, що віддавали йому люди, і тривало довше за плоть.

Під час своїх довгих прогулянок я добре зрозумів, що якість цивілізації моєї імперії спирається не на якість хар-

чів, а на якість вимог і на завзяття праці. Ця якість складається не з того, чим володіють, а що дають. Цивілізований передусім ремісник, про якого я розповідаю і який відтворює себе в предметі, тож і стає завдяки цьому вічним і вже не боїться смерті. Цивілізований передусім той, хто воює й віддає себе за імперію. А цей чоловік, якщо він сам нічого не створив, кутається без ніякої вигоди — хоч і живить своє око лише досконалістю — в розкіш, придбану в крамарів. Я знав вироджені народи, які вже не писали віршів, а тільки читали їх, не обробляли своїх земель, а покладалися передусім на рабів. Саме проти них піски Півдня споконвіку готували в своїх творчих злиднях живі племена, які бралися завойовувати їхні мертві запаси. По щирості, я не люблю осілих народів, бо вони нічому не віддають себе й нічим не стають. Життя не допоможе їм набутти зрілості. Час біжить для них, наче жменька піску й занапащає їх. Що я можу дати Богові від їхнього ім'я?

Тож чи знав я їхні злидні, якщо посудина розбивалася ще до того, як наповнювалась? Адже смерть предка, що став прахом після того, як віддав усього себе, — це лише диво та інструмент, який ховають, бо відтепер він непотрібний. Я бачив серед своїх племен дітей, яким загрожувала смерть і які задихалися, не мовлячи й слова; напівзаплющивши очі, вони ховали решту жару під своїми страшенно довгими віями. Адже трапляється, що Бог, подібно до жнивдаря, косить квіти впереміш зі зрілим ячменем. А звозячи снопи, багаті на зерно, знаходить у них і цю непотрібну розкіш.

— Умирає дитина Ібрагіма, — казали люди. І я повільною ходою, нечутно для господарів, зайшов до оселі Ібрагіма, знаючи, що можна розуміти одне одного, незважаючи на ілюзії мови, якщо замкнутися в тиші любови. А господарі не звернули на мене уваги, пильно дослухаючись до смерті дитини.

У домі розмовляли тихо й поковзом пересували капці, неначе там сидів якийсь страхополох, тож будь-який бодай трохи гучніший звук міг спонукати його до втечі. Ніхто не наважувався ані відчиняти, ані зачиняти двері,

взагалі навіть братися за них, неначе в домі горів тремкий вогник, живлений леткою олійкою. Помітивши дитину, я збагнув, що вона вже відходить, бо дихала часто й неглибоко, стиснула кулачки, все тіло звів судомою шалений алюр пропасниці, очі були вперто заплющені й відмовлялися бачити. Я помітив навколо дитини людей, що намагалися приручити її, як намагаються приручити маленьких диких тварин. Дитині, а рука аж тремтіла, подали чашку молока. Можливо, їй захочеться молока, її привабить його смачний запах, і вона питиме. З нею спілкувалися, наче з газеллю, що їсть із долоні, але дитина й далі була страхітливо поважна й непроникна. Не молоко годилося їй давати. І тоді старі тихо, тихесенько, немов розмовляли з горлицею, заспівали ледь чутними голосами пісню, яку любила дитина, — пісню про дев'ять зір, що купалися у фонтані, — але дитина, мабуть, була дуже далеко й не чула їх. Тікаючи від живих, вона навіть не озиралася. Своєю смертю дитина зрадила їх. Тоді від неї почали слізно просити бодай помаху, бодай погляду, що його подорожній, не сповільнивши кроку, кидає друзів... знаку вдячності. Дитину перевернули в ліжечку, стерли піт з її обличчя, примусили пити, — і це все, мабуть, щоб пробудити її до смерті.

Я покинув тих людей, бо вони надто переймалися тим, щоб наставити дитині пастки й затримати її в житті. Ох, як легко зрозуміти їх завдяки цій дев'ятирічній дитині. Вони давали їй іграшки, щоб заманити щастям. Але маленька ручка невблаганно відштовхувала їх, коли їх ставили надто близько до неї, немов дитина розсувала кущі, які уповільнюють її чвал.

Я вийшов звідти і обернувся до дверей. Минула лише мить, спалах світла, один з численних виявів міського життя. Помилково покликана дитина всміхнулася й відповіла на поклик. Вона щойно повернулася до стіни. Присутність дитини вже непомітніша за присутність пташки... я лишив їх, щоб вони помовчали і приручили дитину, що вмирає.

Я йшов уздовж вулички. Чув, як за дверима сварили слуг. У домі давали всьому лад, складали багаж для нічно-

го переходу. Мені байдуже, слушно їх сварили чи ні. Я чув тільки гнівні слова. А трохи далі під фонтаном плакала дівчинка, прикривши рукою обличчя. Я лагідно поклав руку їй на коси й повернув її личком до себе, але не запитував її про причину її горя, знаючи, що вона може не знати її. Адже горе — це завжди результат часу, що минає і не сформував свій плід. Є горе, що минають дні, горе, що загублено браслет, який належить до змарнованого часу, або горе через братову смерть, яка належить до часу, що вже не відслужив. А в цієї дівчинки, коли вона постаріє, її горе буде горем розлуки з коханцем, який — а вона й не знатиме про те — буде втраченим шляхом до реальності, до чайника, добре замкненого дому й дітей, яких годують грудьми. І час одразу тектиме крізь неї марно, немов крізь пісковий годинник.

Ось на порозі з'явилася усміхнена жінка й дивиться мені в обличчя в повноті своєї радості, може, через дитину, що заснула, або духмяної юшки, або простого повернення. І тепер увесь час належить їй. Я пройшов коло одноногого шевця, що прикрашав золотою філігранню пантофлі, й добре зрозумів, хоча старий уже не мав голосу, що він співає.

— Шевцю, що тобі дає таку радість?

Але я не слухав його відповіді, знаючи, що він помилятиметься, розповідаючи про зароблені гроші, або обід, що чекає на нього, або відпочинок. Він не знає, що його щастя полягає в перетворенні в гаптовані золотом пантофлі.

VII

Адже я відкрив і другу істину. Пустою ілюзією є думка осілих народів, які вважають, ніби можуть зберегти мир для своїх осель, бо кожній оселі загрожує небезпека. Отже, храм, який ти збудував на горі, де дме північний вітер, мало-помалу обшарпався, як форштевень старого корабля й почав уже руйнуватися. А храм, який обступали піски, мало-помалу став їхньою здобиччю. Ти побачиш на його підмурках пустелю, що простерлася, наче море. І

отак усяка споруда, а надто мій неподільний палац, зроблений із баранів, кіз, осель та гір, хоча передусім це результат моєї любови, але, якщо помре король, у якому зосереджується обличчя палацу, він знову розпадеться на гори, кози, оселі й барани. Загубившись відтепер у розмаїтті речей, вони будуть лише безладними матеріалами, доступними для нових скульпторів. Вони прийдуть, ті скульптори з пустелі, й дадуть їм нове обличчя. Вони прийдуть з образом, який несуть у своєму серці, й упорядкують відповідно до нового сенсу давні літери книжки.

Отож я діяв і сам. О пишні ночі моїх воєнних виправ, я не зміг би ще пишніше відсвяткувати вас. Розташувавши на незайманому піску свій трикутний табір, я піднявся на пагорб, чекаючи, поки опуститься ніч, міряючи очима навряд чи більшу за територію села чорну пляму, де я поставив своїх воїнів, коней і зброю, і думав передусім про їхню вразливість. І справді, що може бути жалюгіднішого за жменьку напівголих людей під синіми запиналами, бо їм загрожує нічний холод, у якому вже заціпеніли зірки, загрожує спрага, бо слід ощадно брати воду з міхів аж до криниці, що трапиться дев'ятого дня, загрожує самум, що, почавшись, лютуватиме з силою бунту і нарешті, їм загрожують, постріли, що псують, наче плід, людську плоть. І тоді людина придатна тільки на те, щоб викинути її. Що може бути жалюгіднішого за шматки синьої тканини, ледве закріплені крицею зброї, покладені на голу, неприязну землю?

Але що мені до цієї вразливості? Я зібрав і врятував їх, щоб вони розпорошились і гинули. Лише звелівши збудувати на ніч свою трикутну фортецю, я вирізняв її серед пустелі. Мій табір замкнений, мов кулак. Я бачив, як кедр утвердився отак між скель і захищав від руїни всю свою пишну крону, бо тим паче не було сну для цього кедра, що бився день і ніч у власній товщі й живився у ворожому світі навіть соками свого руйнування. Той кедр створював себе щомиті. А я щомиті творив свою оселю, щоб вона тривала. З сукупності, яку розвіяв би простий подув, я спорудив цю кутасту основу, незнищен-

ну, як башта, і сталу, наче форштевень корабля. Боячись, щоб мій табір не заснув і не згинув у забутті, я обставив його вартовими, які дослухалися до звуків пустелі. Як кедр удихав каміння, щоб перетворити його в кедр, так і мій табір живився загрозами, які надходили зовні. Нехай будуть благословенні нічна самовідданість, мовчазні посланці, які приходять нечутно для всіх, з'являються коло багать, сідають навпочіпки й розповідають про похід племен, які простують на північ, або виправу одного племені на півдні, що погналося за своїми вкраденими верблюдами, або про чутки в якомусь племені з приводу вбивства, а надто про плани тих племен, які мовчать під своїми запиналами і міркують про ніч, що надходить. Ти слухав посланців, які приходять і розповідають про свою тишу! Нехай будуть благословенні ті, що так раптово виникають навколо наших багать, і то з такими похмурими словами, що багаття одразу топлять у піску, а люди лягають долілиць на рушниці й прикрашають табір короною з пороху.

Адже ніч, тільки-но опустившись, стає джерелом див!

Отак щовечора я оглядав своє військо, полонене простором, немов корабель, але постійне, і знав, що день побачить його неушкодженим і задоволеним, вояки будуть як півні, що радіють прокиданню. Тож коли споряджатимуть коней, можна буде чути веселий гомін, що лунатиме свіжого ранку, як мідь. Люди, немов сп'янівши від вина молодого дня, знову наповнять легені й розкошуватимуть терпкою насолодою простору.

Я вів вояків до оази, яку треба завоювати. Той, хто не розуміє людей, шукав би в оазі навіть релігію оази. Але ті, хто живе в оазі, не знають своєї оселі. Відкривати її треба якраз серед ядучих пісків. Адже я навчив їх любови до оази.

Я сказав воякам:

— Ви знайдете там запашну траву, пісню водограїв і жінок у довгих барвистих чадрах, переляканих, мов стадо проворних козуль, але ніжних на дотик і мов створених для полону...

Я казав їм:

— Вони гадають, ніби ненавидять вас, і, щоб відбитися від вас, застосують і зуби, й нігті. Але, щоб приборкати їх, досить вашого голого кулака, який схопить за блакитні кучері кіс!

Я казав їм:

— Вам досить лагідно застосувати свою силу, щоб затримати й зупинити їх. Тоді вони заплющать очі, щоб нехтувати вас, але ваше мовчання натисне на них, наче орлина тінь. Тоді нарешті вони розплющать очі, щоб бачити вас, а ви наповнити їх слізьми.

Ви будете їхньою незмірністю, — хіба зможуть вони забути вас?

І сказав воякам наприкінці, щоб сп'янити їх на дорозі до раю:

— Там ви побачите пальми й барвистих птахів... Оаза віддасться вам, бо це ви маєте у своєму серці релігію оази, натомість ті, кого ви виженете звідти, не гідні її. Навіть їхні жінки, що перуть білизну в струмочку, який виспіває на круглих білих камінчиках, гадають, справляючи якесь свято, ніби вони виконують сумний загальний обов'язок. А ви, за grubілі в пісках, висушені на сонці й просолені пекучою корою солончаків, візьмете їх собі за дружин і, впершись руками в боки, споглядаючи, як вони перуть білизну в блакитній воді, розкошуватиме своєю перемогою.

Ви тримаєтесь тепер у піску, немов кедр, завдяки ворогам, що оточують і гартують вас, а після перемоги триматиметесь і в оазі, якщо оаза для вас — не притулок, де замикаються й забувають, а ненастанна перемога над пустелею.

А ви переможете їх, бо вони замкнулися у своєму егоїзмі, задоволені своїми запасами. В короні пісків, які обложили їх, вони бачать тільки прикрасу для оази й кепкують із тих набридливих, що намагаються розворушити їх, наполягаючи, що на порозі цієї батьківщини фонтанів треба змінити послулих вартових.

Вони животіють в ілюзії щастя, яку дає їм їхнє нагромаджене добро. Натомість щастя — це тільки завзяття дій і задоволення творчості. Ті, що вже не віддають жодної частки свого ества й отримують свою поживу лише від

інших, навіть якщо та пожива найдобріша й найвитонченіша, — це ті самі люди, що, витончені, слухають чужі вірші, але не пишуть власних, вони тішаться оазою, не вдихаючи в неї життя, співають пісень, які пропонують їм, самі себе запрягають у стайнях і, зведені до ролі худоби, вже готові до рабства.

Я казав їм:

— Коли ви завоюєте оазу, для вас, по суті, нічого не зміниться. Це тільки інша форма табору в пустелі. Адже моїй імперії загрожують зусібич. Її матерія — це тільки знайома сукупність кіз, баранів, осель і гір, та якщо розірветься вузол, який зв'язує їх до купи, лишаться тільки купа безладних і відкритих для грабунку матеріалів.

VIII

Мені здалося, що вони помилялися щодо поваги. Адже я сам переймаюся тільки правами Бога, які виявляються в людині. Звичайно, й сам жебрак, я, не перебільшуючи важливості людини, завжди розумів її як Божого посланця.

Проте я не визнав ані прав жебрака, ані його виразки та огидности, що їх ушановують задля них самих, мов кумирів.

Хіба я бачив щось огидніше за той квартал міста, що лежить на схилі пагорба і спадає до моря, наче стічні води? З коридорів, які виходять на вулички, вириваються м'які клубки отруєного віддиху. З тих губчатих нетрів мерзота вилізає тільки на те, щоб лаятися надірваним голосом, і то без справжньої люті, на кшталт м'яких бульбашок, що лускають раз по раз на поверхні болота.

Я бачив прокаженого, що грубо реготав й витирав собі очі брудною білизною. Передусім він був вульгарний і нищо глузував сам із себе.

Мій батько вирішив спалили той квартал. І цей гниляк, що тримався за свої загносні виразки, почав обурюватися, домагатися своїх прав. Прав прокаженого серед гною.

— Природна річ, — пояснив мені батько, — бо справедливість, по-їхньому, — це увічнення того, що є.

А вони зняли галас в ім'я свого права на гнилля. Засновані на гнилі, вони обстоювали гнилля.

— Якщо ти дозволиш плодитися боягузам, — казав мені батько, — тоді народяться права боягузів. Таж вони очевидні. Ї народяться співаки, щоб уславлявати їх. І співатимуть тобі про велич патетики боягузів, яким загрожує знищення.

Бути справедливим, — пояснював далі батько, — це обирати. Бути справедливим до архангела чи справедливим до людини? Справедливим до виразки чи до здорової плоті? Чому я маю слухати того, хто звертається до мене в ім'я зарази?

Але я дбатиму про нього в ім'я Господа. Адже і в ньому присутній Бог. Та аж ніяк не тому, що скорився його бажанню, бо це бажання, яке висловила виразка.

Коли я почищу його, помию і навчу, тоді його бажання буде іншим і він сам заперечить себе такого, яким був. То чому я маю бути союзником оцій людині, якої згодом зречеться він сам? Чому, дослухавшись до бажання вульгарного прокаженого, я маю перешкоджати народженню і вдосконаленню?

Чому я маю ставати на сторону того, що є, яке виступає проти того, що буде? Того, хто животіє, проти того, що тішиться могутністю?

— Справедливість, на мою думку, — казав мені батько, — це шанувати охоронця складу в ім'я складеного. Отак я й себе вшановую. Адже охоронець відображує те саме світло. Хоч яке воно непомітне в ньому. Справедливість — це вважати його за віз і за шлях. Моє милосердя — це дати йому народити самого себе.

Але в цій клоаці, що спадає до моря, я засмучуюся перед такою гниллю. Бог, якщо він присутній тут, уже страшенно зіпсутий... Я чекаю від них знаку, що покаже мені людину, й не бачу нічого.

— А я, — озвався я до батька, бачив, як той або той, — поділяв свій хліб і допомагав ще гнилішому за себе зняти мішок із плечей або брав із жалоців хвору дитину...

— Вони складають усе до купи, — заперечив батько, — і з цієї каші витворюють своє милосердя. Те, що вони називають милосердям. Вони ділять. Цією угодою, яку вміють скласти навіть шакали коло падла, вони прагнуть ушанувати велике почуття. Хочуть, щоб ми повірили, ніби саме в цьому полягає дар! Але вартість дару залежить від того, кому він призначений. У даному випадку найнищішому. Наче алкоголь, що п'є. Тож цей дар — хвороба. А я даю здоров'я, я розтинаю цю плоть... і вона ненавидить мене.

Милосердя, яке відповідає сенсу моєї імперії, — це співпраця.

Але я відчував і доброту свого батька:

— Кожного, — казав він, — хто відігравав велику роль, кожного, кого шанували, не слід принижувати. Хоч би хто царював, його не слід позбавляти царства, годі перетворити в жебрака того, хто подавав жебракам, бо ти таким чином занапащаєш немов каркас і форму свого корабля. Ось чому я застосовую покарання, які відповідають злочинцям. Тих, кого, на мою думку, я мав ошляхетнити, я страчую, якщо вони звинили в чомусь, але не опускаю їх до рівня рабів. Одного разу я натрапив на принцесу, що прала білизну. Її товаришки кепкували з неї: «Прале, де твоя монарша гідність? Ти могла б наказувати стинати голови, натомість тепер ми нарешті можемо безкарно паплюжити тебе лайкою... Це лише справедливість!» Адже справедливість, на їхню думку, — надолуження.

Прая замовкла. Мабуть, сама відчула приниження — і власне, і чогось набагато більшого за себе. А принцеса, мов, закам'янівши, нахилилась і відбілювала білизну на камені для прання. Товаришки безкарно штурхали її ліктем. Ніщо в ній не спонукало до таких знущань, бо вона була гарна з лиця, стримана в рухах і мовчазна, тож я зрозумів, що її товаришки глузували не з жінки, а з її падіння. Адже якщо той, кому ти заздриш, потрапить у твої пазури, ти пожереш його. Тож я спонукав її постати переді мною:

— Я нічого не знаю про тебе, крім того, що ти панувала. Починаючи відтепер, ти матимеш право на життя і смерть своїх товаришок-праль. Я відновлюю тебе в твоєму королюванні. Йди.

Коли принцеса знову зайняла своє місце понад вульгарною юрбою, то цілком слушно вважала, що було б негідно пригадувати образи. Ті самі дівчата з пральні, що вже не жили своїх душевних поривів її падінням, живили їх тепер її шляхетністю й шанували її. Вони влаштували великі свята, щоб відзначити її повернення до монаршої гідності, й простиралися ниць, коли вона проходила повз, бо й самі стали шляхетні завдяки тому, що колись доторкалися до неї пальцем.

— Ось чому, — казав мені батько, — я не віддам державців на поталу кепкуванню простолюду та брутальності тюремників. А накажу зітнути їм голови у великому цирку під звуки золотих сурем.

— Той, хто принижує, — казав мій батько, — чинить так тому, що й сам нищий.

— Проводиря, — казав мій батько, — ніколи не судитимуть підлегли.

ІХ

Отак повчав мене батько:

— Примусь людей будувати разом башту, і ти перетвориш їх у братів. Та якщо хочеш, щоб вони зненавиділи одне одного, кинь їм зерна.

А ще він казав мені:

— Я бачив, як танцівниці komponували свій танок. Коли танок створили й протанцювали, то, звісно, ніхто не забере продукт праці, щоб зробити з нього запас. Танок минає, мов пожежа. А проте я називаю цивілізованим народ, який komponує танки, дарма що для танків не існує ані жнив, ані комор. Натомість називаю грубим народ, що виставляє на полицях предмети, нехай навіть найвитонче-

ніші, створені працею інших людей, навіть якщо цей народ здатний п'яніти від їхньої досконалости.

— Людина, — казав мій батько, — це передусім творець. А братами є тільки люди, які працюють разом. А живуть тільки ті, хто не задовольняється приготованими запасами.

Одного дня батькові заперечили:

— Що ти називаєш творчістю? Адже, якщо йдеться про винахід, який привертає до себе увагу, дуже мало людей здатні до нього. Отже, ти говориш лише про кількох людей, а як щодо інших?

Батько відповів їм:

— Творити — це, напевне, пропустити в танку якусь па. Це вдарити різцем по каменю навскіс. Доля жесту має невелике значення. Тобі, сліпцю, це зусилля видається безплідним, ти відвертаєш ніс, але відступи трохи далі. Подивися з якомога більшої відстані на рух цього кварталу міста. Тут є тільки велике завзяття й золочений порошок праці. А невдалих жестів ти не помітиш. Бо цей народ, схилившись над працею, за власною волею чи всупереч їй споруджує палац, де є водойми й просторі висячі сади. Завдяки чарам людських пальців різні витвори народжуються немов з необхідности. Кажу тобі: вони народжуються й від тих, чиї жести невдалі, й від тих, хто успішно виконав їх, бо ж людину годі поділити, тож якщо врятувати тільки великих скульпторів, ти втрадиш великих скульпторів. Хто буде досить безумним, щоб обрати собі ремесло, яке дає так мало шансів на життя? Великий скульптор народжується з перегнутою поганих скульпторів. Вони правлять йому за сходи й підносять його. Гарний танок народжується з завзятого бажання танцювати. Завзяте бажання танцювати вимагає, щоб танцювали всі, навіть ті, хто танцює погано, бо інакше буде не завзяття, а лише скам'яніла академія і позбавлена значення вистава.

Не засуджуй людських помилок на кшталт історика, який судить про вже закінчену добу. Хто дорікатиме кедру, що він поки що тільки насінина, паросток, стебелька, яка росте криво? Лишіть, нехай собі росте.

Помилка за помилкою — й постане кедровий ліс, що поширить, коли дутиме сильний вітер, пахощі птахів.

Закінчуючи, батько наголосив:

— Я вже казав тобі. Помилка одного, успіх другого — не переживай через ці поділи. Плідною є тільки велика співпраця одних людей завдяки іншим. Невдалий жест служить вдалому жесту. А вдалий жест показує мету, якої прагнуть вони обидва, тому, хто зробив невдалий жест. Той, хто знаходить Бога, знаходить його для всіх. Адже моя імперія подібна до храму, і я благав людей. Я запрошував людей будувати її. Отже, імперія — їхній храм. А народження храму саме завдяки людям і має своє найвище значення. Люди винаходять позолоту. Навіть той, хто шукає її без успіху, теж винаходить. Адже передусім саме з цього завзяття й народжується нова позолота.

Іншого разу батько казав:

— Не вигадуй імперії, де все було б досконалим. Адже добрий смак — чеснота музейного куратора. А якщо зневажати несмак, ти не матимеш ані картин, ані танку, ані палацу, ані садків. Ти створиш огидне внаслідок страху перед нечистою працею землі. Ти будеш позбавлений тих об'єктів унаслідок порожнечі твоєї досконалості. Вигадуй імперію, де все буде просто сповненням завзяття.

X

Мої армії втомлені, наче несли незмірний тягар. До мене підійшли мої командири:

— Коли ми повернемося додому? Смак жінок із завоєваних оаз не вартий смаку наших жінок.

Один з-поміж них сказав мені:

— Пане, я мрію про жінку, зроблену з мого часу, з моїх суперечок. Я хотів би повернутися й осісти в затишку рідних місць. Пане, є одна істина, якої я б не зміг зробити ще глибшою. Дай мені рости в тиші мого села. Я відчуваю потребу обдумати своє життя.

Я зрозумів, що вони мають потребу в тиші. Адже тільки в тиші зав'язується й пускає коріння істина кожного.

Адже час спершу рахують, як під час годування грудьми. Та й сама материнська любов — передусім годування грудьми. Хто бачив, щоб дитина виросла за мить? Тільки ті, хто приходить звідкись, кажуть: «Як вона виросла!» Але ані мати, ані батько не бачили, як вона виросла. Дитина розвинулася з плином часу. І щомиті була така, якою мала бути.

Отже, мої люди мали потребу в часі, бодай задля того, щоб зрозуміти дерево. Щоб сідати щовечора на сходинці порога перед тим самим деревом із тим самим гіллям. І тоді дерево мало-помалу розкриватиметься.

Адже якось увечері коло багаття в пустелі один поет просто розповідав про дерево. Мої люди слухали його, хоча багато з них бачили у своєму житті тільки верблюжу колючку, карликові пальми та терни. «Ви не знаєте, — казав він їм, — що таке дерево». Як людина має купатися в повітрі, як короп має купатись у воді, так і дерево має купатися в ясності. Адже, врісши в землю корінням, доторкнувшись гіллям до зір, дерево — це шлях обміну між зорями і нами. Дерево, народившись сліпим, розгортало серед ночі свої могутні м'язи, йшло навпомацки від одного муру до другого, заточувалося, і ця драма відображена в його покрученому корінні. Потім, пробивши собі вікно до сонця, воно вискочило пряме, мов колона, і я був присутній, ставши вбік, як історик, під час рухів його перемоги.

Чудово контрастуючи з вузлами, створеними, щоб із більшою силою скручуватись у домовині, дерево розвинулось серед спокою, розпростерши широко, наче стіл, крону, стіл, за який садовили сонце, годуючи його молодком самого неба, подаючи йому руками богів.

Я бачив, як щодня на світанку дерево прокидалося від верхівки до основи. Таж на ньому повно птахів. Удосвіта вони починали жити й співати, потім, тільки-но сходило сонце, дерево пускало своїх мешканців у небо, наче старий добрий пастух, моє дерево-дім, моє дерево-замок, що стояв порожнім аж до вечора...

Отак розповідав поет, і ми знали, що слід довго розглядати дерево, щоб воно народилося навіть у нашій душі.

Кожен заздри́в тому, хто ніс у своєму серці ту масу листя і птаства.

— Коли, — запитували воїни, — коли закінчиться війна? Ми теж хотіли б зрозуміти що-небудь. Настала пора розвиватися й нам...

Якщо хто-неудь із них ловив маленьке піщане лисеня й міг годувати його з рук, то годував його, а інколи ще й газелей, коли ті наважувалися підійти, щоб не вмерти, і піщане лисеня щодня ставало йому дедалі дорожчим, бо обростало шовковистою шерстю, хитрішало, а надто потребувало харчу, і ця потреба ставила вкрай владні вимоги до піклування з боку воїна. Він тішився марною ілюзією, ніби зможе передати тваринці щось від себе, неначе лисеня було живлене, сформоване і збудоване його любов'ю.

Потім одного дня лис утікав у піски, покликаний любов'ю, яка одразу спустошувала серце людини. Саме від цього, я бачив, загинув один воїн, бо, як на нас влаштовували засідку, захищав себе тільки млявістю. Я пригадав, коли ми дізналися про його смерть, загадкову фразу, яку він вимовив після втечі свого лиса, коли товариші, побачивши, що він сумує, запропонували йому зловити іншого: «Потрібне велике терпіння, — відповів він, — не на те, щоб піймати його, а щоб любити».

Ось чому мої воїни втомилися від лисів і газелей, зрозумівши марність своєї відданості, бо лис, тікаючи задля любови, не збагачує пустелі тим, що давали йому.

XI

Мої воїни помилялися, але що я міг удіяти там? Коли згасає віра, це помирає Бог, що виявляється надалі непотрібним. Коли виснажується завзяття воїнів, розпадається сама імперія, бо вона складається з їхнього завзяття. Це не означає, що імперія сама по собі — ошуканство. Та якщо я називаю мастком той ряд олив і хижку, де живуть люди, а той, хто споглядає їх, відчуває любов і схожий на них у своєму серці, якщо він бачить відтоді лише оливи серед інших олив, а серед них загублену хижку, яка може

хіба що захистити від зливи, то хто порятує маєток, щоб його не продали й не розпорошили? Адже цей продаж не змінить нічого ані в хижі, ані в оливах! Для людини має значення тільки сенс речей.

Звичайно, я знав коваля з мого села, що прийшов і сказав мені:

— Те, що мене не обходить, для мене не має значення. Якщо я маю свій чай, свій цукор, свого добре нагодованого віслюка і дружину поряд зі мною, якщо мої діти ростуть і набувають чесноти, тоді я цілком щасливий і не вимагаю нічого іншого. Навіщо ці страждання?

Як він міг би бути щасливим, якби був сам у світі у своєму домі? Якби жив зі своєю родиною в наметі, загубленому серед пустелі? Отже, я змусив його виправитися:

— Якщо ти знаходиш увечері інших друзів під іншими наметами, якщо вони мають що сказати тобі й розповідають новини з пустелі...

Адже, не забувайте, я бачив вас! Я бачив вас навколо нічних багать, як ви смажили барана або козу, й чув гамір ваших голосів. Я неквапом ступав і в тиші своєї любови підходив до вас. Ви розмовляли, звичайно, про своїх синів, про того, хто виріс, і того, хто хворий, розмовляли, звичайно, й про дім, але немов знічев'я. А жвавішали тільки тоді, коли біля вас сідав мандрівник, що приїхав здалеку караваном, і розповідав про дивовижні тамтешніх місць, білих слонів якогось принца і весілля за тисячу кілометрів звідси, і назву того місця ви навряд чи знаєте. Або про пересування ворогів. Хтось розповідав про комету, або якусь прилюдну образу, або чиесь кохання, або сміливість перед смертю, або ненависть проти вас, або велике піклування. Тоді вас наповнював простір і ви були пов'язані з багатьма речами, саме тоді набував значення ваш любий і ненависний намет, якому загрожують і який захищають. Тоді ви опинилися в дивовижній мережі, яка перетворила вас у щось ширше за вас.

Адже ви маєте потребу в просторі, який вивільняє у вас тільки мова.

Я пригадую, що сталося, коли в таборі на півночі міста мій батько розмістив три тисячі втікачів-берберів. Він не хотів, щоб вони змішувалися з нашими людьми. Мавши добру вдачу, він давав їм харчі і тканини, цукор і чай. Проте не вимагав від них праці за дари своєї щедрости. Отож вони вже не переживали за своє існування і кожен міг сказати: «Те, що мене не обходить, для мене не має значення. Якщо я маю свій чай, свій цукор, свого добре нагодованого віслюка і дружину поряд зі мною, якщо мої діти ростуть і набувають чесноти, тоді я цілком щасливий і не вимагаю нічого іншого...»

Але хто б міг повірити, що вони щасливі? Часом ми провідували їх, коли батько хотів навчити мене чогонебудь.

— Ви, — казав він їм, — стаєте худобою й потихеньку загниваєте... гниє не ваша плоть, а ваше серце.

Адже для них усе втратило своє значення. Якщо ти не програєш свого багатства в кості, все-таки добре, що кості можуть означати в твоїх мріях землі, стада, золоті зливки й діаманти, яких ти не маєш. Вони десь в іншому місці. Але надходить пора, коли й кості можуть уже нічого не означати. Тоді вже немає гри, в яку можна грати.

І ось наші протеже вже не мали що сказати один одному. Вони вже переслухали всі родинні історії, схожі одна на одну. Вже описали один одному свої намети, всі схожі один на один. Уже перестали боятися, сподіватися й винаходити. Мову вони вживали лише для залишкових функцій. «Позич мені жаровню», — міг сказати один. «Де мій син?» — міг запитати другий. Людство, що спить на підстилці для худоби під яслами, — чого воно прагнуло? В ім'я чого змагалось? Задля хліба? Вони отримали його. Задля свободи? Але в межах свого світу вони були безмежно вільні. Навіть занурені в ту незмірну свободу, яка змушує деяких багатіїв розпрощатися зі своїми тельбухами. Задля тріумфів над своїми ворогами? Але вони вже не мають ворогів!

Батько сказав мені:

— Ти можеш прийти з батоном і пройти через увесь табір, сам, шмагаючи їх по обличчям, і пробудиш у них не

більшу реакцію, ніж у зграї собак, коли ті гарчать і задкують, бажаючи вкусити. Але жоден не пожертвує собою і тебе ніхто не вкусить. І ти станеш перед ними, склавши руки на грудях. Ти зневажатимеш їх...

А ще казав мені:

— Це тільки людські форми. А людини там уже немає... Вони можуть тебе вбити, як боягузи, поза твоїми плечима, бо потолок інколи небезпечна. Але вони не витримують твого погляду.

І все-таки серед тих утікачів поширилася, наче пошесть, незгода. Незгода, не сформована, не така, що поділила їх на два табори, а така, що озлобила всіх проти кожного, бо той, хто поїдав свою частку припасів, обкрадав їх. Вони стежили одне за одним, наче собаки, що крутяться навколо годівниці, і от, в ім'я своєї справедливості, стали коїти вбивства, бо їхня справедливість полягала передусім у рівності. Хоч би чим хто вирізнявся поміж них, юрба чавила його.

— Маса, — казав мені батько, — ненавидить образ людини, бо маса непослідовна, тисне одразу вусібіч і касує творчі зусилля. Звичайно погано, коли людина чавить стадо. Але не шукай тут великого рабства, воно з'являється тоді, коли стадо чавить людину.

Отже, в ім'я якихось темних прав кинджали, розтинаючи черева, щоночі збільшували кількість трупів. Удосвіта, немов викидаючи сміття, їх стягували на край табору, де їх вантажили на наші вози, наче просто прибираючи дорогу. Я пригадав батькові слова: «Якщо ти хочеш зробити людей братами, примусь їх будувати разом башту. Та якщо хочеш, щоб вони ненавиділи одне одного, кинь їм зерно».

Ми відзначили, що мешканці табору мало-помалу перестали вживати слова, які вже не служили їм. Мій батько водив мене поміж тих немов відсутніх облич, що, недоумкуваті й порожні, дивилися, не знаючи, хто ми. Вони не видавали вже ніяких звуків, крім непевного буркоту, вимагаючи їжі. Вони животіли без жалів і бажань, без ненависти й любови. А невдовзі вже й не милися і не знищували своїх паразитів. А ті плодилися. Тоді почали

з'являтися гнояки і виразки. Отак табір почав загиджувати повітря. Батько боявся чуми. І, безперечно, міркував про становище людини.

— Я вирішив пробудити архангела, що спить, придушений їхнім гноєм. Я не поважаю їх, але через них я поважаю Бога...

ХІІ

До того загногого людства батько послав співеця. Співець сів надвечір на зручному для себе місці й заспівав. Він співав про речі, які перегукувалися одні з одними. Співав про дивовижну принцесу, до якої можна дійти тільки за двісті днів подорожі по пісках без криниць під пекучим сонцем. Брак криниць став жертвою і сп'янінням любови. А вода з міхів стала молитвою, бо вела до коханої. Він співав: «Я прагну пальмового гаю й ніжної зливи... а над усе сподіваюся, що вона привітає мене усмішкою... я вже не здатний відрізнити свою гарячку від моєї любови...»

Мешканців табору опанувала спрага над спрагою, вони простягли руки в бік мого батька:

— Негіднику! Ти позбавив нас прагнень, що є сп'янінням, спричиненим жертвою задля любови!

Співець співав про загрозу, яка висить у повітрі, коли оголошують війну і пісок перетворюється в гадючник. Кожна дюна набувала влади, що є владою над життям і смертю. Мешканці табору прагнули ризику смерти, який оживляє піски. Співець співав про силу ворога, коли його чекають зусібіч і він наступає від обрію до обрію, наче сонце, про яке ніколи не знаєш, звідки воно зійде! І мешканці прагнули ворога, що оточив би їх своєю величчю, наче море.

А коли вони прагнули любови, побаченої як обличчя, з піхв показалися кинджали. Вони плакали від радості, пестячи свою зброю! Свої забуті, поіржавілі, принижені шаблі, що тепер видавалися їм утраченою мужністю, бо тільки вони давали змогу людині творити світ. Це був сигнал до постання, гарного, мов пожежа!

Усі вони загинули як чоловіки!

ХІІІ

Ми випробували пісню поетів і на війську, яке почало розпадатися. Але сталося таке диво, що поети виявились неефективні, й солдати кепкували з них.

— Нехай нам співають про наші істини, — відповідали вони. — Про струмінь води в нашому домі й пахощі юшки, яку подають на вечерю. Що нам до цих балачок?

Саме тоді я дізнався про ще одну істину: втрачену владу вже не повернути. Образ імперії втратив свою плідність. Адже образи вмирають, як і рослини, коли їхня сила зужилася і вони вже тільки мертві матеріали, що от-от розпорошаться, і гумус для нових рослин. Я відійшов убік, щоб подумати про цю загадку. Адже немає нічого більш істинного і менш істинного. Є тільки більш ефективно і менш ефективно. Я вже не тримаю в руках дивовижний вузол їхнього розмаїття. Він вислизнув від мене. Моя імперія розпадалася наче сама собою, бо, коли буря зламає кедрові гілля, а самум обітре його й він піддається пустелі, це не пісок раптом збільшив силу, а сам кедр уже зрікся й відкрив свою браму варварам.

Коли співець співав, йому закидали, буцім він перебільшує свої почуття. Чи справді патетика звучала фальшиво і ми немов належали до іншої доби? Чи він сам здурів, — запитували вояки, — від любови, яку виспівує до кіз, баранів, осель і гір, що є тільки окремими предметами? Чи він сам дурний від любови, зверненої до закрутів річки, якій не загрожують воєнні небезпеки і яка не заслуговує крові? Чи правда, що самі співці відчують докори сумніння, коли розповідають примітивні казки дітям, які вже не такі легковірні...

Мої полководці зі своєю несхитною тупістю прийшли докоряти мені за моїх співців. «Вони фальшиво співають!» — стверджували вони. Але я розумів їхню фальшиву ноту, бо вони вшановували мертвого Бога.

Тоді мої полководці зі своєю несхитною тупістю запитали мене: «Чому наші люди вже не хочуть воювати?» Немов запитали, відчувши сором за своє ремесло: «Чому вони вже не хочуть косити збіжжя?»

Але я змінив запитання, що, отак поставлене, не вело нікуди. Адже йшлося не про ремесло. Я запитував себе в тиші своєї любови: «Чому вони вже не хочуть умирати?» І моя мудрість шукала відповіді.

Адже не вмирають ані задля баранів, ані задля кіз, ані задля осель, ані задля гір. Таж ці об'єкти існують, а ніхто задля них нічим не жертвував. Проте вмирають, щоб урядувати невидимий вузол, який пов'язує їх і обертає в масток, в імперію, у знайоме обличчя, яке можна впізнати. Саме цій єдності й віддають себе, бо її будують навіть своєю смертю. Смертю оплачують любов. Хто повільно віддавав своє життя в обмін за добре зроблений виріб, тривкіший за його життя, або за храм, що йде своїм шляхом у століттях, той згоден і на смерть, якщо його очі вміють вирізнити палац із розмаїття матеріалів, якщо він засліплений його величчю і прагне розчинитися в ній. Адже його приймає щось більше від нього, а він віддається своїй любові.

Але як вони погодилися віддати своє життя за вульгарні інтереси? Інтерес передусім наказує жити. А мої співці пропонують моїм людям в обмін на їхню жертву фальшиву монету.

Уряди-годи з'являється який-небудь лжепророк, що поєднує в собі кілька представників свого цеху. І вірні, дарма що їх мало, підносяться духом і ладні вмерти за свою віру. Але їхня віра нічого не варта для інших. І всі віри протиставлені одні одній. Постають малі церкви, які ненавидять одна одну, маючи звичай поділяти все на помилку та істину. І те, що не істина, — помилка, а те, що не помилка, — істина. Але я, знаючи, що помилка — не протилежність істини, а інше упорядкування, інший храм, збудований із того самого каміння, ані більш істинний, ані більш хибний, а просто інший, бачу, що вони ладні вмерти за ілюзорні істини, і моє серце кривавиться. І я кажу Господу: «Невже ти не можеш навчити мене істини, яка панує над їхніми частковими істинами і приймає їх усі у своєму лоні? Адже, якщо з цих трав, які пожирають одна одну, я зроблю дерево, що має одну живу душу, тоді дана

гілка процвітатиме від процвітання інших гілок і все дерево буде дивовижною співпрацею і розквітом під сонцем.

Невже я не матиму серця, досить широкого, щоб умістити їх?»

Сміховинні й чесноти, і тріумф крамарів. Вони продають. Віддають у найми незайманок. Грабують запаси ячменю, які я зібрав про випадок голоду. Убивають. Але я не такий наївний, щоб думати, ніби крах імперії — наслідок занепаду чесноти, бо знаю напрочуд ясно, що занепад чесноти — наслідок краху імперії.

— Господи, — казав я, — дай мені образ, якому вони віддадуть себе у своєму серці. Тоді всі завдяки кожному зростатимуть у могутності. А чеснота свідчитиме про те, які вони.

XIV

У тиші своєї любови я наказав стратити багато людей. Але кожна смерть живила підземну течію бунту. Адже очевидність визнають. А її не було. Важко було здогадатися, в ім'я якої ясної істини знову страчено того чи того. Саме тоді я отримав від мудрости Господньої повчання про владу.

Адже владу годі пояснити суворістю. Її можна пояснити лише простотою мови.

Ті, кого я стратив, означали для мене, що я не зміг повернути їх, вони показували мені мою помилку. І тоді я склав таку молитву:

«Господи, мій плащ надто короткий, і я поганий пастир, що не тямить дати притулок своєму народові. Я реагую на потреби одних людей і кривджу інших людей, не задовольнивши їхніх.

Господи, я знаю, що всі сподівання добрі. І сподівання на свободу, і сподівання на дисципліну. Сподівання на хліб для дітей і сподівання на пожертву хлібом. Сподівання на науку, що вивчає, і на повагу, що визнає й засновує. Сподівання на ієрархії, які обожнюють, і на поділ, що розподіляє. На час, що дає змогу міркувати, і на працю,

яка заповнює час. Сподівання на духовну любов, яка карає плоть і звеличує людину, і сподівання на жалощі, які зцілюють плоть. Сподівання на майбутнє, яке треба будувати, і на минуле, яке треба рятувати. Сподівання на війну, що засіває зерна, і на мир, що збирає їх.

Але я знаю, що суперечки — це тільки суперечки мови, і щоразу, коли людина підноситься, вона дивиться на них із трохи більшої висоти. І суперечок уже немає.

Господи, я прагну заснувати шляхетність своїх воїнів і красу храмів, якій люди віддаватимуть себе і яка надасть сенсу їхньому життю. Але цього вечора, гуляючи в пустелі своєї любови, я побачив маленьку заплакану дівчинку. Я підняв їй голову, щоб зазирнути їй у вічі. Її горе засліпило мене. Якщо я, Господи, відмовляюся пізнати його, я відмовляю одній частині світу і ще не скінчив своєї праці. Не те, що я відвертаюся від своїх великих цілей, але треба втішити цю дівчинку! Адже тільки тоді зі світом буде все гаразд! Ця дівчинка — теж знак світу.

XV

Війна — важка річ, коли це вже ані природна схильність, ані вияв бажання. Мої полководці зі своєю несхитною тупістю перше ніж діяти, вивчали ефективну тактику, обговорювали її й шукали досконалости. Але їх, моїх чесних і роботящих, аж ніяк не надихав Господь. Тож вони зазнали невдачі. Я зібрав їх, щоб проповідувати їм:

— Ви не переможете, бо ви шукаєте досконалости. Але досконалість — музейний експонат. Ви забороняєте помилки й чекаєте, щоб діяти, змоги дізнатися, чи жест, на який треба наважитися, має добре доведену ефективність. Але де ви бачили докази майбутнього? На своїй території ви перешкодили б розквітові художників, скульпторів і будь-яких плідних винахідників, і так само перешкодите й перемозі. Адже я вже сказав вам: башта, місто та імперія ростуть, наче дерево. Вони — вияви життя, бо для їхнього народження потрібна людина. А людина думає, ніби треба рахувати. Вона думає, ніби розум керує спорудженням будівель із каміння, натомість каміння зді-

ймається у височінь завдяки передусім її бажанню. Споруда перебуває в людині, в образі, який вона носить у серці, як міститься дерево у своїй насініні. Розрахунки людини лише одягають її бажання. Та ілюструють його. Адже ви не поясните дерева, показавши воду, яку воно п'є, мінеральні соки, які вбирає, і сонце, яке надає йому сили. Ви не поясните міста, якщо скажете: «Ось чому це склепіння не падає... ось розрахунки архітекторів...» Бо, якщо місту судилось народитися, завжди можна знайти рахівників, які зроблять слушні обрахунки. Адже вони — лише служники. А якщо штовхати їх у перший ряд, гадаючи, ніби міста виходять із їхніх рук, з піску не постане жодне місто. Вони знають, як народжуються міста, але не знають чому. Натомість киньте завойовника-невігласа разом із його народом на землю неприязну й кам'янисту, а потім прийдіть коли-небудь згодом — і ви побачите, що там сяє на сонці місто з тридцятьма банями... Бані спинатимуться вгору, наче кедрове гілля. Адже бажання завойовника стало містом із банями, і він знайшов — як засоби, як шляхи і як інструменти — всіх рахівників, яких йому хотілося мати.

Отже, — сказав я їм, — ви програєте війну, бо нічого не бажаєте. Жодна схильність не приваблює вас. Ви не берете участі у співпраці, а знищуєте одні одних своїми непослідовними постановами. Подивіться на камінь, на силу, яка виявляється в ньому. Він котиться до дна яру. Бо камінь — це співпраця всіх зерен порошу, з яких він замішаний і які всі діють в одному напрямі. Подивіться на воду у водоймі. Вода тисне на її стіни й чекає нагоди. Адже настане день, коли така нагода з'явиться. А вода тисне невтомно і день, і ніч. Вона начебто спить, а проте жива. Досить найменшої шпарини — і вода вже тече, вигинається, натрапляє на перешкоди, обминає їх, якщо можна, і начебто знову засинає, якщо шлях нікуди не веде, і так аж до нової шпарини, яка відкрис інший шлях. Вода аж ніяк не змарнує нової нагоди. Плинувши шляхами, які годі обрахувати і яких не обрахував жоден рахівник, вода завдяки своєму тискові, тобто звичайній вазі, покине водойму, ваших запасів не стане.

Ваше військо подібне до моря, що анітрохи не тисне ні на яку греблю. Ви тісто без дріжджів. Земля без зерна. Юрба без бажань. Ви порядкуєте замість вести. Ви тільки дурні свідки. А темні сили, які тиснуть на стіни імперії, успішно виконують роль розпорядників, що всіх вас утоплять своїми припливами. А потім ваші історики, ще дурніші за вас, пояснюватимуть причини нещастя й казатимуть, мовляв, причиною успіху ворога були його мудрість, розрахунок і наука. А я стверджую, що немає ані мудрости, ані обрахунку, ані науки у води, коли вона розмиває греблі й поглинає людські міста.

Я вирізав би майбутнє як творець, що видобуває свій витвір із мармуру ударами різця. Одна за одною відпаде вся луска, яка приховувала обличчя Бога. Люди скажуть тоді: «Ця брила мармуру містила в собі Бога. Скульптор знайшов його. Його жест був засобом». А я кажу, що він не рахував нічого, а просто тесав камінь. Усмішка обличчя аж ніяк не складається з суміші поту, іскор, ударів різця і мармуру. Усмішка — не від каменю, а творця. Визвольте людину — і вона творитиме.

Мої полководці з притаманною їм несхитною тупістю зібралися до купи. «Слід зрозуміти, — казали вони собі, — чому наші люди поділяються й ненавидять одні одних». І стали викликати їх до себе. Слухали тих і тих і намагалися примирити їхні тези, утвердити справедливість і дати одному те, що йому належить, а в другого забрати те, що він утримував неналежним чином. Люди ненавиділи одне одного через заздрість, і полководці намагалися визначити, хто має слухність, а хто не має. Невдовзі вони вже нічого й ніде не розуміли, так-бо багато проблем переплуталося між собою, так-бо багато різних облич показував той самий учинок: шляхетне з одного погляду, нище з другого, водночас і жорстоке, й великодушне. Нарада полководців тривала до пізньої ночі. А що були невиспані, їхня тупість тільки збільшувалася. Тоді вони прийшли до мене:

— У цьому хаосі, — сказали вони мені, — є тільки один розв'язок. Потоп, як у євреїв!

Але я пригадав слова свого батька: «Коли пліснява накинеться на зерно, шукай її зовні від зерна, поміняй комору. Коли люди ненавидять одні одних, не слухай дурнуватих пояснень причин, які вони мають для ненависти. Адже є ще й багато інших, крім тих, про які вони кажуть, є причини, про які вони й не думали. Не менше причин вони мають і на те, щоб любити одні одних. І не менше — щоб жити у взаємній байдужості. Я ніколи не цікавився словами, знаючи, що слова — лише важкі для читання знаки, так само як каміння споруди не дають ані затінку, ані тиші, а матеріали, з яких складається дерево, не пояснюють дерева, — з якої речі я мав би цікавитися матеріалами їхньої ненависти? Вони вибудовували її, мов храм, із того самого каміння, яке служило їм для будівництва любови.

Отже, я був просто присутній при тій ненависті, яку вони одягали у свої кепські причини, й не мав наміру зцілити їх запровадженням якоїсь марної справедливості. Вона б тільки зміцнила їхні причини, правлячи за основу їхніх провин або переваг. А також злобу тих, яким би я відмовив у слушності, і пиху тих, за ким би я визнав слушність. Отак я б викопав прірву. Але я пригадав батькову мудрість.

Це діялося тоді, коли, завоювавши нові території, він лишав на них, бо там ще панував неспокій, полководців, які мали підтримувати губернаторів. Подорожні, що ходили з тих нових провінцій до столиці, прийшли й попередили батька:

— У такій-то провінції, — розповіли вони, — полководець образив губернатора. Вони вже не розмовляють.

Прийшов до батька й чоловік з іншої провінції:

— Пане, губернатор ненавидить полководця.

Ще з іншої прийшов третій чоловік:

— Пане, там благають твого посередництва, щоб вирішити велику суперечку. Полководець і губернатор судяться між собою.

Батько спершу вислухав розповіді про причини сварки. Ті причини щоразу були очевидні. Хтось зазнав таких-то образ і вирішив помститися за них. Там були тільки

ганебні зради й непримиренні судові суперечки. Викрадення і образи. І завжди, як видавалося, є той, хто має слухність, і той, хто завинив. Але ті оповідачі втомили мого батька.

— Я маю кращу роботу, — сказав він мені, — ніж слухати про їхні дурнуваті сварки. Вони виникають на всій території, від краю до краю, щоразу різні, а проте однакові. Яким дивом я щоразу обираю губернаторів і полководців, які терпіти не можуть одне одного?

Коли тварини, яких ти заводиш до стайні, мруть одна за одною, не думай про них, щоб знайти причину зла. Подумай про стайню і спали її.

Отож батько підкликав посланця:

— Я неясно визначив їхні повноваження. Вони не знають, хто з них має перевагу над іншим на бенкетах. Вони злобно поглядають один на одного. Обидва йдуть наперед аж до миті, коли треба сідати. А вже тоді брутальніший із них або хитріший займає місце. А другий ненавидить його. Присягає собі, що буде не таким дурним наступного разу і прискорить крок, щоб сісти першим. А згодом, звичайно, вони викрадають одне в одного жінок, крадуть худобу, ображають один одного. Це тільки пусті балачки, але вони варяться в них, бо вірять у них. Але я вже не чутиму галасу, який вони здійсмають.

— Ти хочеш, щоб вони любили один одного? Не кидай їм ані грама влади, яку треба було б ділити. Нехай один служить другому. А другий нехай служить імперії. Тоді вони любитимуть одне одного й підтримуватимуть, разом будуватимуть.

Отож батько жорстоко покарав їх за марний гармидер їхніх сварок:

— Імперії, — казав він, — немає діла до ваших скандалів. Полководець безперечно має коритися губернаторові. Отже, я покараю губернатора за те, що не вмів командувати. Й покараю полководця за те, що не вмів коритися. І раджу вам мовчати.

І на території від краю до краю люди примирилися між собою. Вкрадених верблюдів повернули. Дружин-перелюбниць простили або прогнали. Кривди виправили.

Той, хто корився, був обіщаний похвалами того, хто командував ним. Йому відкривалися джерела радості. А той, хто командував, був щасливий показати свою могутність, звеличуючи свого підлеглого. А той пропускав його вперед під час усіх бенкетів, щоб старший сів першим.

— І це не тому, що вони були дурні, — казав батько. — А тому, що слова мови не несли нічого, що було б варте цікавості. Навчися не дослухатися до словесного вітру й міркувань, які дають людям змогу помилятися. Навчися дивитися далі. Адже їхня ненависть не безглузда. Якщо кожен камінь не буде на своєму місці, немає храму. А якщо кожен камінь на своєму місці й служить храмові, тоді має значення тільки тиша, що народжується з них, і молитва, яка твориться там. А хто слухає, коли озивається каміння?

Ось чому я не цікавився проблемами моїх полководців, що приходили до мене й благали шукати в діях людей причини їхніх незгод, щоб я відновив лад своєю справедливістю. Але в тиші своєї любови я пройшов крізь табір і бачив, як вони ненавидять один одного. Потім покинув табір, щоб розповісти про все Богові на молитві:

«Господи, ті, що поділяються, вже не будують імперії. Адже хибно вважати, ніби вони припиняють будувати через те, що поділені. Дай мені настанови про башту, будувати яку треба закликати їх і яка дасть їм змогу віддавати себе під час праці, дарма що в кожного різні сподівання. Башту, яка полонить усе їхнє єство і наповнить кожного бажанням піклуватися про неї в усій її величі. Мій плащ надто короткий, і я поганий пастир, що не вміє зібрати всіх людей під своє крило. І вони ненавидять один одного, бо їм холодно. Адже ненависть — це завжди невдоволення. Всяка ненависть має глибокий сенс, який домінує над нею. Різні трави ненавидять одна одну й пожирають одна одну, але не одне дерево, де кожна гілка приростає процвітанням інших гілок. Дай мені шматочок твого плаща, щоб я зібрав під ним своїх воїнів, хліборобів, учених, чоловіків, дружин і навіть заплаканих дітей...»

XVI

Отже, про чесноту. Мої полководці з притаманною їм неситною тупістю прийшли розмовляти зі мною про чесноту:

— Бач, — казали вони мені, — їхні звичаї розбещуються. Саме тому й розпадається імперія. Закони мають бути суворіші, слід запровадити жорстокі покарання. І стинати голови тим, хто не виконує обов'язку.

А я собі думав:

«Мабуть, і справді треба стинати голови. Але чеснота — це передусім наслідок. Гнилизна моїх людей — це передусім гнилизна імперії, яка засновує людей. Якщо імперія жива і здорова, вона підносить їхню шляхетність».

І я пригадав батькові слова:

«Чеснота — це досконалість стану людини, а не відсутність помилок. Якщо я прагну збудувати місто, я беру потолок і негідників та ошляхетною їх владою. Я пропонує їм інше сп'яніння, ніж пересічне сп'яніння насильства, грабунків і зґвалтувань. Ось їхні вузлуваті руки вже будують. Їхні гордощі стають баштою, храмом і бастіоном. Їхня жорстокість стала величчю, а суворість — дисципліною. Ось вони служать місту, народженому їхніми зусиллями, місту, якому вони віддавали своє серце. І вони загинуть на бастіонах, щоб урятувати його. Ти побачиш тепер у них тільки найяскравіші чесноти.

Натомість, якщо ти вдаєш огиду перед могутністю землі, перед неоковирністю гумусу з його гнилям і червою, ти вимагаєш від людини передусім не існувати й не виявляти свого запаху. Ти засуджуєш у людях вияв їхньої сили. Ставиш євнухів на чолі імперії. Вони карають порок, але ж порок — це могутність, яка не має застосування. Отже, вони карають могутність і життя. А потім і самі стають музейними наглядачами і стережуть мертву імперію».

— Кедр, — казав мені батько, — живиться з багнюки землі, але обертає її в густу крону, яка живиться сонцем.

— Кедр, — інколи казав мені батько, — це досконалість багнюки. Це багнюка, що стало чеснотою. Якщо хочеш урятувати свою імперію, створи для неї завзяття. Воно стане магнітом людських дій. Ті самі вчинки, ті самі рухи, ті самі сподівання та зусилля збудують місто замість знищувати його.

А тепер я кажу тобі:

Твоє місто загине, бо вже збудоване. Адже люди живуть не з того, що отримують, а з того, що дають. Сперечаючись за готові запаси, вони знову стануть вовками у своїх кублах. А якщо твоя жорстокість спроможеться впокорити їх, стануть натомість худобою в хліву. Адже місто не буває збудованим остаточно. Я кажу, мовляв, уже закінчив свій витвір, тільки тоді, коли мені бракує завзяття. Тоді люди вмирають, бо й так уже мертві. Але досконалість — не мета, якої досягають. Це самовіддача задля Бога. Я ніколи не скінчив будувати своє місто...

XVII

Ось чому я завжди зневажав як марний словесний вітер. Я кидав виклик штучності мови. А коли мої полководці з притаманною їм несхитною тупістю прийшли і сказали мені: «Народ бунтує, ми пропонуємо тобі бути вправним...» — я відіслав своїх полководців. Адже вправність — лише марне слово. У творчості не може бути повороту назад. Засновують те, що роблять, більш нічого. А якщо ти, йдучи до однієї мети, вдаєш, ніби йдеш до іншої, яка відрізняється від першої, то тільки той, кого дурять слова, повірить, ніби ти вправний. Адже ти засновуєш, зрештою, тільки те, до чого ти йдеш, більш нічого. Засновуєш тільки те, чим переймаєшся. Навіть якщо переймаєшся, щоб боротися проти. Я засную свого ворога, якщо воюю з ним. Я його виковую й загартовую. А якщо я марно вдаю, ніби в ім'я майбутніх свобод я посилюю свій примус, я засную тільки примус. Якщо я воюю, щоб домогтися миру, я засную війну. Мир — це не стан, якого досягають завдяки війні. Якщо я вірю в

мир, завойований зброєю, і якщо я роззброююсь, я гину. Адже я не зможу утвердити мир, якщо не засную миру.

Будувати мир — це будувати досить великий хлів, щоб у ньому могло спати все стадо. Це будувати палац, досить просторий, щоб у ньому могли зібратися всі люди, не забувши нічого зі свого майна. Не йдеться про те, щоб відібрати те майно й тримати там. Будувати мир — це домогтися від Бога, щоб він дав свій пастирський плащ, який дасть змогу прийняти людей з усім діапазоном їхніх бажань. Як-от мати, що любить своїх синів. Один несміливий і ніжний. Другий палко хапається жити. Третій, можливо, горбатий, миршавий і нерозвинений. Але всі вони у своєму розмаїтті зворушують її серце. І всі в розмаїтті своєю любови служать її славі.

XVIII

Ось чому цього вечора, видершись на вершину чорної скелі, я розглядав ген далеко чорні плями свого табору, що завжди мав трикутну форму з вартовими на кожному розі, завжди мав рушниці та порох, а проте дуже близький до миті, коли його звіс, зітре й розпорошить, мов порохняве дерево, і я простив людям.

Адже я зрозумів. Гусінь умирає, коли утворює лялечку. Рослина вмирає, коли стає насінною. Кожен, хто зазнає перетворення, відчуває смуток і страх. Усе в ньому стає непотрібним. Усяке перетворення — це тільки цвинтар і жалі. Ця юрба чекала перетворення, зуживши стару імперію, що вже нічого не могла відмолодити. Адже не лікують ані гусінь, ані рослину, ані дитину, яка перетворюється й вимагає, щоб знову почутися щасливою, повернутися в дитинство й побачити, як знову стала цікава гра, що вже набридла, знову відчутти лагідність материнських обіймів і смак молока, — але гра тепер не цікава, материнські руки не дають затишку і немає смаку молока, тож дитина відходить сумна. Зуживши стару імперію, люди, навіть не здогадуючись, вимагають нової імперії. Дитина, що зазнала перетворення й відвикла від матері, матиме відпочинок тільки тоді, коли знайде жінку. Тільки жінка

знову збере її докупи. Але хто може показати людям їхню імперію? Хто може в цьому розмаїтому світі завдяки лише силі свого генія вирізьбити нове обличчя і спонукати людей повернути очі в його бік і пізнати його? А пізнаючи, любити? Це праця не для логіка, а для творця і скульптора. Адже тільки скульптор формує мармур, якому не треба виправдовуватися, і вкарбовує в мармур силу пробуджувати любов.

Я звелів, щоб прийшли архітектори, і сказав їм:

— Отже, це від вас залежить майбутнє місто, і то не своїм духовним значенням, а обличчям, яке воно покаже і яке буде його виразом. Я, звичайно, думаю разом з вами, що йдеться про людей, яких треба успішно поселити в місті. Щоб вони могли користуватися вигодами міста і не змарнували своїх зусиль на даремні ускладнення й безплідні витрати. Але я завжди вмів відрізнити важливе від нагального. Адже, людина, звичайно, має нагальну потребу їсти, бо, якщо її не годувати, вже не буде людини й не буде пов'язаних із нею проблем. Але любов, сенс життя і відчуття Бога важливіші. Мене не цікавить вид, що відгодовується. Питання, яке я ставлю собі, полягає не в тому, знаю я чи ні, чи людина буде щаслива, заможна й матиме затишне житло. Передусім я запитую себе, яка людина буде заможна, щаслива й матиме затишне житло. Адже я віддаю перевагу не своїм крамарям, які збільшують власну безпеку, а кочовиків, що вічно тікає й женеться за вітром, бо він гарнішає день у день, служачи такому неозорому господареві. Якщо, змушений обирати, я дізнаюся, що Бог відмовляє крамареві у своїй величі й дає її тільки кочовиків, я поведу свій народ у пустелю. Адже я люблю, щоб людина давала своє світло. Мені бай-духа жирна свічка. Я визначу якість людини тільки за її полум'ям.

Ось чому я кажу вам:

— Якщо ви будете непотрібний храм, бо він не служить ані для готування страви, ані для відпочинку, ані для зборів родовитих, ані для збереження запасів води, а існує просто для звеличення серця людини, для спокою

почуттів і для часу, що зріє, бо храм схожий на погреб серця, куди заходять, щоб побути кілька годин у справедливому мирі, заспокоїти пристрасті й відчути справедливість, де немає всліджених, Отже, якщо ви будете храм, де скорбота, заподіяна виразками, стане піснею і пожертвою, де загроза смерти стане дверима, відчиненими в нарешті спокійні води, то невже ви гадатиме, ніби змарнували свої зусилля?

XX

Мої полководці з притаманною їм несхитною тупістю втомили мене своїми доказами. Бо, зібравшись, наче на з'їзд, вони сперечалися про майбутнє. Саме отак вони прагнули стати вправними. Адже моїм полководцям викладали передусім історію, і вони знали одна за одною дати всіх моїх завоювань і дати всіх моїх поразок, а також дати народжень і дати смертей. Отже, їм видавалося очевидним, що одні події висновуються з інших подій. Вони бачили історію людини у вигляді довгого ланцюга причин і наслідків, які починалися на першій сторінці книги історії і тривали аж до розділу, де зазначили для майбутніх поколінь, що творення таким чином успішно закінчилося даним сузір'ям полководців. Отже, заохотившись, вони йдучи від наслідку до наслідку, сподівалися продемонструвати майбутнє. Що ж, вони й прийшли до мене, обтяжені своїми важкими доказами: «Отже, ти повинен діяти задля щастя людей, або задля миру, або задля процвітання імперії. Ми вчені, — казали вони, — ми вивчали історію...»

Але я знав, що навчитися можна тільки від того, що повторюється.

Вони, мої полководці, спиралися на свою логіку, коли шукали і знайшли причину наслідку, який показали їм. Бо, запевняли вони мене, кожен наслідок має одну причину, і кожна причина має один наслідок. І від причини до наслідку вони йшли, непотрібні, до помилки. Адже одна річ — піднятися від наслідків до причин і зовсім інша — опуститися від причин до наслідків.

Після цієї зустрічі я теж, на незайманому піску, що сипався, наче тальк, перечитував історію мого ворога. Знаючи, що перед кожним кроком завжди є попередній, який продиктував його, і ланцюг тягнеться від ланки до ланки й ніколи не може бракувати жодної ланки. Якби не звіявся вітер і не крутив пісок, бездоганно витерши одну сторінку, наче грифельну дошку школяра, я міг би від сліду до сліду дійти аж до походження речей, або, йдучи за караваном, заскочити його в яру, де його погоничі вважали, що слід перепочити. Але під час цього читання я не отримав науки, яка дала б мені змогу йти попереду каравану. Адже істина, яка керує ним, має іншу сутність, ніж пісок, яким я порядкую. А знання слідів — це лише знання безплідного відбитка, що нічого не навчить мене ані про ненависть, ані про страх, ані про любов, яка передусім і керує людьми.

— Що ж, — сказали мені мої полководці, невідступно дотримуючись своєї тупости, — можна довести геть усе. Якщо я знаю ненависть, любов або страх, які панують над людьми, я передбачу їхні дії. Отже, майбутнє міститься в теперішньому...

А я б відповів їм, що завжди можу передбачити рух каравану на крок попереду від уже пройдених. Цей новий крок повторить, безперечно, попередній: у тому ж напрямі і такий самий завширшки. Це наука повторюваного. Але вона одразу збивається з дороги, яку накреслить моя логіка, бо змінить бажання...

Полководці не розуміли мене, тож я розповів їм про великий вихід.

Це сталося в районі соляних копалень. Люди лише на превелику силу животіли серед мінералів, бо там ніщо не сприяло життю. Сонце давило і пекло, а нутрощі землі замість прозорої води давали тільки бруски соли, що убивали б воду, якби криниці вже не висохли. Опинившись у полоні між зорею і соляною ропою, люди, які приходили з інших місць із повними міхами води, похапцем бралися до роботи й відбивали кайлом прозорі кристали, що зображували життя і смерть. Потім, пов'язані, наче пуповиною, поверталися до щасливих земель та їхніх життєдайних вод.

Отож сонце було там немилосердне, пекуче й біле, наче голод. Інколи пісок проривали скелі і обступали соляні копальні своїми ебеновими основами, твердими, мов чорний діамант, вітри марно шарпали кам'янисті гребені. Кожен, хто підтримував правічні традиції тієї пустелі, вважав, що вони тривкі й зафіксовані на сторіччя. Гора й далі повільно руйнуватиметься, наче під зубом м'якого терпуга, люди й далі видобуватимуть сіль, каравани й далі возитимуть воду, харчі й нових людей на ту каторжну працю...

Але настав світанок, коли всі люди повернулися в бік гори й побачили те, чого не бачили ще ніколи.

Випадкові зміни вітрів, які шарпали скелі з прадавніх часів, зрештою вирізьбили на них гігантське обличчя, яке виражало лють. Пустеля, підземні соляні копальні й племена, прикуті до ще нелюдськіших місць, ніж солоні води океану, причеплені до скам'янілої соли, опинилися під владою вирізьбленого зі скель чорного обличчя, яке під чистим глибоким небом розтуляло рот для несамовитих проклять. Люди, охоплені страхом, утекли, придивившись до нього. Новина поширилася в глибину копалень, і робітники, вийшовши на поверхню, поверталися спершу в бік гори, а потім, зі здушеним серцем, мчали до намету, притьмом збирали своє причандалля, лаяли жінку, дитину й раба і, штовхаючи поперед себе манатки, приречені йти під неблаганним сонцем, пішли стежками на північ. Оскільки води бракувало, загинули всі. Марними видавалися прогнози логіків, які бачили, як гора руйнується, а люди увічнюють своє існування. Як вони могли передбачити те, що з'явиться?

Занурюючись у минуле, я поділяю храм на каміння. Цю операцію можна передбачити, і вона проста. Так само як розкладаю на кістки та нутрощі розрубане тіло, а храм — на каміння й уламки, масток — на кіз, баранів, оселі та гори... Але, якщо йду в майбутнє, завжди треба брати до уваги народження нових істот, які додадуться до матеріалів, і їх годі передбачити, бо вони з іншої сутності. Цих істот я називаю одиничними і простими, бо, поділені, вони вмирають і зникають. Адже тиша — це те, що дода-

ється до каміння, але вмирає, коли роз'єднати його. Обличчя — це те, що додається до мармуру або елементів обличчя, проте вмирає, якщо або розбивають мрамур, або вирізняють риси. Маєток — це те, що додається до кіз, осель, баранів і гір...

Я не зможу передбачити, але зможу заснувати. Адже майбутнє будують. Якщо якесь єдине обличчя відобразить різnorідні елементи моєї доби, якщо я маю божественні руки скульптора, моє прагнення справдиться. Але я помилюся, кажучи, мовляв, я вмів передбачити. Адже я просто створюю. Серед навколишніх різnorідних елементів я б показав обличчя, накинув би його, і воно керувало б людьми. Як і маєток, що вимагає інколи навіть людської крові.

Отже, переді мною постала нова істина: перейматися майбутнім марно та ілюзорно. Єдина слушна операція — виразити теперішній світ. А виразити — це збудувати з різnorідної теперішності обличчя, яке домінує, це створити тишу з каміння.

Будь-яка інша претензія — не що інше, як словесний вітер...

XXIII

Погано, коли серце бере гору над душею.

Коли почуття бере гору над розумом.

Отже, мені здалося, ніби в моїй імперії набагато легше згуртувати людей почуттями, ніж розумом, що домінує над почуттями. Це, безперечно, знак, що розум повинен стати почуттям, але значення має передусім аж ніяк не почуття.

Мені здалося, що творця не слід підпорядковувати бажанням юрби. Адже сама його творчість має стати бажанням юрби. Юрба повинна отримати від розуму й перетворити отримане в почуття. Юрба — це лише живіт. Отриману поживу юрба має обернути в милосердя і світло.

Ось чому я звелів прийти вихователям і сказав їм:

— Ви не повинні ані вбивати людину в маленьких людях, ані обертати їх у мурах для життя в мурашнику. Адже мені байдуже, що людина буде задоволена більшою чи меншою мірою. Мені важить тільки те, щоб вона більш-менш була людиною. Я запитую передусім не про те, буде людина щасливою чи ні, а яка людина буде щасливою. Яке мені діло до достатку ситих осілих племен, що скидаються на худобу в оборі?

Наповнюйте їх не пустими формулами, а образами, які несуть структуру.

Передусім не наповнюйте їх мертвими знаннями. Дайте їм стиль, щоб вони могли розуміти.

Не судіть про їхні здібності тільки на основі позірної легкості орієнтації в тій або тій сфері. Адже той заїде найдалі й матиме найбільший успіх, що під час праці найбільше долав себе самого. Отже, зважайте передусім на любов.

Наполягайте не на вживанні, а на творенні людини, щоб вона виконувала свою роботу вірно та чесно, і тоді вона працюватиме найкраще.

Навчайте поваги, бо іронія — це рак і забуття облич.

Боріться проти зв'язків людини з матеріальними благами. Ви заснуєте людину в маленькій людині, навчивши її передусім віддавати себе, бо якщо немає самовіддачі, є тільки зашкарублість.

Навчайте медитації й молитви, бо тоді душа стає широка. І мистецтва любови. Адже що може замінити її? А любов до самого себе — протилежність любові.

Карайте передусім брехню та обмови, які, звичайно, можуть служити людині й начебто місту. Але тільки вірність створює сильних. Адже вірності немає ані в одному таборі, ані в другому. Хто вірний, той завжди вірний. А той, хто може зрадити свого товариша по праці, невірний. Але я маю потребу в сильному місті й не спиратиму його силу на загинання людей.

Навчайте смаку досконалості, бо кожен витвір — це шлях до Бога і може завершитись тільки в смерті.

Не вчіть передусім прощення й милосердя. Адже їх можуть хибно зрозуміти і вони будуть не чим іншим, як повагою до кривди та виразки. А навчайте дивовижної співпраці всіх з усіма і з кожною окремою людиною. Тоді хірург квапитиметься перетнути пустелю, щоб вилікувати звичайне коліно людини, яка опинилася в скруті. Адже йдеться про один віз. І вони обидва мають одного візника.

XXVI

Я замислився передусім над великою таємницею перетворення і зміни себе самого. Адже в місті був один прокажений.

— Оце, — сказав мені батько, — прірва.

І повів мене в передмістя на край вбогого і брудного поля. Навколо поля була загорожа, а в центрі — низенька хатинка, де жив прокажений, відрізаний таким чином від людей.

— Ти думаєш, — запитав батько, — він кричатиме про свій розпач? Дочекайся, поки він вийде, й поглянь, як він позіхає.

Не більше й не менше — це чоловік, у якому вмерла любов. Не більше й не менше — це чоловік, знищений вигнанням. Кажу тобі: вигнання не розриває, а знищує. Ти надолужуєш собі тільки мріями і граєшся з пустими костями. Достаток вигнанця не має значення. Він тепер тільки король у королівстві тіней.

Необхідність, — казав мені мій батько, — ось де спасіння. Ти не можеш грати з пустими костями. Ти не можеш задовольнитися мріями з тієї однієї причини, що твої мрії не чинять опору. Вони оманливі, це зброя, кинута в пусті марення юнацьких літ. Корисне — це те, що чинить тобі опір. Лихо цього прокаженого полягає для нього не в тому, що він гниє, а в тому, що ніщо не чинить йому опір. Ось він замкнений, осілий зі своїми запасами.

Люди з міста інколи приходять спостерігати його. Вони збираються навколо поля, наче ті, хто зійшов на гору, а

потім нахиляється над кратером вулкана. Вони бліднуть, чуючи, як земля під їхніми ногами готується до виверження. Отже, люди збиваються до купи, немов навколо таємниці, навколо квадратного поля з прокаженим. Але таємниці тут немає

Не будуй собі ілюзій, — казав мені батько. — Не уявляй собі його відчаю й рук, які він заламує собі від безсоння та гніву проти Бога, або проти себе, або проти людей. Адже в ньому немає нічого, хіба що зростає відсутність. Що він може мати спільного з людьми? Його очі витікають, а руки відпадають від нього, наче гілля. А з міста до нього долинає тільки гуркіт далекого возу. Життя годує його тепер тільки одним туманним видовищем. А видовище — це ніщо. Можна жити тільки з того, що ти перетворюєш. Ти не живеш тим, що складене в тобі, наче на складі. Жив би й цей прокажений, якби міг поганяти коня, носити каміння і допомагати споруджувати храм. Але йому все дають.

І все-таки утвердився звичай. Жителі міста приходили щодня, зворушені бідною прокаженою, й кидали свої пожертви понад палями, що стирчали, позначаючи межу. Отже, йому служили, прикрашали і вдягали його, мов кумира. Годували його найкращими стравами. А в святкові дні навіть ушановували музикою. Проте, якщо він мав потребу в усіх, у ньому ніхто не мав потреби. Він мав у своєму розпорядженні всі блага, але не мав ніяких своїх благ, щоб запропонувати їх.

— Отак і дерев'яні кумири, — казав мені батько, — яких ти обставляєш подарунками. А вірні перед їхніми ликами запалюють лампадки. Їй кадять ароматом пожертв. І прикрашають їхнє волосся коштовним камінням. Але, кажу тобі, юрба, що кидає цим кумирам золоті браслети й самоцвіти, лише збільшує їхню кількість, але дерев'яний кумир однаково лишається деревиною. Адже він нічого не змінює. Бо жити для дерева — це брати землю й робити з неї квіти.

Я бачив, як прокажений вийшов зі своєї халупи й подивився на нас мертвим поглядом. Він був більш нечут-

ливіший до гамору юрби, яка, проте, намагалася підлеститися до нього, ніж до морських хвиль. Він відділився від нас і тепер недосяжний. А якщо хтось із юрби виражав свій жаль, він дивився на нього з туманною зневагою... Не показував своєї солідарности. відчував огиду до гри без запоруки. Адже що це за жаль, що не бере на руки й не заколисує? Натомість, якщо в ньому ще озивалося щось тваринне, його гнів ставав тоді видовищем і ярмарковою забавою, а втім, насправді неглибокий гнів, бо ми не належали до його світу, як діти навколо водойми, де крутиться одненький повільний короп; що нам до його гніву, бо що це за гнів, який не здатний бити й лише пускає пусті слова за вітром, що несе їх? Отже, він видався мені позбавленим свого достатку. Я згадав прокажених на півдні: закон дозволяв їм жебрати в оазах тільки з сідла своїх коней, бо вони не мали права спішуватися. Свої жебрацькі чаші вони простягали на кінці палиці. Дивилися сучасними очима, проте нічого не бачили, бо щасливі обличчя для них були тільки мисливською територією. Але чому їх дратувало щастя, не менш чуже їхньому світові, ніж мовчазні ігри тваринок на лісовій галявині? Отже, дивилися холодно й не бачили. Потім ступою їздили перед крамничками з кошиком, що звисав на мотузці. Й терпляче чекали, поки крамар наповнить його. Те похмуре терпіння наганяло страх. Нерухомі, вони були для нас лише повільним розвитком хвороби. А також вогнищем, осередком, ядром гнилизни. Були для нас лише місцями, які проминають, закритими полями і оселями зла. Але чого вони чекали? Нічого. Адже чекають не від себе, а від когось іншого. Що гірше розвинена твоя мова, то бруталніші твої зв'язки з людьми, то менше ти можеш знати, що таке чекання і нудьга.

Але чого могли чекати від нас ці люди, такі цілковито відокремлені від нас? Вони не чекали нічого.

— Подивися, — казав мій батько. — Він уже навіть позіхати не годе. Він зрікся навіть нудьги, що є властивим людині чеканням.

XXVIII

Місто цієї ночі урвало свій сон, бо на світанку один чоловік мав спокутувати свій злочин. Проте казали, ніби він невинний. По місту ходили патрулі, які мали запобігти скупченню людей, бо їх щось виводило з дому і спонукало збиватися в гурти.

Я сказав собі: «Цю пожежу роздмухало страждання одного чоловіка. Цей в'язень запалив усіх, як головешка».

У мене з'явилося бажання побачити його. Я пішов до в'язниці. Я помітив її чорний квадратний силует, що вирізнявся на тлі зоряного неба. Озброєні охоронці відчинили мені двері, які повільно повернулися на завісах. Мури видалися мені грубезними, круглі віконечка були заґратовані. Всередині теж видніли чорні охоронці, що ходили по коридорах і подвір'ю або, побачивши мене, підводилися, наче нічні тварини... Поки шукали ключ, а потім ішли по плитах, нас усюди супроводили затхлий запах і глибоке відлуння підземель. Я думав: «Невже досить, що людина небезпечна, щоб виникла потреба чавити її — таку кволу, з такою хворобливою плоттю, що її можна вбити цвяхом, — отакою горою!»

Усі кроки, які я чув, гупали по його тілу. А всі мури, хідники та контрфорси тиснули на нього. «Він — душа в'язниці, — казав я собі, думаючи про нього. — Він — сенс, осередок та істина в'язниці. А втім, хто він тепер, як не проста купа ганчір'я, що лежить на ґратах, а можливо, навіть спить і ледве дихає. Проте саме він — дріжджі, які спонукають місто шумувати. Він, повертаючись обличчям то до однієї стіни, то до другої, спричинив цей землетрус».

Мені відкрили вічко, і я розглядав його. Знаючи, що тут треба дещо зрозуміти. І я побачив, що саме.

Я думав: «Він, напевне, нічим не може дорікнути собі, крім любови до людей. Але той, хто будує собі оселю, надає їй форму тій оселі. Звісно, будь-яка форма може бути бажана. Але не всі зразу. Бо інакше вже не буде оселі».

Обличчя, вирізьблене з каменю, складається з усіх облич, яких не вирізьбили. Всі могли б бути гарними. Але не всі зразу. Йому, мабуть, сниться щось гарне.

Ми з ним на гребені гори. Він і я, ми самі. Цієї ночі ми на гребені світу. Ми зустрілися і об'єдналися. Адже на цій висоті нас ніщо не поділяє. Він, як і я, прагне справедливості. А проте він умре...

Мені кралося серце.

Але, щоб прагнення стало дією, щоб сила дерева виросла гілля, щоб жінка стала матір'ю, треба зробити вибір. Життя народжується з несправедливості вибору. Адже й оце життя було гарним, — тисячі людей любили його. А проте воно довело їх до розпачу. Те, що існує, завжди несправедливе.

Я збагнув, що кожна творчість передусім жорстока.

Я зачинив двері й пішов уздовж коридорів. Я повнився поваги та любови: «Що означатиме лишити йому життя в рабстві, коли його велич — це його гордості?» Я проминув тюремних охоронців, патрулі, вранішніх замітальників. Увесь цей люд служив тому в'язневі. Й грубі мури стерегли свого в'язня, як оті безладні руїни, що набувають сенсу завдяки прихованим скарбам. Я озирнувся на в'язницю. Вона мала башту у формі корони, спрямованої до зір, скидалася на корабель у морі, який везе свій вантаж, уся служила одній меті, і я сказав собі: «Ну, то й що?» Потім, уже буди далеко, знову подумав про ту заховану серед ночі порохову бочку...

Я думаю про людей із міста. «Безперечно, вони плакатимуть за ним, — думав я. — Але добре, що вони плачуть».

Я міркував про пісні, чутки та роздуми мого народу. «Вони поховують його. Але ж насправді не ховають ніколи, — думав я. — Поховане — це насіння. Я не маю влади над життям, а він коли-небудь матиме слухність. Я накажу повісити його на мотузці. Але почую, як його смерть оспівують. І цей заклик долетить до того, хто хоче примирити те, що поділяється. А що примирю я?»

Мені треба ввійти в одну ієрархію і ні, а водночас — і в другу ієрархію. Я не повинен змішувати красу і смерть. Я йду до краси, але не повинен відмовлятися від суперечностей. Я повинен отримувати їх. Це добре, це погано, я

страхаюся мішанини, що є тільки сиропом для недужих і позбавляє їх сили, я повинен ростити себе на тій основі, що я визнаю свого ворога.

XXIX

Отак я пізнав межі своєї імперії. Але ці межі одразу й виражали її, бо я люблю тільки те, що чинить опір. Дерево або людина — передусім це те, що чинить опір. Ось чому я прирівнюю до віка від порожніх скринь оті барельєфи затятих танцівниць, замаскованих, щоб прикрити затятість, внутрішній неспокій і поезію, доньку суперечок. Я люблю людину, що засвідчує себе опором, людину, що замикається й мовчить, людину, що тримається непохитно і зціплює зуби серед мук, чинить опір мукам і любові. Людину, що прагне не любити і несправедлива в цьому прагненні. Людину, схожу на страхітливую башту, якої ніколи не візьмуть приступом...

Адже я ненавиджу легкість. Немає людини, якщо вона не чинить опору. Інакше це людський мурашник, де Бог не присутній. Людина без розчини. Отаке диво й постало переді мною у в'язниці. Сильніше за тебе, сильніше за мене, за нас усіх, за моїх тюремників, мої спускні мости й бастіони. Оця загадка й мучила мене, та сама, що й загадка любови, коли я тримав її, голу, в покорі. Це велич людини й водночас її дріб'язковість, бо я знаю, що вона велична у своїй вірі, а не в гордощах свого бунту.

XXX

Отак мені видалося, що людина не варта цікавості не тільки тоді, коли вона не здатна до пожертви, до опору спокусам і до готовності піти на смерть, — адже в такому разі вона не має форми, — а й тоді, коли розчиняється в масі, керована масою й підпорядкована її законам. А якщо вона не кориться їм, тоді в ній є щось від вепра або слона-одинака, людини, що сидить на горі, тож маса кожному має дозволити його мовчання й не цькувати ненавистю того, хто подібний до кедра, що панує на горі.

Той, хто приходить до мене зі своєю мовою, щоб логікою своїх пояснень зрозуміти й виразити людину, видається мені подібним до дитини, що сідає коло підніжжя Атлаських гір із відеречком та лопаткою й має намір зібрати гору та перенести її в інше місце. Людина — це те, що є, а не те, що пояснюють. Звичайно, мета всякої свідомості — пояснити те, що є, але пояснення — шлях важкий, повільний і тернистий, і думка, ніби немає того, чого не можна було б пояснити, хибна. Адже слова «пояснити» і «зрозуміти» мають однакове значення. Але та частина людини, яку я досі навчився розуміти, незначна. Тобто від того, що я таки зрозумів у людині, моя пильність не зменшилася, і я дурю себе, якщо уявляю собі, мовляв те, чого я не можу пояснити в людині, не варте, щоб зосереджуватися на ньому. Адже я не пояснюю гору, а позначаю її. Але я плутаю слова «позначати» і «розуміти». Я позначаю тому, хто вже знає, але якщо він не знає, як я зможу передати йому цей образ гори з її ущелинами, осипами, схилами, де росте лаванда, і верхівкою, що знялася своїми зубцями до зір?

Я знаю тоді, коли життя — не зруйнована фортеця і не човен без напрямку, тож його беруть і прив'язують мотузкою за залізне кільце й ведуть, куди заманеться, а дивовижне існування зі своїми внутрішніми законами гравітації і тишею, величнішою за тишу механізму зоряних сфер.

Отже, в мені здебільшого точилася боротьба між захватом перед людиною підпорядкованою і людиною незнищенною, яка показує, хто вона. Я розумів проблему, але не міг сформулювати її. Адже ті, ким керує найсуворіша дисципліна і хто за моїм знаком приймає смерть, — це ті самі, хто любить мою віру, але вони такі загартовані в своїй дисципліні, що я міг би перед їхніми очима лаяти їх і впокорювати їх, мов дітей, натомість зіткнувшись із ворогом, вони демонстрували загартованість, найвищий гнів і сміливість у смерті.

Я збагнув, що людині притаманні два аспекти. Аспект, яким ми захоплюємось як незнищеним ядром, — це

нездатність скорити людину, яка уникає моїх рук, немов корабель у відкритому морі, бо той, кого я називаю людиною, не йде на поступки, не укладає компромісів, не набуває й не позбувається якоїсь частини свого ества спритністю, пожадливістю або втомою; таку людину я можу перемолоти у млині, та не отримаю потаємної олії — тієї, яку має в своєму серці навіть тверда кісточка оливки; таку людину, вважаю я, не впокорить ані юрба, ані тиран, її серце тверде, мов діамант, але в цій людині я завжди відкриваю й інше обличчя, другий аспект. Вона підпорядкована, дисциплінована, сповнена поваги, натхнена вірою й самовіддана, це мудрий нащадок духовної раси, осереддя її чеснот...

А люди, яких я називаю вільними і які керуються тільки своєю волею, неминуче самотні, вони не керовані, в їхніх вітрилах немає вітру, а їхній опір — завжди лише непослідовні примхи.

Отож настала ніч заручин і засудженого на смерть. Завдяки цьому я відчував існування. Підтримуйте себе у формі, будьте сталими, як форштевень корабля, а те, що берете ззовні, перетворюйте в собі, наче кедр. Я рамка, арматура і творчий акт, що народжують вас, тепер треба рости та утверджуватись, наче гігантське дерево, що розпростує своє гілля, а не гілля інших дерев, формус свою глицю чи листя, а не інших дерев...

Це все я скажу потолочі, що живе завдяки жестам інших людей і, наче хамелеон, забарвлюється від них, любить, якщо їй дають подарунки, тішиться схваленням і судить про себе в дзеркалі більшості: адже ми бачимо, що вона не така, як цитадель, замкнена зі своїми скарбами, тож від покоління до покоління потолоч не передає слова минувшини, а просто дає рости своїм дітям, не вимішуючи, не готуючи їх. Вони ростуть у світі, наче гриби.

XXXI

Я бачив тих, хто страждав від спраги, від спраги, від прагнення води, ще неблаганнішого за хворобу, бо тіло знає свої ліки й вимагає їх, як вимагало б жінки, й бачить у мріях, як п'ють інші люди. Адже бачать жінку, яка всміхається іншим. Ніщо не має сенсу, якщо я не додам до нього свого тіла і духу. Немає ніяких дій, якщо я не беру в них участі. Якщо мої астрологи під час своїх нічних спостережень вивчають Чумацький Шлях, вони бачать там велику книжку, сторінки якої незрівнянно шарудять, коли гортати їх, і обожають Бога, що наповнив світ матеріалом, таким любим для серця.

Кажу вам: ви маєте право уникнути зусиль тільки в ім'я інших зусиль, бо ви повинні рости.

XXXII

Цього року помер той, хто правив на схід від моєї імперії. Той, із ким я запекло воював, і тільки після численних війн я зрозумів, що я спирався на нього, мов на мур. Я й досі пам'ятаю наші зустрічі. В пустелі ставили червоний намет, де не було нікого, і ми йшли до того намету, а наші війська стояли нарізно, бо погано, коли люди змішуються. Юрба живе лише своїм черевом. А всяка позолота злущується. Отже, вояки сторожко поглядали на нас, спираючись на заповуку своєї зброї, й не піддавалися легкому розчуленню. Адже мій батько мав слушність: «Ти повинен зустрічати людину, — казав він, — не на поверхні, а на сьомому поверсі її душі, її серця та духу. Бо інакше, якщо ви почнете придивлятися до найзвичайніших рухів, ви тільки даремно проллете кров».

Я зрозумів батькові слова й зустрівся зі своїм сусідом, позбавлений геть усього, замуrowаний у потрійні bastiони самотності. Ми сіли на пісок навпроти один одного. Я вже не пригадую, хто тоді був наймогутнішим: він чи я. Але в тій священній самотності могутність ставала мірою. Від наших жестів хитався світ, але ми зважували їх. Ми розмовляли тоді про пасовиська. «Я маю двадцять п'ять тисяч голів худоби, що вмирає. А в тебе йшов дощ». Та я

не міг змиритися, що вони принесуть свої чужоземні звичаї та сумнів, який призводить до загнивання. Як можна розмістити на моїх землях пастухів з іншого світу? Тож я й відповів йому: «Я маю двадцять п'ять тисяч маленьких людей, які мають вивчити свої молитви, а не молитви інших народів, бо інакше вони не матимуть форми...» Стосунки між нашими двома народами вирішила зброя. Ми скидалися на два припливи, що накочуються один на одного та відступають. І якщо жоден з нас не просунувся вперед, дарма що ми напірали з усієї сили, то тільки тому, що ми перебували в апогеї, загартувавши свого ворога його поразкою. «Ти переміг мене, отже, я став сильніший».

Не те що я зневажав його велич. Або висячі сади його столиці. Або парфуми його купців. Або витончені золоті прикраси його різьбярів. Або великі греблі для води. Людина нижча вигадусь зневагу, бо її істина відкидає інших людей. Але ми, знаючи, що істини співіснують, не вважали, ніби ми принижуємо себе, визнаючи істину іншого, дарма що вона була нашою помилкою. Адже яблуня, як відомо, не зневажає винограду, а пальма — кедра. Кожна з цих рослин якомога міцніше і не змішує свого коріння з іншим корінням. І рятує свою форму та сутність, бо саме в цьому полягає неоціненний капітал, який не годиться занепастити.

«Справжній обмін, — казав мені він, — це фіал із парфумом або насінина, або подарунок у вигляді молодого кедра, що наповнює твій дім моїм парфумом. Або мій бойовий поклик, що доходить до тебе з моїх гір. Або, можливо, від посла, якщо його довго виховували, формували й гартували і якщо він водночас і відмовляє тобі, й погоджується з тобою. Адже він відмовляє тобі на твоїх внутрішніх рівнях. Але знаходить тебе там, де людина думає, ніби вона перебуває понад своєю ненавистю. Єдина думка, яка чогось варта, — думка ворога. А думка друзів не варта нічого, якщо в ній переважають їхнє визнання, їхня вдячність і всі їхні звичайні почуття. Якщо ти гинеш задля свого друга, я забороняю тобі розчулюватися...

Отже, я збрешу, якщо казатиму, ніби в його постаті я мав друга. А проте ми зустрічалися з глибокою радістю, але саме тут слова викривляються внаслідок вульгарності людей. Радість була не через нього, а через Бога. Він був дорогою до Бога. Наші зустрічі були замковими каменями склепіння. І ми не мали що сказати один одному.

Нехай Господь пробачить мені, що я плакав, коли він помер.

І ось я лишився сам, єдиним відповідальним за все своє минуле і без свідка, що бачив, як я живу. Всі дії, що я їх через зневагу не розкривав своєму народові, він, мій східний сусіда, розумів; усі внутрішні піднесення, які я не виставляв для огляду, він у своїй тиші вгадував. Усю відповідальність, яка душила мене і про яку не знав ніхто, бо ж було добре, що народ вважав, ніби я свавільний, він, мій східний сусіда, зважував і ніколи не опускався до співчуття, перебував понад нею, по той бік від неї, оцінював по-іншому, ніж я, а тепер заснув у пурпурі пісків, нагорнувши на себе пісок, наче саван, справді гідний його, і тепер він замовк, отак і з'явилася в нього сумовита і щира усмішка Бога, який мириться, що сніп перев'язано, й заплющує очі на людські припаси. Ох! Скільки егоїзму в моєму розпачі! Я, такий слабкий, надавав значення траєкторії моєї долі, тоді як вона не мала її, вимірював імперію собою замість розчинитися в ній, з'ясував, що моє особисте життя дійшло до цього гребеня, наче подорож.

Тієї ночі я проминув у своєму житті своєрідний вододіл, почав опускатися схилом по тому, як повільно піднімався іншим схилом, я вже нікого не впізнавав, уперше я почувся старим, не бачив знайомих облич і був байдужий до всього, бо став байдужий і до самого себе, лишивши на іншому схилі всіх моїх командирів, усіх моїх дружин, усіх ворогів і, можливо, мого єдиного друга, відтепер я був сам у світі, де жили племена, яких я вже не знав.

Але саме тоді я спромігся знову опанувати себе. «Я розбив,— думав я,— свою останню шкаралушу і, можливо, очищуся. Я не був величним, бо аналізував себе. А це випробування послано мені, бо ж я розм'як. Я повнився

нищих порухів свого серця. Але я утверджу свого мертвого друга в його величі й не плакатиму за ним. Він просто буде. Пісок видаватиметься мені багатшим, бо я часто серед пустелі бачитиму, як мій друг усміхається. І усмішки всіх людей, звернені до мене, будуть збагачені цією особливою усмішкою. Ця особлива усмішка збагатить усі усмішки. Адже я побачу в людині ескіз, що його жоден різьбяр не зможе видобути з кам'яної оболонки, і крізь ту оболонку я краще пізнаю обличчя людини, бо дивитимусь на одне обличчя, просто у вічі.

Отже, я спускався зі своєї гори: не бійся, мій народе, я знову здобувся на силу. Погано, що я мав потребу в людині. Рука, що зцілила мене і зшила докупи, стерлася, але зберігся шов. Я спускався з гори й натрапляв на овець і ягнят. Я гладив їх. Я сам у світі перед Господом, але, пестячи ягнят, що розкривають джерела серця, — не конкретне ягня, а слабкість людей, яку воно уособлює, — я знову йду до вас».

Щодо сусіднього володаря, то я утвердив його, і він ще ніколи не правив краще. Я утвердив його у смерті. І все-таки щороку в пустелі ставили намет, і мій народ там молився. Мої армії тиснули на їхні армії, рушниці заряджені, загони вершників були мов поліція пустелі, а голову відтинали кожному, хто наважувався зайти до краю. Я йшов сам. Я підняв запинало намету, зайшов усередину й сів. На землі запанувала тиша.

XXXIII

Тепер, коли мене мучить глухий біль у попереку, що його мої лікарі не вміють угамувати, тепер, коли я скидаюся на дерево в лісі під сокирою лісоруба і Господь невдовзі повалить і мене, наче обшарпану башту, тепер, коли я прокидаюся вже не так, як у двадцять років, а мої м'язи слабнуть і тихішає повітряний політ духу, я знаходжу в цьому стані свою втіху, яка полягає в тому, щоб не страждати від цих провісників, які поширюються по моєму тілу, й не даватися на поталу стражданням — нищим, особистим і замкненим у мені, тож згодом істори-

ки імперії не присвятять їм навіть трьох рядків у своїх хроніках, бо яке має значення, що в мене хитається зуб і його виринають, і з мого боку було б жалюгідно сподіватися на бодай найменший жаль. Натомість моя лють, коли я думаю про неї, наростає. Адже оці тріщини на поверхні властиві вазі, а не тому, що міститься в ній. А мені розповідають, що мій східний сусіда, коли його розбив параліч і одна половина тіла стала холодна й мертва, тож він носив із собою своєрідного сіамського близнюка, що вже не сміявся, анітрохи не втратив своєї гідності, навпаки, успішно опанував нову для себе науку. А тим, хто вітав його силу духу, зневажливо відповідав, що люди хибно сприймають його особистість, а отаку повагу добре було б зберегти для міських крамарів. Адже володар, що не володіє передусім власним тілом, — лише сміховинний узурпатор. Для мене не існує занепаду, а є, безперечно, лише дивовижна радість, що сьогодні я ще більше звільнив себе!

Ох, людська старість! Я, безперечно, не впізнавав нічого на іншому схилі своєї гори. Серце мені виповнював мертвий друг. Розглядаючи села очима, сухими від скорботи, я сподівався, що любов, наче морський приплив, знову підхопить мене.

XXXIX

Я напишу гімн тиші. Тобі, музикантові плодів. Тобі, мешканцю підвалів, погребів і комор. Тобі, глечики меду роботящих бджіл. Тобі, трапезі моря серед його повноти.

Тобі, бо в тобі з висоти гір я замикаю місто. Його нечутні вози, крики і дзвін ковадел. У намулі надвечір'я вже геть усе ніби зупинилося. Пильність Бога до нашої гарячки, плащ Бога, що прикриває людську метушню.

Тиші жінок, що вже є тільки плоттю, де досягає плід. Тиші жінок під покровом їхніх важких грудей. Тиші жінок, що є тишею всієї повсякденної марноти і життя — цього снопу днів. Тиші жінок, що є храмом та увічненням. Тиші, в якій прямує в завтра єдиний шлях, що веде куди-небудь. Вона чекає дитини, що розриває їй

живіт. Тиші, в якій я складаю та замикаю свою честь і кров.

Тиші чоловіка, що зіперся на лікті, замислився й отримує тепер без витрат і виробляє сік думок. Тиші, яка дає йому змогу пізнавати і змогу нехтувати, бо часом добре, коли він нехтує. Тиші, що є відмовою від черви, паразитів і згубних трав. Тиші, що захищає тебе під час розгортання твоїх думок.

Тиші самих думок. Відпочинкові бджіл, бо мед уже готовий і має бути лише захованим скарбом. Який дозріває. Тиші думок, що готують свої крила, бо погано, коли ти неспокійний чи то розумом, чи то серцем.

Тиші серця. Тиші почуттів. Тиші внутрішніх слів, бо добре, коли ти віднайдеши Бога, що є тишею у вічності. Адже він усе вже сказав, усе вже зробив.

Тиші Бога, схожий на сон пастуха, бо немає солодшого сну, дарма що начебто є загрози для ягнят і овець, коли вже немає ані пастуха, ані отари, бо хто розрізнить їх під зорями, коли все є сном, коли все є сном овечого руна?

Господи! Звозячи до клуні своїх створінь, відчини коли-небудь, широку браму й для балакучого людського поріддя, заведи його до вічної стайні, коли завершиться час, і забери в нього, як ото зцілюють від хвороби, властиве йому розуміння наших питань.

Адже мені дано зрозуміти, що весь прогрес людини полягає в послідовному з'ясуванні, що всі її запитання не мають значення, бо я радився зі своїми вченими, і йдеться, Господи, не про те, що вони знайшли якісь відповіді на торішні запитання, а про те, що сьогодні вони самі кепкують із себе, бо істина явилася їм як скасування запитань.

А я, Господи, добре знаю, що мудрість — не відповідь, а зцілення від злигоднів мови, я пересвідчився в цьому, бо бачив закоханих, що сідають, звисивши ноги, на мурець перед помаранчевим садом, пліч-о-пліч, і знають, що не отримали відповіді на поставлені вчора запитання. Але я знаю любов і те, що вже не ставлять ніяких запитань.

Мало-помалу, від однієї опанованої суперечності до другої, я йду до тиші запитань, а отже, до краси.

О балачки! Як вони занапали на людей!

Нерозумний, я сподівався на відповідь Бога. Якщо він прийме тебе, якщо він зцілить тебе, то тільки стерши своєю рукою твої запитання, наче гарячку. Отак воно.

Господи, звозячи коли-небудь до клуні своїх створінь, відчини і нам двостулкові двері й дай нам зайти туди, де вже не відповідатимуть, бо не буде відповіді, а буде краса, що є замковим каменем запитань і обличчям, яке задовольняє.

Та краса відкрис простір солодкої води, ще більший за простори морів, і всюди вчуватимуться дзюркотливі пісні фонтанів, коли, звисивши ноги, він сяде, пригорнувшись до неї, а вона — тільки газель, що змушена бігти й ледь чутно дихає коло його серця.

Тиша — це порт корабля. Тиша в Богу — порт усіх кораблів.

XL

Господь послав мені жінку, яка брехала дуже гарно, з чарівливою жорстокістю, просто. Я нахилився над нею, немов над свіжим вітром із моря.

— Чому ти брешеш? — запитав я.

Тоді вона заплакала, немов загорнувшись у сльози. А я міркував про її сльози:

«Вона плаче, — казав я собі, — через те, що їй не вірять, коли вона бреше. Адже для мене не існує комедії, яку ставлять люди. Я не розумію сенсу комедії. Звісно, ця жінка хоче, щоб її вважали за іншу. Але не це становить драму, яка не дає мені спокою. Це драма для неї, що вона так палко прагне бути іншою. А чесноту, як я бачив, частіше поважають ті, хто вдає її, ніж ті, хто дотримується її, і вони чеснотливі, бо негарні. А є інші жінки, які дуже прагнуть бути чеснотливими і бути коханими, проте не вміють опанувати себе, чи, радше, над ними панують інші. Їй завжди проти чогось бунтують. І брешуть, щоб бути гарними».

Причини, які стоять за словами, не завжди є справжніми. Ось чому я їм нічим не дорікаю, хіба що тим, що їхні

слова викривлені. Ось чому я мовчав перед цією брехнею, не дослухаючись до гамору слів, перебував у тиші своєї любови, дослухався лише до самого зусилля. Це борсання пійманої в пастку лисиці, яка бореться з пасткою. Або пташки, що б'ється до крові у клітці. Тож я й звернувся до Господа: «Чому ти не навчив її розмовляти мовою, яка б щось передавала, бо, слухаючи її, я, аж ніяк не відчувши любови до неї, звелю її повісити. Проте в ній є патетика, і вона кривавить собі крила в ночі свого серця й боїться мене, мов молоді піщані лисиці, яким я подаю шматок м'яса і які тремтять, кусають і відривають м'ясо, тягнучи його до свого лігва.

— Пане, — казала вона мені, — вони не знають, що я чиста.

Звичайно, я добре знав метушню, яку вона спричиняє в домі. А втім, відчував, як жорстокість Бога ножем пронизує мені серце:

— Допоможіть їй плакати. Дайте їй сльози. Нехай вона втомиться від себе самої, притулившись до мого плеча: в ній немає втоми.

Адже в досконалості її стану її погано вчили, і в мене з'явилося бажання визволити її. Так, Господи, я не дотримався своєї ролі... Бо немає дівчинки, яка не має значення. Та, що плаче, — не світ, а знак світу. В неї з'являється страх, що вона не розвивається. Вона згоріла дощенту й розвіялася димом. Зазнала кораблетрощі в річці по дорозі, і її неможливо утримати. А я йду, я — ваша земля, ваша стайня і ваше значення. Я — велика традиція мови, дім, каркас і арматура.

— Спершу послухайте мене, — сказав я їй.

Вона теж повинна отримувати. А також людські діти, й надто ті, які не знають, що можуть знати...

— Бо я хочу повести вас за руку до вас самих... Я — добра пора людства.

XLII

Я сказав їм: «Не соромтеся своєї ненависти». Адже через неї вони засудили до смерті сто тисяч людей. І

разом з іншими, мов худоба, вони пішли до в'язниць із табличками на грудях, які вирізняли їх. Я прийшов, захопив в'язниці й вивів на вулиці ту юрбу. Вона не видалася мені відмінною від інших. Я слухав, чув і розглядав визволених. Бачив, як вони поділяють свій хліб, як і решта людей, і тиснуться, як і решта, навколо хворих дітей. Заколисують їх і чатують над ними. Бачив, що вони, як і решта, страждають від мук самотності, коли самотні. І, як і решта, плачуть, коли котрась жінка за грубими мурами починає відчувати прихильність до якогось іншого в'язня.

Адже я пам'ятаю, що розповідали мені мої тюремники. Я попросив, щоб мені привели того, хто напередодні скористався своїм ножем, увесь закривавлений своїм злочином. Я сам допитував його. Я прихилився не до нього, що вже був у лабетах смерти, а до непроницності людини.

Адже життя пускає коріння, де може. У вологій розколинні скелі з'являється мох. Приречений, звичайно, наперед стати жертвою першого сухого пустельного вітру. Але мох ховає свої спори, які не вмирають, і хто вважатиме за марну появу цієї зелені?

Отже, я дізнався від свого в'язня, що з нього глузували. Від цього страждали і його марнославно, і його гордощі. Марнославно і гордощі приреченого на смерть.

Я бачив, як вони мерзнуть і туляться до купи. Вони були схожі на всіх овець на землі.

Я звелів, щоб прийшли судді, й запитав їх:

— Чому ці в'язні відірвані від народу, чому носять на грудях таблички приречених на смерть?

— Це правосуддя, — відповіли вони мені.

Я думав:

«Звісно, правосуддя. Адже правосуддя, на їхню думку, — знищити мерзоту. На їхню думку, навіть існування негрів — теж несправедливість. А також існування принцес, якщо вони чорнороби. Та існування художників, які не тямлять у малярстві».

Тож я відповів їм:

— Я прагну, щоб було справедливим звільнити їх. Намагайтеся зрозуміти цю думку. Бо інакше, якщо вони вирвуться з в'язниць і пануватимуть, у них своєю чергою теж з'явиться необхідність ув'язнити і знищити вас, і я не думаю, що імперія виграє від цього.

Саме тоді переді мною постало з усією очевидністю криваве безумство ідей, і я звернувся до Бога з такою молитвою:

«Невже ти дурний, що змусив повірити їх у власний жалюгідний белькіт? Хто навчить їх не мови, а того, як слід уживати мову! Бо зі страхітливої плутанини слів, зі словесного вітру вони виснували необхідність тортур. Із незграбних, непослідовних і неефективних слів народилися ефективні знаряддя тортур».

А водночас це все видалося мені наївним і сповненим бажання народитися.

XLIV

Цього вечора я спускався зі своєї гори по схилу нових поколінь, обличчя яких я ще не знав, наперед утомлений від людських слів і вже не чуючи серед гуркоту їхніх возів та дзенькоту їхніх ковадел співу їхніх сердець, — звільнений від них, наче вже не знав їхньої мови, байдужий до майбутнього, що відтепер уже не цікавило мене; приземлений, як видавалося мені. Я впадав у відчай і сам був його причиною, був відгороджений масивним бастіоном егоїзму («Господи, — казав я Богові, — ти відступив від мене, і саме тому я покидаю людей»), і запитував себе, що розчарувало мене в їхній поведінці.

Я не завдав собі клопоту домагатися від них бодай чого-небудь. Навіщо наповнювати новими отарами мої пальмові гаї? Навіщо добудовувати до мого палацу нові вежі, коли я вже й так тягну свою мантію від зали до зали, немов корабель у безмежжі морів? Навіщо годувати нових рабів, коли вже й так, по семеро чи по восьмеро під кожними дверима, вони стоять, мов стовпи мого існування, я бачу їх уздовж коридорів, як вони тиснуться до

стіл, коли я проминаю їх або тільки-но вони почують шелест моєї мантиї? Навіщо брати в полон інших жінок, коли я вже замкнув їх у своїй тиші, навчившись уже не слухати їх, щоб розуміти їх? Адже я бачив, як вони сплять, тільки-но опустивши повіки й занутивши очі в оксамит... Я тоді покидав їх, сповнений бажання піднятися на найвищу вежу, що піднеслася аж до зір, і дізнатися від Бога про сенс їхнього сну, бо тоді сплять пересвари, пересічні думки, ница вправність і марнославство, що знову разом зі світлом заповзають їм у серце, бо ж їм ідеться тільки про те, щоб перемогти свою товаришку й позбавити її трону в моєму серці. (Але, якщо я забуду їхні слова, лишиться тільки пташина гра й лагідність сліз...)

XLV

Увечері, коли я спускався зі своєї гори по схилу, де вже не знав нікого, мов людина, яку вже понесли на землю німі янголи, на мене зійшла розрада в старінні. Розрада, що я став деревом, обважнілим від гілля, загрубілим від мозолів і зморшок, і вже немов забальзамованим часом у пергаменті шкіри на моїх пальцях, і таким майже цілковито невразливим, немов я вже став сам собою. Я сказав собі: «Отой, що теж постарів, — чи зможе тиран залякати його запахом тортур, що є запахом кислого молока, і змінити в ньому бодай що-небудь, бо своє життя він тримає поза собою, наче розстебнутий плащ, який тримається тільки шнурочком? Отак я вже утвердив себе в пам'яті людей. І ніякі заперечення з мого боку вже не матимуть сенсу».

Знайшов я розраду і в тому, що вже не маю зв'язку зі своїми нутрощами, немов цю всю зашкарублу плоть я вже віддав десь у невидимому, а водночас і крила. Немов я гуляв, нарешті народившись із себе самого, в товаристві того архангела, якого я так шукав. Немов, покинувши свою давню оболонку, я побачив себе напрочуд молодим. І ця молодість складалася не з ентузіазму і не з бажання, а з незвичайної ясности. Ця молодість належала до того, що межує з вічністю, а не до того, що межує зі світанком

неспокою життя. Вона була простором і часом. Мені здавалося, що вона увічніюється, досягши свого становлення.

Отак я став схожий на чоловіка, що підібрав по дорозі дівчину, яку штрикнули кинджалом. Він ніс її в сплетених руках, розпанахану і покинуту, наче пучок троянд, лагідно приспану полиском криці й майже усміхнену, бо зіперлася своїм білим чолом на крилате плече смерти, він ніс її на рівнину, бо тільки там жили знахури, здатні зцілити її.

«Дивовижна заснула дівчина, яку я наповню своїм життям, бо вже не переймаюся ані марнотою, ані люттю, ані претензіями людини, ані благами, які можуть дістатися мені, ані лихами, які можуть спіткати мене, а тільки тим, чому віддаю себе, і ось, несучи свою ношу до знахурів на рівнині, я стану світлом очей, пасмом кіс на чистому чолі, і якщо, зціливши, я навчу її молитися, досконала душа триматиме її прямо, мов стебло квітки, яку добре тримає її коріння...»

А проте я не замкнений у своєму тілі, що тріщить, мов стара шкаралуща. Під час повільного спуску схилом моєї гори мені здалося, ніби він, наче широкий плащ, несе всі схили та всі рівнини, і, проткнуті там і там, вогники моїх осель, немов золоті зорі. Я гнуся, важкий від моїх дарів, наче дерево.

Мій народ спить: я благословляю вас, спіть далі.

Нехай сонце не квапиться витягти вас із ніжної ночі! Нехай моє місто має право ще спочити, перше ніж випробувати на світанку свої крила для роботи. Нехай ті, яких вразило вчора лихо і які мають ласку Господньої відстрочки, ще чекають, перше ніж брати на себе жалобу, або злидні, або приреченість, або квітучу проказу. Нехай вони лишаються в лоні Господа, всі прощені і всі прийняті.

Це я піклуватимусь про вас.

Мій народе, я чатуватиму над тобою: спи далі.

— Невже ви не соромитеся, — запитав я тоді, — своєї ненависти, своїх поділів і своєї люті? Не простягаєте кулак унаслідок пролитої вчора крові, бо, якщо після пригоди ви вийдете оновлені, мов дитина з розірваного лона, або крилата тварина, ще прикрашена шматочками своєї лялечки, що ви зрозумієте внаслідок учорашніх подій в ім'я істини, не позбавлених сутності? Бо ті істини, які потрапляли мені до рук і розривалися, я, навчений досвідом, завжди порівнював із кривавим випробуванням любови. Плід, який народиться, не є ані однією особою, ані другою, а складається з обох. І домінує над обома. Вони примиряться в ньому аж до дня, коли й самі, вже в новому поколінні, зазнають кривавого випробування любов'ю.

Вони, безперечно, страждають від жахів пологів. Але, коли минуть жахиття, настане мить святкування. Люди знайдуть себе в новонародженій дитині. Слухайте, коли ніч захопить вас і приспить, ви всі схожі одні на одних. Я кажу це навіть про тих ув'язнених, які носять нашійник засуджених на смерть: вони не відрізняються від інших. Важить тільки те, щоб вони знайшли себе у своїй любові. Я прощу всіх за те, що вони вбили, бо я відмовляюся розрізняти їх відповідно до хитрощів мови. Оцей убив унаслідок любови до своїх ближніх, бо життям ризикують тільки задля любови. Інший теж убив унаслідок любови до ближніх. Умійте розпізнавати й відмовляйтеся називати помилкою те, що суперечить вашим істинам, а істиною — те, що суперечить помилці. Адже знайте, що очевидність, яка опановує вас і змушує видиратися на вашу гору, опанувала ще й іншого, що теж вибирається на свою гору. Він керується тією самою очевидністю, яка й вас підняла серед ночі. Можливо, не тією самою, але не менш сильною.

Але ви здатні добачити в тій людині тільки те, що заперечує людину, якою ви є. І так само й вона — здатна добачити у вас тільки те, що заперечує її. Проте кожен знає, що він у собі — щось інше, ніж крижане або ненависне, проте відкрите заперечення такого очевидного, простого і чистого обличчя, яке показує вам супротивник,

щоб погодитися на смерть. Отже, ви, один і другий, не любите вигадувати собі брехливого і пустого супротивника. Але я паную над вами і сповіщаю вам: ви любите одне обличчя, хоч яке невизнане й погано розкрите.

Обмийтеся від вашої крові: на рабстві не будують нічого, крім бунтів рабів. Із суворости нічого не висновують, якщо немає схильности до навернення. Якщо запропонована віра нічого не варта і якщо є схильність навернутися, тоді навіщо потрібна суворість?

Чому, коли настає день, ви хапаетесь за зброю? Що ви здобудете в цих різанинах, коли не знаєте, хто вбиває вас? Я зневажаю зародкову віру, яка примирює тільки тюремників.

Отже, я не раджу тобі вдаватися до полеміки. Адже вона нікуди не веде. А якщо ти полемізуватимеш із тими, хто помиляється, відмовляючись від твоїх істин задля власної очевидности, то, признайся, що й ти таким чином в ім'я своєї очевидности відмовляєшся від їхньої істини.

Визнай їх. Візьми їх за руку й поведи. Скажи їм: «Ви маєте слухність, ото ж вилізаймо на гору», — так ти утвердиш порядок у світі і вони відпочиватимуть на завойованому просторі.

Адже не треба казати: «Це місто має тридцять тисяч жителів», на що інший відповість тобі: «Там лише двадцять п'ять тисяч», бо і справді, всі доходять згоди з приводу якогось числа. Отже, помиляється хтось один. Натомість треба казати: «Це місто — результат праці архітектора й вирізняється стабільністю. Корабель, що везе людей». А інший додасть: «Це місто — спів людей, які виконують одну працю...»

Адже треба казати: «Плідна та свобода, яка дає змогу народитися людині й живлющим суперечностям». Або: «Свобода загниває, а плідним є примус, що є внутрішньою необхідністю принципу кедра». І ось вони проливають кров одне одного. Не шкодуйте про це, бо це муки пологів, і внутрішнє скручування, і заклик до Бога. Тож скажи кожному з них: «Ти маєш слухність». Бо вони мають слухність. Але поведи їх вище на їхню гору, бо

самі вони відмовляються від зусиль із метою вилізти, які стільки-бо вимагають від м'язів і серця, та ось їхні страждання зобов'язують їх і надають їм сміливості. Адже ти тікаєш угору, якщо тобі загрожують яструби. Адже ти шукаєш угорі сонця, якщо ти дерево. А твої вороги працюють разом із тобою, бо в світі вже немає ворога. Ворог обмежує тебе, отже, дає тобі форму й засновує тебе. І ти кажеш їм: «Свобода і примус — два аспекти однієї необхідності, що є буттям кимсь одним, а не іншим». Свобода бути одним, несвобода бути іншим. Свобода в мові. А несвобода домішує туди іншого. Свобода в правилах такої-то гри в кості. Але не свобода знищувати правила, розриваючи їх правилами іншої гри. Свобода будувати, але не грабувати і знищувати внаслідок кепського керування запасом твоїх благ, як-от у того, хто погано пише й пожинає наслідки своєї недбалості, знищуючи таким чином власну здатність висловитися, бо ніхто вже, читаючи його, нічого не відчує, якщо він знищить у людей чуття стилю. Отак і віслюк, якого я порівнюю з королем і який спричиняє сміх, бо ж король гідний поваги і його справді поважають. Потім настає день, коли він ототожнює себе з віслюком. Я говорю тут лише про очевидні речі.

Це знають усі, бо всі, хто вимагає свободи, вимагають внутрішньої моралі, щоб людина була все-таки керована. Жандарм, кажуть вони собі, перебуває всередині. А ті, хто вимагає протилежного, стверджують, що це свобода духу, бо ти вільний у своєму домі проминати передпокої, походжати по залах, від однієї до другої, штовхати двері, підніматися або опускатися сходами. Твоя свобода приростає числом мурів, пут і засувів. Ти маєш що більше можливих дій, які постають перед тобою і серед яких можна обирати, що більше обов'язків накладає тобі твердість твого каміння. А в загальній залі, де ти безладно розташувався, для тебе вже немає свободи, а є тільки розпад.

Кінець кінцем усе йде від міста, що є тим самим. Але один вимагає для людини, якою вона є, права діяти. Інший — права сформулювати людину, щоб вона могла жити та діяти. Обидва оспівують ту саму людину.

Але обидва й помиляються. Перший вважає, ніби людина вічна та існує в собі. Не знаючи, що двадцять років навчання, примусу і вправ заснували в ньому цю людину, а не іншу. Нехай твоя здатність любити з'являється в тобі насамперед унаслідок молитви, а не твоєї внутрішньої свободи. Отак і музичний інструмент, якщо ти не навчився грати на ньому, або вірш, якщо ти не знаєш ніякої мови. Другий помиляється теж, бо вірить у мури, а не в людину. Отже, в храм, а не в молитву. Над камінням храму домінує тиша, і тільки вона й має значення. Ця тиша в душі людей. Душа людей, де тримається тиша. Ось храм, перед яким я простерся. А інший робить собі кумира з каміння й простирається перед камінням як камінням...

Так само й тоді, коли йдеться про імперію. Я не робив з імперії Бога, щоб він поневолював людей. Я не жертвував людьми задля імперії. А заснував імперію, щоб наповнити нею людей і надихнути їх нею, людина важить для мене більше, ніж імперія. Саме щоб заснувати людей, я й підпорядкував їх імперії. Я поневолив людей не на те, щоб заснувати імперію. Але облишмо цю мову, яка нікуди не веде й відрізняє причину від наслідку й господаря від служника. Адже це тільки відносини структури і внутрішньої залежності. Я, пануючи, більше підпорядкований своєму народові, ніж будь-хто з моїх підданих підпорядкований мені. Тож я, піднімаючись на терасу і слухаючи їхні нічні скарги, бурмотіння, стражденні крики й неспокій їхньої радості, щоб перетворити їх у спів, присвячений Богові, поводжуся, наче їхній слуга. Це я — вісник, що схожий на них і перемагаю їх. Це я — раб, відповідальний за їхню підстилку. Я їхній перекладач.

Отже, я — їхній замковий камінь, я — вузол, що схожий на них і зв'язує їх, надаючи їм форми храму. Чого іншого вони хотіли б від мене? Невже каміння вважає, ніби воно стерлося, підтримуючи свій замковий камінь?..

Я не визнаю дискусій на такі теми, бо вони марні.

XLIX

Значення має тільки дія. Адже тільки вона триває, а не мета, що є тільки ілюзією подорожнього, коли він іде з гребеня на гребінь, неначе досягнена мета має сенс. Так само й немає прогресу без визнання того, що є. Від чого ти всякчас відступаєш. І я не вірю у відпочинок. Бо, якщо людину розриває якась суперечність, їй не годиться прагнути нетривкого й поганого миру, сліпо визнаючи одну з двох сторін суперечки. Де ти бачив, щоб кедр виграв, уникаючи вітру? Вітер шматує кедр і водночас засновує його. Мудрий той, хто зміг би відокремити добро від зла. Ти шукаєш у житті певного сенсу, тоді як сенс полягає передусім у тому, щоб стати самим собою, а не здобути жалюгідний мир, який пускає суперечки в небуття. Якщо що-небудь опирається тобі й розриває тебе, дай йому вирости, це означає, що ти пускаєш коріння і перетворюєшся. Благословенний твій розрив, що спонукає тебе народити тебе самого: адже жодна істина не засвідчує себе й не досягає себе з усією очевидністю. А істини, які пропонують тобі, — тільки зручне впорядкування, схоже на снодійні порошки.

Адже я зневажаю тих, які отуплюють себе, щоб забути, і, спрощуючись, душаться, щоб жити в мирі, це одне зі сподівань їхнього серця. Адже знай: усяка нерозв'язана суперечність, усяка непоправна сварка зобов'язує тебе вирости, щоб поглинути її. У вузлах свого коріння ти береш землю без обличчя, її камінці та гумус, і будуєш кедр на славу Господню. Слави стовпа храму набуває тільки та колона, яка народжувалася протягом двадцяти поколінь свого зуживання з боку людей. І ти сам, якщо хочеш вирости, зуживай себе в своїх суперечках, бо саме вони ведуть до Бога. Це єдиний шлях, що існує у світі. Звідси випливає, що страждання звеличує тебе, коли ти приймаєш його.

Якщо ти запитуєш мене: «Чи повинен я будити цього чоловіка, а чи треба лишити його спати, щоб він був щасливий?» — я відповім тобі, що нічого не знаю про щастя, Та, якщо з'явилось північне сяйво, чи лишиш ти спати свого приятеля? Ніхто не повинен спати, якщо може

побачити його. Звичайно, він любить свій сон і загортається в нього, але все-таки відірви його від того щастя й викинь назвни, щоб він став собою.

L

Жінка грабує тебе задля свого будинку. Звичайно, бажана любов, що напахчує дім, виспіває струменем води, виграє музикою мовчазних стрілок і є благословенням дітей, які приходять одне за одним, а їхні очі наповнює мовчання вечора.

Але не намагайся розподіляти відповідно до формул ані сясєво воїна в пісках, ані добрі наслідки його любови й виявляти таким чином свої вподобання. Адже поділяє тільки мова. Немає любови, крім любови воїна, сповненого просторів своєї пустелі, і немає дарувань життя — в засідках коло криниць, — крім дару коханця, що вміє любити, бо інакше запропонована плоть не є ані пожертвою, ані дарунком кохання. Адже якщо войовник — не людина, а автомат і машина, щоб бити, в чому тоді полягає велич воїна: в такому випадку і вбачаю в ньому тільки страхітливий витвір комахи. А якщо той, хто пестить жінку, — лише смиренна худоба на своїй підстилці, в чому тоді полягає велич кохання?

Я не знаю іншої величі, крім величі воїна, що кладе зброю й заколисує дитину, і одруженого чоловіка, що йде на війну.

Не йдеться про урівноваження однієї істини іншою істиною, чогось слушного певної миті іншою слушною річчю. Йдеться про обидві істини, які набувають значення тільки спільно. Отже, ти кохаєшся, як воїн, а воюєш, як коханець.

Але та, яку ти здобув задля своїх ночей, яка пізнала лагідність твого ложа, звертається до тебе, свого дива, і каже: «Хіба мої обійми не ніжні? Хіба в нашому будинку не прибрано? Хіба наші вечори не щасливі? — Ти усмішкою погоджуєшся з нею. — Тоді, — каже вона, — будь коло мене й підтримуй мене. Коли з'явиться бажання,

тобі треба лише протягти руки, і я припаду до тебе завдяки простій вазі свого тіла, як молоде помаранчеве дерево з рясними важкими плодами. Адже там, десь далеко, ти живеш хижим життям, яке не вчить тебе пестощів. А порухи твого серця, наче вода замуленої криниці, вже не мають попереду ані простору, ані розвитку».

І справді, під час своїх самотніх ночей ти знав оті відчайдушні пориви до тієї або тієї жінки, чий образ спливав перед тобою, бо всі вони гарнішали в тиші.

Ти вважаєш, ніби самотність війни змусила тебе втратити дивовижну нагоду. А втім, ти навчаєшся любови лише під час відпустки, відданої кохання. А синім гірським краєвидом милуєшся лише серед скель, що ведуть на гребінь, а Бога навчаєшся любити лише під час молитов, на які він не відповів. Адже тільки те наповнить тебе без страху зуживання, що охопить тебе, як минуть дні, завершиться твій час і тобі нарешті дозволять, скінчивши розвиватися, просто бути.

Звичайно, можна піддатися й пожаліти жінку, що звертає свій заклик серед марної ночі і вважає, ніби час минає даремно, позбавляючи її належних їй скарбів. Тебе може непокоїти це прагнення любови без любови, бо ти забув, що любов за своєю сутністю — це лише прагнення любови, як добре знають танцівники й танцівниці, що творять свій вірш із дотиків, тоді як насправді могли б злитись у поєднанні.

А я тобі кажу, що значення має тільки змарнована нагода. Ніжність, яка проникає крізь в'язничні мури, — оце, мабуть, і є велика ніжність. Молитва плідна тією мірою, якою Бог не відповідає на неї. Тільки каміння та терни живлять любов.

Отже, не плутаймо завзяття з використанням запасів. Завзяття, яке вимагає для себе, — не завзяття. Завзяття дерева переходить у плоди, які нічого не дають йому взамін. Отак і моє завзяття щодо мого народу. Адже моє завзяття спрямоване до садів, від яких я нічого не сподіваюся.

Тож тим паче не замикайся і в жінці. Щоб шукати в ній те, що ти вже знаходив. Можна лише повертатися до неї від часу до часу, як-от той, що живе в горах, інколи спускається аж до моря.

Я казатиму тобі про слухачів. Якщо ти відчиниш свої двері волоцюзі й він сяде, навіть не думай дорікати йому, що він не став кимсь іншим. Не суди його. Адже він прагнув передусім опинитися де-небудь, зайти до когось зі своєю незграбністю, тягарем спогадів, важким віддихом і палицею, поставленою в куток. Цей візит означає перебування в теплі та мирі твого обличчя геть з усім своїм минулим, яке ніхто не ставить під сумнів, з усіма своїми немов розкритими ґанджами. Своєї милиці він уже не відчуває, бо ти не вимагаєш від нього танців. І тоді він стає впевненим, п'є молоко, яке наливаєш йому, їсть хліб, який ламаєш, а твоя усмішка, звернена до нього, — плащ, теплий, мов сонце для сліпого.

У чому ти бачив його ницість, кажучи, мовляв, він негідний, щоб йому всміхатися?

І як, по-твоєму, ти міг дати йому що-небудь, якщо не даєш йому головного — не слухаєш його, бо саме вміння слухати може надати шляхетности навіть твоїм відносинам зі смертельним ворогом? Яку вдячність ти сподіваєшся отримати від нього, пропонуючи тягар своїх подарунків? Він може тільки ненавидіти тебе, якщо піде від тебе, позбувшись своїх боргів.

LV

Не плутаймо любови з безумством володіння, яке завдає найтяжчих страждань. Адже всупереч загальнопоширеній думці любов не спричиняє страждань. Завдає страждань інстинкт власности, який суперечить любові. Адже внаслідок любови до Господа я йду, тяжко кульгаючи, пішки по дорозі, щоб нести його передусім іншим людям. Я не зводжу свого Бога до рабського стану. Я живлюся тим, що він дає іншим. Я вмію розпізнати людину, яка щиро любить, по тому, що її не можна

скривдити. Того, хто вмирає за імперію, імперія скривдити не може. Можна говорити про невдячність тієї або тієї людини, але хто тобі скаже про невдячність імперії? Імперія збудована з твоїх дарів, і яку брудну арифметику ти запровадиш, якщо переймаєшся шаною, яку вона складає? Той, хто віддав своє життя храмові, віддав себе в обмін за храм і щиро любив його, але як він міг би відчувати, що храм скривдив його? Щира любов починається там, де ти вже нічого не чекаєш взамін. Якщо, щоб навчити людину любови до людей, тобі видається таким важливим молитися, передусім це тому, що Бог не відповів.

Дружбу я пізнаю по тому, що її не можна розчарувати, а щиро любов по тому, що її не можна скривдити.

Любити мене — це передусім працювати зі мною.

Отак і храм, куди заходить єдиний друг, але незлічений.

LVIII

Друг — це передусім той, хто не судить. Я вже казав тобі: це той, хто відчиняє двері волоцюзі, його милиці, його палиці, поставленій у куток, і не вимагає від нього танців, щоб потім судити про танок. Якщо волоцюга розповідає про весну десь на дорозі, тоді друг — це той, хто приймає в ньому весну. А якщо розповідає про жахіття голоду в селі, звідки він прийшов, терпи разом з ним і цей голод. Адже я вже казав: друг у людині — це частина, призначена тобі, яка відчиняє тобі двері, що їх, можливо, ніколи не відчиняє за інших обставин. Твій друг щирий, і все, що він каже, — правда, й він любить тебе, навіть якщо й ненавидить у якомусь іншому домі. А друг у храмі — це той, із ким завдяки Господу я спілкуюсь і зустрічаюся, той, що повертає до мене те саме обличчя, що й моє, осяяне одним Богом, бо в такому разі єдність уже створилася, навіть якщо в житті він крамар, а я

вояка, він садівник, а я моряк у морі. Долаючи наші поділи, я знайшов його і став його приятелем. Я можу мовчати поряд із ним, тобто анітрохи не боятися за свої внутрішні сади, мої гори, яри й пустелі, бо він не полізе туди своїми черевиками. Ти, мій друже, отримуєш від мене разом із любов'ю немов посланця моєї внутрішньої імперії. Ти добре приймаєш його, садовити його, слухаєш його. Отак ми щасливі. Але де ти бачив, щоб я, приймаючи послів, тримав їх на відстані або відмовляв їм, бо в глибинах їхньої імперії, за тисячу днів ходу від моєї, харчуються стравами, які мені не подобаються, або тому, що їхні звичаї не такі, як мої. Дружба — це передусім перемир'я і ширяння духу понад повсякденними дрібницями. Я не можу нічим дорікнути тому, хто панує за моїм столом.

Адже знай: гостинність, чемність і дружба — це зустрічі людини з людиною. Що я робитиму в храмі Бога, який розводитиметься про зріст або вгодованість своїх вірних, або в домі приятеля, що не визнаватиме моїх милиць і спонукатиме мене танцювати, щоб судити мене.

Ти, звичайно, зустрінеш у світі багато різних суддів. Якщо йдеться про те, щоб сформувати тебе іншим і загартувати тебе, лиши цю роботу своїм ворогам. Вони ще й як заопікуються цим завданням, наче буря, що вирізьблює кедр. Твій друг створений, щоб приймати тебе. Знай про Бога, коли приходиш до його храму, що він не судить тебе, а приймає.

LX

Мене заповнили міркування про марнославство. Воно завжди видавалося мені не пороком, а хворобою. В жінці, що її, як я помітив, зворушує думка юрби і що занапащає себе своїми діями та голосом унаслідок того, що вона стала видовиськом і отримує незвичайну насолоду від слів, сказаних на її адресу, в жінці, чия радість спалахує полум'ям, бо ж на неї дивляться, я бачив щось інше, ніж тупість: хворобу. Адже як можна задовольнитися іншою людиною, якщо не завдяки любові до неї та подарункам

їй? Проте насолода, яку вона отримує від свого марнославства, видається їй більшою, ніж та, яку вона має від благ, бо ж платить за цю насолоду коштом своїх інших насолод.

Така радість убога й нещасна, наче від ганджу. Як у того, хто чухається, коли йому свербить, і відчуває від цього насолоду. Натомість пестоці — притулок і оселя. Якщо я пещу дану дитину, то тільки на те, щоб захистити її. Знак цих пестоців лишається на оксамиті її обличчя.

А ти, марнославна жінко, справжнісінька карикатура!

Оті, марнославні, я стверджую, що вони припинили жити. Адже хто віддасть себе за щось більше від себе, якщо він потребує передусім приймати? Така людина вже не ростиме, вона зашкарубла навіки.

А цей відважний воїн, якщо я вітаю його, бентежиться і тремтить, мов дитина, від моїх пестоців. І анітрохи не має марнославства.

Що зворушує одну і що зворушує другого? Чим вони різняться між собою?

Марнославна, коли засинає...

Ви не знатимете руху квітки, що тремтить на вітрі всіма своїми насінинами, які належатимуть не їй.

Ви не знатимете руху дерева, що дає плоди, які призначені не йому.

Ви не знатимете радості людини, що пропонує свій витвір, який не дістанеться їй.

Ви не знатимете завзяття танцівниці, що живе танком, який не дасть їй нічого.

Це твердження слухне й про воїна, що віддає своє життя. Якщо я вітаю його з цим, це тому, що він збудував свій місток. Я навчаю його, що він зрікся себе, віддавши все людям. І ось він задоволений — не собою, а людьми.

Але марнославний — це карикатура. Я не вимагаю скромності, бо люблю гордість, що є існуванням та постійністю. Якщо ти скромний, ти піддаєшся вітрові, наче флюгер. Бо інший має більшу вагу, ніж ти.

Я вимагаю, щоб ти жив не з того, що отримуєш, а з того, що даєш, бо тільки це підносить тебе. І не вимагає від тебе зневажати твої дари. Ти повинен сформувати

свій плід. Саме гордощі визначають тривалість його існування. Хіба що ти зміниш його колір, запах і смак на догоду вітрам!

Але що таке плід для тебе? Твій плід нічого не вартий, якщо його не можна віддати.

LXIII

Я натрапив на повчальний приклад куртизанок і любови. Адже якщо ти віриш у матеріальні блага задля них самих, ти помиляєшся. Краєвид, побачений із вершини гори, існує тільки тією мірою, якою ти сам збудував його зусиллям свого сходження на гору, і так само й любов. Адже ніщо не має сенсу в собі, зате в усякій речі справжнім сенсом є структура. Твоє обличчя з мармуру — не сума носа, вуха, підборіддя та другого вуха, а м'язи, що пов'язують їх. Твердий кулак, який утримує щось. Образ вірша не міститься ані в зорі, ані в цифрі сім, ані у фонтані, а перебуває в єдиному вузлі, який я складаю, зобов'язуючи свої сім зір купатися у фонтані. Звісно, потрібні пов'язані об'єкти, щоб зв'язок засвідчив себе. Але його влада міститься не в об'єктах. Лисяча пастка — це ані дріт, ані основа, ані жодна з її частин, а сукупність, що є творенням, і ти чуєш, як заводять лис, опинившись у пастці. Так само і я можу піймати у свою пастку тебе, співцю, різьбярє або танцівнику.

Отака і любов. Чого можна сподіватися від куртизанки? Хіба що перепочинку плоті після завоювання оази. Адже вона нічого не вимагає від тебе і не зобов'язує тебе бути. А твоя вдячність у любові, коли ти прагнеш летіти на підтримку коханої, — це те, про що просив тебе архангел, який був приспаний у тобі.

Не легкість становить відмінність, бо з тією, яку ти любиш, якщо вона любить тебе, тобі досить розкрити обійми, щоб прийняти її. Відмінність полягає в дарові. Адже немає можливого дару для куртизанки, бо те, що ти несеш їй, вона наперед вважає за данину.

А якщо тобі накидають данину, ти заперечуєш цей обов'язок. Адже, коли танцюють, ідеться про сенс танку.

Військо розквартирували ввечері в окремому кварталі міста, і воїни з жалюгідною платнею в кишені, яку треба якомога розтягти, торгуються й купують кохання, мов харчі. Харчі роблять воїна готовим для нового маршу через пустелю, і так само й куплена любов заспокоює йому плоть, що тепер готова до самотності. Але всі воїни перетворилися отак у крамарів і не відчують від цього завзяття.

Адже, щоб дати куртизанці, годилося б бути багатшим за монарха, бо тим, що ти несеш їй, вона передусім сама собі віддячує, лестить собі своїм успіхом і вихваляє себе, що вона така вправна та гарна й витягла з тебе такий викуп. У цю бездонну криницю можна вкинути тисячі караванів золота, навіть не почавши давати. Адже хтось повинен отримувати.

Ось чому мої воїни, поклавши руку за вушка, пестили ввечері пійманих піщаних лисиць і відчували туманну любов, маючи ілюзію, ніби щось дають дикій тваринці, й п'яніли від удячності, коли тваринка часом горнулася їм до грудей.

Але знайди мені в тому окремому кварталі куртизанку, що, відчувши потребу в тобі, пригорнеться до твого плеча!..

І все-таки інколи дехто з моїх людей, не багатший і не бідніший за решту, вважає своє золото немов за насіння, що його дерево прагне кинути вітрові, й тому, будучи солдатом, нехтує запаси.

Такий воїн походить вночі навколо вертепів у пишноті своєї величі. Як сівач ячменю, він ступає широкими кроками до пурпурової землі, гідної приймати його.

Мій вояк цвиндрить своє багатство, не маючи бажання берегти його для себе, й він єдиний пізнає любов. Можливо, добре, що він пробуджує її і в тих дівчат, бо танцював тут інший танок, і в цьому танку вони теж отримували.

Кажу тобі, величезна помилка — нехтувати, що отримувати — зовсім інша річ, ніж приймати. Отримують передусім дарунок, і цей дарунок — ти. Скнара — не той, хто не доходить до руїни, роздаючи подарунки, а той, хто

не дає саява свого обличчя в обмін на твій дарунок. Скнарою стає земля, яка не кращає, коли ти вкинув у неї своє насіння.

Куртизанки і п'яні воїни інколи випромінюють сяєво.

LXIV

Однієї пори в моїй імперії завелися грабіжники. Бо ніхто в ній уже не створював людини. А патетичне обличчя було вже не маскою, а віком порожньої скрині.

Адже вони йшли від знищення Буття до знищення Буття. Відтоді я не бачив у них нічого, вартого смерті. Отже, того, що було б варте життя. Адже те, за що ти погоджуєшся вмерти, — єдине, чим ти можеш жити. А вони знищували давні будівлі й раділи, чуючи, як падають храми. А храми, падаючи, не лишали взамін нічого. Отже, вони знищували власну здатність самовираження. Знищували людину.

Скажімо, певна людина помиляється з приводу причин своєї радості. Адже спершу вона сказала: «Село». І його обов'язкові опір, звичаї та обряди. З цього народилося завзяте село. Потім він усе перемішав. Він прагнув створити свою радість не зі структури, яка повільно розвинулась і сформувалася, а з утвердження в чомусь, що було запасом, наче вірш. Марна надія.

Село — не вірш, у якому можна просто утвердитись у теплі вечірньої юшки, людського братерства і приємного запаху худоби, що повернулася в хлів, і радіти вогню радості на площі, бо нині свято, — бо що пов'яже свято з тобою, якщо воно не має відлуння в чомусь іншому? Якщо воно не є спогадом про визволення після рабства, любов після ненависти або диво серед відчаю. Ти був би не більш і не менш щасливий, ніж твої бики. Але село в тобі будується повільно і, досягаючи того, що є, ти повільно вибирався на гору. Адже я сформував тебе відповідно до моїх звичаїв та обрядів і на основі твоїх зречень, обов'язків, твоєї неодмінної люті й твоїх прощень, твоїх традицій, спрямованих проти інших, — і не привид села понукав сьогодні співати твоє серце, — надто легко було

б бути людиною, — а повільно засвоєсна музика, проти якої ти спершу воював.

А ти — йдеш у це село й занурюєшся у його звичаї і, радіючи від цього, грабуєш їх, бо вони вже не розваги та ігри, а якщо й розважатимуть тебе, цьому ніхто не повірить. І від звичаїв не лишиться нічого. Ані для них самих, ані для тебе...

LXV

— Я, — казав мій батько, — засновую порядок. Але не відповідно до простоти та економії. Адже не йдеться про виграш у часі. Хіба має для мене значення, якщо я знаю, що люди погладшають, збудують комори замість храмів і акведуки замість музичних інструментів: адже я зневажаю все скнарне і марнословне, навіть якщо і пишне тепер людство, і тому мені важливо насамперед знати, про яку людину йдеться. Людина, яка цікавить мене, — це людина, яка довго купатиметься в змарнованому часі храму, немов споглядаючи Чумацький Шлях, що надає їй широти, і навчатиме своє серце любови через молитву, на яку Господь не відповів (адже оплачена відповідь молитви зробить людину ще більшою скнарою) і в якій часто відлунюватиме вірш.

Адже час, зекономлений на будівництві храму, що є кораблем, який пливе куди-небудь, або на вдосконаленні вірша, який породжує відлуння в людському серці, годиться використати, щоб радше ошляхетнити рід людський, ніж відгодувати його. Отже, я вигадую вірші і храми.

Отже, знаючи про час, змарнований на похорони, бо люди длубають землю, щоб закопати там здобич смерті, тоді як могли б використати цей час, щоб орати землю і збирати врожай, я забороню відтепер вогнища, на яких спалюють трупи, бо що мені важить здобутий час, якщо я втрачаю передусім любов мертвих. Адже я не знайшов ніякого кращого образу, щоб скористатися ним, як могила, на яку приходять ближні й шукають неквапом свій камінь серед іншого каміння, знаючи, що він увійшов у землю,

мов урожай, і став природним тістом. Проте я знав, що від тієї скрині зі скарбами, безперечно, порожньої, але наповненої колись такою силою див, щось таки лишиться: якась реліквія в осуарії, форма руки, що пестила, кістка черепа. Я наказав збудувати, коли трапилася змога, будинок, ще більш безвартісний і дорогий, для кожного мерця, щоб там можна було зібратись у святкові дні й зрозуміти — не самим тільки розумом, а всіма рухами душі й тіла, — що мертві та живі поєднуються одні з одними і становлять одне дерево, яке росте. Мавши звичай бачити той самий вірш, той самий вигин судна, ту саму колону, що йде крізь покоління, стаючи гарніша та чистіша, бо людина, звичайно, приречена на загибель, якщо розглядати її обличчя впритул, немов підсліпі, що підступають надміру близько, а не в тіні, яку відкидає людина, у відображенні, яке вона лишає від себе. Якщо я заощаджу час, змарнований на поховання трупів і на будівництво приміщення для них, і якщо я прагну використати цей змарнований час на створення зв'язку між поколіннями, щоб завдяки йому створіння піднімалося прямо до сонця, мов дерево, якщо я віддам наказ про це піднесення, гідніше людини, ніж збільшення обсягу черева, тоді я здобуду час, яким порядкуватиму, і змушу його служити, добре зваживши його використання, похованню мерців.

— Порядок, який я засновую, — казав мій батько, — це порядок життя. Адже я кажу, що дерево — це порядок, дарма що є водночас корінням, стовбуром, гіллям, листям і плодами, і стверджую, що людина — також порядок, дарма що має дух та серце й не зводиться до однієї функції, як зводяться хлібороб і продовжувач роду, бо людина водночас вирощує хліб і молиться, любить і опирається любові, працює і відпочиває та слухає вечірніх пісень.

Загальноновизнано, що славетні імперії були в порядку. Тупість логіків, істориків і критиків спонукала їх вважати, ніби порядок імперій був матір'ю їхньої слави, натомість я стверджую, що і їхній порядок, і їхня слава були результатом лише їхнього завзяття. Щоб створити порядок, я створюю обличчя, яке треба любити. А вони пропонують порядок як мету в собі, й такий порядок, коли спереча-

ються про нього і вдосконалюють його, стає передусім економією і простотою. Уникають того, що важко висловити, тоді як нічого з того, що справді має значення, не висловлюють, і я ще не знав викладача, що міг би просто мені сказати, чому я люблю вітер у пустелі під зорями. Доходять згоди про звичайне, бо мова, яка висловлює звичайне, невимушена. Можна стверджувати, не боячись спростувань, що краще мати три мішки ячменю, ніж один. Дарма що я думаю, ніби дам людям більше, якщо просто зобов'язу їх ходити коли-небудь уночі під зорями в пустелі, щоб вони черпали саме з цього незмірно багатого джерела.

Порядок — знак існування, а не його причина. Так само як план вірша — це знак, що вірш закінчений, це печать його досконалости. Ти працюєш аж ніяк не задля плану, але працюєш, щоб мати його. Але дехто каже своїм учням: «Бачите цей величний витвір і порядок, який він засвідчує? Створіть мені спершу порядок, і ваш витвір завдяки йому буде величний», тоді як насправді витвір буде безживним скелетом і музейним мотлохом.

Я створюю любов до маєтку, і ось усе впорядковується, постає ієрархія хліборобів, пастухів, жнивників із батьком на чолі. Так само як упорядковується каміння навколо храму, коли ти наказуєш йому служити та славити Господа. Тоді порядок народжується з пристрасі архітекторів.

Тож не зашпортуйся у своїй мові. Якщо ти накидаєш життя, ти засновуєш порядок, а якщо ти накидаєш порядок, ти накидаєш смерть. Порядок задля порядку — це карикатура на життя.

LXVI

А втім, переді мною постає проблема смаку речей. Люди з цього табору виробляють гарні гончарні вироби. А з другого табору — негарні. Я розумію, спираючись на свідчення, що навряд чи можна сформулювати закон про поліпшення гончарних виробів. Їх не можна поліпшити ані завдяки витратам на навчання, ані завдяки конкурсам

і почесням. Я навіть помітив, що ті, хто працював задля іншого наміру, ніж якість предмета, зрештою починали виготовляти предмети претензійні, вульгарні та складні, дарма що присвячували своїй праці цілі ночі. Адже ті ночі вони присвячували насправді своїй продажності, своїй розкоші або своєму марнославному, тобто самим собі, вони вже не віддавали себе, повнячись духу Божого, не віддавали себе предметові, який став джерелом жертви і образом Божим, у якому зосередилося дуже багато зморщок, зітхань, обважнілих повік і тремтячих рук, злилися вечірня насолода після праці й згасання завзяття. Адже я знаю тільки одну плідну дію — молитву, але знаю також, що всяка дія — молитва, якщо вона є даром самого себе задля розвитку.

LXVIII

Мені видалася разючою ще одна істина, яка стосувалася людини, тобто твердження, що щастя нічого не означає для неї й поготів нічого не означає для неї інтерес. Бо єдиний інтерес, який зворушує людину, — це лише інтерес бути постійною і тривати. Для багатія — це збагатитися, для моряка — плавати, а для мародера — влаштовувати засідку вночі. Натомість я бачив, як усі дуже легко зневажають щастя, коли це щастя — лише відсутність клопоту і безпека. Якось у почорнілому місті, в отій стічній канаві, що текла до моря, мій батько перейнявся долею повій. Вони гнили як білявий жир і загнювали подорожніх. Батько послав озброєних людей із наказом схопити кількох повій, як-от ловлять комах, щоб вивчити їхні звичаї. Патруль походжав поміж стін гнилого міста, що аж сочилися брудом. Інколи в якійсь брудній крамничці, звідки витікав, наче клей, спертий дух згірлого кухонного смороду, патрульні помічали, як на табуретці під лампою, яка позначала постать, сидить, сама бліда й сумна, мов ліхтар під зливою, дівчина, що чекає, а її важку, немов бичачу, маску усмішка прорізає, наче рана. Дівчина мала звичай співати монотонної пісні, щоб привертати увагу перехожих, і скидалася на м'яку медузу з

клеєм у своїй пастці. Отож ті відчайдушні літанії лунали вздовж усієї вулиці. Коли якийсь чоловік давав піймати себе до пастки, двері за ним на кілька хвилин зачинялися, і кохання здійснювали серед найприкрішого розпаду, літанія на мить замовкала, поступаючись короткому віддихові того блілого страхіття й затятого мовчання солдата, що купував у того привида право вже не думати про кохання. Він прийшов загасити жорстокі мрії, бо був, напевне, з батьківщини пальм та усміхнених дівчат. Мало-помалу під час далеких походів образи пальмових гаїв сформували в його серці нестерпно важкі крони. Струмок награвав жорстоку музику, а усмішки дівчат, їхні теплі груди під тканиною, тіні їхніх угадуваних тіл, і зграбність, властива їхнім рухам, — усе це поєднувалось і дедалі невситиміше пекло йому серце. Ось чому зі своєю вбогою платнею він прийшов в окремий квартал просити, щоб його позбавили мрії. Коли двері нарешті відчинялися, він знову опинявся на землі, зміцнений у собі, суворий і зневажливий, на кілька годин знебарвивши свій єдиний скарб, сьєва якого він не витримував.

Отже, озброєні люди повернулися зі своїми нічними коралами, що їх засліпило яскраве світло сторожового посту. Батько показав їх мені:

— Я поясню тобі, — сповістив він, — що передусім керує нами.

Він звелів одягти повій у нове вбрання й помістив кожну з них у новий будинок, прикрашений фонтаном, і доручив їм як роботу гаптувати тонкі мережива. Й давав їм платню, тож вони тепер заробляли вдвічі більше, ніж давніше. Потім заборонив наглядати за ними.

— Звичайно, це сумовита пліснява болота, — казав він мені, — але тепер вони щасливі. Чисті, заспокоєні і впевнені...

Проте одна за одною дівчата зникли й повернулися в клоаку.

— Бо, — сказав мені батько, — вони оплакували свої злидні. Не внаслідок дурної прихильності до злиднів, на відміну від щастя, а тому, що людина насамперед іде до власної насиченості. І бачить, що позолочений дім, мере-

жива і свіжі фрукти — це відпочинок, гра і дозвілля. Проте ці речі не можуть наповнити людського існування, і люди нудьгують. Адже довгим є навчання світла, чистоти і мережива, якщо воно має перестати бути втішним видовищем і перетворитись у мережу зв'язків, в обов'язок і вимогу. Ці дівчата отримували, але нічого не давали. Ось чому вони шкодували за тяжкими годинами свого чекання, — не тому, що ті години були прикрі, а незважаючи на ту прикрість, — коли вдивлялися в чорний прямокутник дверей, де від часу до часу поставав подарунок ночі, впертий і сповнений ненависти. Вони шкодували за легким запамороченням, яке наповнювало їх непевною отрутою, коли солдат, штовхнувши двері, розглядав їх, як дивляться на позначену тварину, прикипівши очима до горла... Адже траплялося, що інколи вояк протикав якусь дівчину кинджалом, наче міх, наставляла тиша, а потім викопував під кількома цеглинами або черепичинами монетки її капіталу.

Отже, дівчата шкодували за брудним вертепом, де вони були в себе вдома, за миттю, коли окремий квартал відповідно до низки наказів нарешті закривали і коли, п'ючи чай або підраховуючи прибуток, вони лаялись між собою і просили провістити собі майбутнє, простягаючи долоні своїх безсоромних рук. Можливо, їм навіть провіщали й будинок, повитий квітами, де жили гідніші від них. Диво такого збудованого подумки дому полягає в тому, що в ньому живеш уже не ти, а твоє перетворене Я. Так само дивовижна й подорож, яка має змінити тебе. Та якщо я замикаю тебе в такому палаці, ти зберігаєш там свої давні бажання, давню злобу і давню огиду, ти кульгаєш там, якщо ти кульгавий, бо не існує магічних формул, щоб змінити тебе. Я можу тільки дуже повільно, вдаючись до примусу і до страждань, зобов'язати тебе змінитися, щоб ти розвинувся. А дівчина, що прокидається в простому й чистому приміщенні та позіхає там, не змінилася і, дарма що їй уже не загрожують удари, тепер без причини втягує голову в плечі, коли стукають у двері, а коли стукають знову, так само без причини сподівається, бо вже немає нічних подарунків. Уже не втомлюючись

після своїх сморідних ночей, дівчата не радіють звільненню на світанку. Їхня доля відтепер, може, й бажана, але тепер вони вже не мають залежної від мінливих передбачень долі на кожен вечір, передбачень, які обіцяли їм у майбутньому таке дивовижне життя, якого вони не мали ніколи. Ось вони вже не знають, як погамувати раптові спалахи люті, ці результати брудного й нездорового життя, які знаходять на них усупереч їхній волі, як-от у забраних з узбереж тварин трапляються м'язові скорочення, які надовго замикають їх у собі в години, коли відбувається приплив. Коли на них нападає така лютя, уже немає несправедливості, якою можна було б обурюватися, і ось вони миттю стають схожі на матерів, що в них померла дитина і тепер збирається в грудях уже непотрібне молоко.

Адже людина, кажу тобі, шукає власної насиченості, а не свого щастя.

LXIX

Мені пригадався образ здобутого часу, і я запитав: «Задля чого?» — і ось що відповів мені інший: «В ім'я культури». Неначе культура могла бути марними зусиллями.

Безумець той, хто вважає, ніби може відрізнити культуру від праці. Адже людина спершу відчує огиду до праці, яка стане мертвою частиною його життя, а потім до культури, що буде лише пустою грою, як-от безглуздям костей, які ти кидаєш, якщо вони не означають твоєї долі й не несуть із собою твоїх сподівань. Адже це не гра в кості, а гра в твої стада, пасовиська і золото. Отак і дитина, що робить собі пасочку з піску. Тут немає жменьки піску, а є цитадель, гора або корабель.

Звичайно, я бачив, як із насолодою відпочиває людина. Бачив, як спить під пальмами поет. Бачив, як воїн п'є чай у куртизанок. Бачив, як тесля на ґанку милується ніжним вечором. Звичайно, вони теж видавалися сповненими радості. Але кажу тобі: саме тому, що вони втомилися від людей. Це воїн, що слухав пісень і дивився на танці. Поет,

що мріяв на траві. Тесля, що вдихав запах вечора. Вони перенеслися десь-інде. Звичайно, важливою частиною життя кожного з них була праця. Адже твердження, слухне про архітектора, що є людиною, яка підноситься й набуває свого повного значення, коли керує спорудженням свого храму, а не тоді, коли втомлюється грати в кості, слухне про всіх. Час, відібраний від праці, якщо він не є простим відпочинком, розслабленням м'язів після зусиль або сном духу після винаходу, — це лише мертвий час. Ти перетворюєш життя у дві неприйнятні частини: працю, що є лише тягарем, якому ти відмовляєшся віддавати себе, і дозвілля, що є лише відсутністю.

LXX

Звичайно, танцівниця, яку затримала поліція моєї імперії, передусім була гарна. Гарна і загадково вбрана. Мені здалося, ніби, пізнаючи її, можна було б пізнати багатство землі, спокій рівнин, гірські ночі й походи через пустелю під час самуму.

«Вона існує», — сказав я собі. — Але я знав, що їй властиві далекі звичаї і вона працювала тут на ворога. А втім, коли мої люди спробували порушити її мовчанку, їм з її непроникної чистоти пощастило видобути лише сумовиту усмішку.

А я шаную в людині передусім те, що опирається вогню.

Танцівниця, коли я погрожував їй, зробила переді мною невеличкий реверанс:

Шкодую, пане...

Я дивився на неї, нічого не кажучи, і вона злякалася. Вже поблідла, а її реверанс сповільнився:

— Шкодую, пане...

Адже вона гадала, ніби їй доведеться страждати.

— Подумай, — сказав я, — що я господар твого життя.

— Я шаную, пане, вашу могутність...

Вона була досить поважна, щоб бути носієм таємного послання і йти на ризик смерті, не порушивши вірності.

Отак вона стала в моїх очах скарбничкою з діамантом.
Але я мав обов'язок перед імперією:

— Твої дії заслуговують смерти.

— Ох! Пане... — Вона була блідіша, ніж у мить кохання. — Це, безперечно, буде справедливо...

Знаючи людей, я зрозумів основу думки, якої вона не вміла висловити: «Була б справедлива, напевне, не моя смерть, а порятунок — не мене, а радше того, що я несу в собі...»

— Отже, в тобі, — запитав я її, — є щось важливіше за твою юну плоть і осяйні очі? Ти гадаєш, ніби бережеш щось у собі, а проте в тобі нічого не лишиться, коли ти помреш...

Її обличчям промайнула тривога, їй бракувало слів, щоб відповісти:

— Можливо, пане, ви маєте слухність...

Але я відчував, що вона визнає мою слухність тільки в імперії слів, не вміючи захиститися там.

— Отже, ти схиляєшся.

— Так, простіть мене, я схиляюся, але я, пане, не говоритиму...

Я зневажаю кожного, кого силують говорити аргументи, бо слова мають пояснювати тобі, а не вести тебе. Вони позначають, не містячи нічого. Але ця душа була не з тих, що їх можна розкрити словесним вітром.

— Я, пане, не говоритиму, але я схиляюся...

Я поважаю того, хто, незважаючи на слова, навіть якщо вони суперечать одні одним, лишається сталим, наче форштевень корабля, який попри безумство моря невідступно пливе за своєю зорею. Бо в такому разі я знаю, куди ми пливемо. А ті, хто замикається у власній логіці, дотримуються своїх слів і крутяться на всі боки, наче гусинь.

Я довго й пильно дивився на неї:

— Хто викував тебе? Звідки ти? — запитав я.

Вона усміхнулася, не відповівши.

— Потанцюєш?

Вона танцювала.

Її танок був чудовий, і це не здивувало мене, бо в ній щось було всередині.

Чи дивився ти про річку з висоти гір? Ось вона натрапила на скелю і, не змігши підточити камінь, вирішила обминути. Далі річка повернула вбік, щоб скористатися сприятливим схилом. А на рівнині сповільнилася закрутами, бо сили, які тягнули її до моря, тепер відпочивали. Щедесь річка заснула в озері. Потім пустила один рукав уперед, прямолінійно, щоб поставити його на рівнині, наче меч.

Отже, мені подобалося, що танцівниця натрапила на силові лінії. Нехай її жест отут заплутається, а тут вивільняється. Нехай усмішка, нещодавно така невимущена, тепер стане мукою, щоб бути як полум'я під великим вітром, нехай тепер вона ковзає з легкістю, наче невидимим схилом, а за мить нехай уповільниться, бо ступати їй важко, вона немов видирається на гору. Мені подобається, що вона спирається на щось. Або тріумфує. Або вмирає. Мені подобається, що вона — частина краєвиду, збудованого навколо неї, і що в неї є думки — і дозволені, й інші, які вона засуджує. Погляди можливі й погляди неможливі. Опір, прихильність і відмова. Я не хочу, щоб вона була однакова в усіх напрямках, наче драглі. Я хочу, щоб вона була структурою, керованою, наче живе дерево, яке росте не так, як йому заманеться, а урізноманітнюється відповідно до генія своєї насінини.

Адже танок — це доля і дія, які пронизують життя. Але я прагну заснувати тебе й надихнути до чогось, щоб зворушити себе твоєю дією. Адже, якщо ти хочеш перетнути потік, а він опирається твоїй ході, ти танцюєш. Адже, якщо ти хочеш бігти за коханням, а твій суперник чинить опір твоїй ході, ти танцюєш. І це танок мечів, якщо ти хочеш заповідати йому смерть. Це танок вітрильника під брейд-вимпелом, якщо треба скористатися танком, щоб зайти до порту, куди він пливе, й вибрати серед вітру невидимі повороти.

Тобі потрібен ворог, щоб танцювати, але який ворог ушанує тебе танком свого меча, якщо в тобі нікого немає?

А втім, до танцівниці, що схопилася руками за голову, я відчув жаль у своєму серці. Я побачив маску. Адже є обличчя, скривлені вдаваною мукою на параді осілих народів, але це віка порожніх скринь. Адже в тобі нічого немає, якщо ти нічого не отримав. А в танцівниці я додав володарку спадщини. В ній було тверде ядро, яке чинить опір навіть катові, бо тягар жорна не видобуде з неї потаємної олії. Це заповука, задля якої вмирають і яка спонукає до танців. Адже людиною є тільки той, хто поліпшив пісню, вірш або молитву, хто збудований зсередини. Його погляд, спрямований на тебе, ясний, бо це погляд людини наповненої. Якщо ти надаєш своєму обличчю якийсь відбиток, воно стає твердою маскою імперії людини. Ти знаєш про цю людину, що вона керована й танцюватиме проти ворога. Але що ти знатимеш про танцівницю, якщо вона лише безлюдна країна? Адже осілі народи не мають танку. Але там, де земля пожадлива, де плуг чіпляється за каміння, де надто суворе літо висушує збіжжя, де людина чинить опір варварам, де варвар душить слабкого, — саме там народжується танок унаслідок сенсу кожного па. Адже танок — це боротьба проти янгола. Танок — це війна, спокуса, вбивство і покута. А який танок ти побачиш у своєї добре нагодованої худоби?

LXXIII

Отже, я відчув смак смерти.

«Дай мені миру стаєнь, — казав я Богові, — миру впорядкованих речей, зібраного врожаю. Лиши мені буття, закінчивши розвиток. Я втомлений від жалоби свого серця. Я надто старий, щоб знову ростити все моє гілля. Я втратив одного за одним своїх друзів і ворогів і від цього засіяло світло на дорозі мого сумного дозвілля. Я відійшов далеко, я повернувся, я дивився й побачив, що люди навколо золотого тільця не зацікавлені, а тупі. А діти, народжені сьогодні, мені чужіші, ніж молоді варвари без віри. Я важкий від марних скарбів, наче від музики, якої вже ніколи не зрозуміють.

Я почав свою працю з сокирою дроворуба в лісі, й п'янів від співу дерев. Отже, чи слід замикатися у вежі, щоб бути справедливим? Але тепер, коли я надто близько бачив людей, я вже втомився.

— Покажись мені, Господи, — бо все стає важким, коли втрачаєш смак Бога».

Після великої звитяги мені приснився сон.

Адже я ввійшов переможцем у місто, і юрба заповонила вулиці під хмарою корогв, кричала й співала, помітивши мене. А квіти вистеляли нам дорогу нашої слави. Та Господь наповнив мене лише єдиним гірким почуттям. Я був, здавалося мені, в'язнем недоумкуватого народу.

Адже юрба, яка оспівує тебе, робить тебе передусім страхотливо самотнім! Те, що дають тобі, відокремлюється від тебе, бо немає місточка між тобою та іншим, хіба що на шляхах Божих. Тільки люди, які простираються разом зі мною в молитві, — мої справжні товариші. Ми приголомшені однаковою мірою і є зернами одного колоса, чекаючи хліба. А ці люди обожнюють мене й створюють у мені пустелю, бо я не вмію шанувати тих, хто помиляється, й не можу погодитись на таке обоження мене. Я не вмію сприймати фіміам, бо не суджу про себе за думкою інших і втомився від себе, мені важко носити себе самого і мені треба, щоб увійти до Бога, позбутися самого себе. Отож ті, хто кадить мені фіміам, засмучують мене й роблять пустельним, наче порожню криницю, до якої схиляються спрагли люди. Я не можу нічого дати, що було б чогось варте, і вже не можу нічого отримати від цих людей, простертих переді мною.

Адже я маю потребу передусім у тому, хто є вікном, відчиненим на море, а не дзеркалом, яке наганяє на мене нудьгу.

Серед цієї юрби мені видаються гідними тільки мерці, що вже не переймаються марнотою.

І тоді мені приснився той сон, вітання полишили мене, мов пустий звук, що вже нічого не навчить мене.

Над морем нависала крута і слизька дорога. Буря немов прорвала повен міх, і з нього витікала ніч. Затявшись, я піднімався до Бога, щоб запитати його про причину речей і щоб він пояснив мені, до чого вела та самовіддача, яку начебто накинули мені.

Але на вершині гори я побачив тільки важку брилу з чорного граніту, яка й була Богом.

— Це таки він, — сказав я собі, — незмінний і непідкупний, — бо ще сподівався, що моя самотність не поглинеться.

— Господи, — казав я йому, — напути мене. Мої друзі, товариші та піддані для мене лише ляльки, наділені голосом. Я тримаю їх у руці й орудую ними, як мені заманеться. Мені дошкуляє не те, що вони коряться мені, бо ж добре, коли моя мудрість зіходить на них. А те, що вони стали дзеркальним відображенням, яке робить мене ще самотнішим за прокаженого. Якщо я сміюся, сміються й вони. Якщо мовчу, вони похмурніють. Моє слово, я знаю, наповнює їх, мов вітер дерева. Тільки я наповнюю їх. Я вже нічому не можу віддавати себе, бо серед цієї незмірної аудиторії чую лише власний голос, який вони відсилають мені, мов закрижаніле відлуння храму. Чому любов лякає мене і чого я маю чекати від цієї любови, яка є лише моїм помноженням?

Але гранітна брила, по якій стікали блискучі струминки дощу, була непроникна.

— Господи, — сказав я йому, — на сусідній гілці сидить чорний ворон, і я добре розумію, що він свідчить про твою велич і здатність мовчати. Але я потребую знаку. Коли я закінчу мою молитву, накажи цьому вороні полетіти. Тоді для мене це буде немов чиймсь підморгуванням і я вже не буду самотнім у світі. Я буду пов'язаний із тобою таємницею, нехай навіть непевною. Я не вимагаю нічого, хіба що це означатиме для мене, що тут треба дещо зрозуміти.

Я спостерігав ворона. Але він сидів нерухомо. Тоді я нахилився до стіни.

— Господи, — сказав я йому, — ти, звичайно, маєш слухність. Звичайно, твоя велич не може дослухатися

до моїх наказів. Якби ворон полетів, я засумував би ще тяжче. Адже єдиний знак я міг би отримати лише від своєї рівні, тобто знову-таки від себе, ще одного відбитку мого бажання. Я знову зустрів би тільки свою самотність.

Отже, простершись, я почав повертатися.

Але виявилось, що мій відчай поступився несподіваному й незвичайному спокоєві. Я вгрузав на багnistій дорозі, продирався крізь терни, змагався з поривами вітру, що шмагав мене, а проте в мені утворювалася своєрідна рівна ясність. Хоча я не знав нічого, але й не було нічого, що я міг би пізнати без огиди. Я не торкнувся Бога, Бог, який дає доторкнутися до себе, — вже не Бог. Не Бог і тоді, коли дослухається до молитви. Я вперше здогадався, що велич молитви полягає насамперед у тому, що вона не має відповіді і що до цього обміну між людиною і Богом не входить огидність комерції. Навчання молитви — це навчання тиші. Любов починається тільки там, де вже не сподіваються ніякого дару. Любов — це передусім молитва, а молитва — це утвердження тиші.

Я повернувся до свого народу, вперше замикаючи його в тиші своєї любови. Провокуючи таким чином його дари аж до смерті. Люди п'яніли, бачачи мої заціплені вуста. Я був пастир, скринька з їхньою піснею і охоронець їхніх доль, господар їхнього добра та життя, а водночас бідніший за них і смиренніший у своїй гордості, яка не давала себе зігнути. Я добре знав, що тут нічого не можна отримати. Просто вони розвивалися в мені і їхній спів зливався з моєю тишею. Завдяки мені вони і я були вже тільки молитвою, що розчинялася в тиші Бога.

LXXVIII

До мене прийшли, щоб висловити свої зауваги, — не геометри моєї імперії, які, до речі, зводились до одного чоловіка, а втім, уже мертвого, а делегація коментаторів геометрів, і тих коментаторів було десять тисяч.

Коли людина створює корабель, вона не переймається цвяхами, щоглами і дошками палуби, а замикає в арсена-

лі десять тисяч рабів і кілька помічників із батогами. І там розквітає слава корабля. Я ніколи не бачив раба, який би нахвалявся, що подолав море.

Та коли людина створює геометрію й не переймається тим, щоб довести її до кінця, йдучи від наслідку до наслідку, бо на таку працю не вистачить ані її часу, ані сили, тоді вона породжує армію з десяти тисяч коментаторів, які шліфують теореми, досліджують плідні шляхи й збирають плоди з дерева. Та оскільки вони не раби і немає батога, щоб прискорити їхню працю, там немає жодного, хто не вважав би, ніби він рівня єдиному справжньому геометрові, бо, по-перше, він розуміє його, по-друге — збагатив його працю.

Але я, знаючи, яка неоціненна їхня праця, — адже треба звести врожай духу, — і знаючи також, що сміховинно плутати її з творчістю, що є незацікавленим, вільним і непередбачуваним жестом людини, тримав їх на добрій дистанції страху, щоб вони не запишалися й не вважали себе за рівню геометрові. Тож я чув, як вони бурмочуть поміж себе й нарікають. А потім заговорили:

— Ми протестуємо, — сказали вони, — в ім'я розуму. Ми жерці істини. Твої закони — закони Бога меншою мірою, ніж наш закон. Ти маєш озброєних людей, і ця м'язова маса може розчавити нас. Але ми матимемо слухність проти тебе навіть у підвалах твоїх в'язниць.

Вони говорили, здогадавшись, що не ризикують накласти на себе мій гнів.

І поглядали один на одного, задоволені власною сміливістю.

Я замислився. Єдиного справжнього геометра я щодня приймав за своїм столом. Інколи вночі під час безсоння я йшов до його намету, побожно роззувався й пив добрий чай і насолоджувався медом його мудрости.

— Ти, геометре, — звертався я до нього.

— Передусім я не геометр, а людина. Людина, що інколи мріє про геометрію, коли нею не керують нагальніші потреби, скажімо, сон, голод або кохання. Але тепер, коли я постарів, ти, напевне, маєш слухність: я вже лише геометр.

— Ти той, кому явилася істина...

— Я не той, хто ходить навпомацки й шукає мови, як дитина. Істина не явилася мені. Але моя мова проста для людей, як твоя гора, й вони самі роблять із неї свою істину.

— А ти, геометре, в'їдливий.

— Я любив відкривати у світі слід божественного плаща і торкатись якоїсь зовнішньої істини, наче Бога, який довго ховався від людей, я любив чіплятися за полу його одягу і зривати з його обличчя запинало, щоб показати його. Але він не давав мені відкрити чогось іншого, крім мене самого...

Отак промовляв геометр. Натомість вони вимахували мені над головою блискавкою свого кумира.

— Говоріть тихіше, — казав я їм, — хоч я й погано розумію, я добре чую.

А вони, все-таки не так гучно, бурмотіли й далі.

Нарешті один з них пояснив, що вони підуть уперед потихеньку, бо тепер уже шкодують, що були такі сміливі.

— Де ти бачив, — сказав він мені, — що є довільна творчість, акт скульптора і поезія в монументі істини, який ми тебе запрошуємо визнати? Наші пропозиції впливають одна з одної, з погляду суворої логіки, і нічого людського не керувало нашим витвором.

Отже, з одного боку, вони вимагали власности на абсолютну істину, як племена, що потребують кумира з розфарбованого дерева, який, стверджували вони, метас блискавки, а з другого боку, прирівнювали себе до єдиного справжнього геометра, бо всі з більшим чи меншим успіхом користувалися або відкривали, проте не творили.

— Ми визначимо перед тобою відносини між лініями тієї або тієї фігури. Ми можемо переступати твої закони, натомість ти не здатний звільнитися від наших законів. Нас, людей, наділених знаннями, ти повинен призначити міністрами.

Я мовчав, міркуючи про їхню глупоту. Вони хибно витлумачили моє мовчання й завагалися:

— Адже ми прагнемо передусім служити тобі, — запевняли вони.

Тож я й відповів:

— Ви не претендуєте на творчість, і це добре. Адже кривий на око створює кривих. Міхи, повні повітря, створюють тільки вітер. Якщо ви засновуєте королівства лише на повазі до логіки, застосовної до вже минулої історії, до вже створеної статуї й до мертвого органу, ви наперед прирікаєте їх на варварський пісок.

Одного разу побачили сліди чоловіка, що вийшов на світанку зі свого намету й пішов у бік моря, дійшов аж до прямовисних скель і впав. Там були логіки, що схилилися над тими знаками й почали пізнавати істину. Адже в ланцюгу подій не бракувало жодної ланки. Кроки йшли один за одним, не було жодного, не зумовленого попереднім. Ідучи по слідах від наслідку до причини, мерця привели аж до його намету. Йдучи по слідах від причини до наслідку, підтвердили його смерть.

Ми все зрозуміли, — закричали логіки, геть усі вітаючи один одного.

Я вважав, що зрозуміти — це пізнати, бо, як я знав, є усмішка, тендітніша за сонну воду, бо досить простої думки, щоб затьмарити її, усмішка, що цієї миті, мабуть, уже не існувала, бо заснуло обличчя, та й походила вона, правда, не з цього краю, а з намету одного чужинця, напнутого за сто днів переходу звідси.

Адже творчість має іншу сутність, ніж створений предмет, вона уникає позначок, які лишила позаду, і її годі відчитати в жодному знакові. Завжди позначки, завжди сліди і знаки, й ти побачиш, що одні впливають з інших. Адже тінь усякої творчості на стіні реальності — чиста логіка. Але це очевидне відкриття не перешкоджає твоїй глупоті.

Оскільки коментатори не були переконані, я в своїй доброті й далі повчав їх:

— Жив колись алхімік, що вивчав таємниці життя. І от зі своїх колб, реторт і речовин він видобув шматочок живої плоти. Отож позбігалися логіки. Вони заходилися проводити дослід спочатку, змішували речовини, дмухали під

реторти й видобули ще одну клітину плоті. Й пішли звідти, заявивши, що життя вже не має таємниць. Життя — лише природна послідовність, що йде від причини до наслідку і від наслідку до причини, від дії вогню на речовини і речовин, які спершу були неживими, одна на одну. Логіки, як і завжди, чудово все зрозуміли. Адже творчість має іншу сутність, ніж створений предмет, над яким вона домінує, й не лишає слідів у знаках. А творець завжди уникає своєї творчості. Слід, який він лишає, — чиста логіка. Я, будучи скромнішим, навчався у свого приятеля геометра: «Що ти бачиш там, — казав він, — нового, крім того, що життя породжує життя?» Життя з'явилося там не без свідомості алхіміка, що, як я знаю, жив. Про нього забули, бо, як і завжди, він відступився від своєї творчості. Отак і ти сам, привівши когось іншого на вершину своєї гори, де упорядковують проблеми, бачиш, що ця гора стає зовнішньою від тебе істиною, що лишає твого супутника на самоті. Ніхто не запитує, чому ти обрав саме цю гору, бо ми просто перебуваємо на ній і треба, щоб людина була де-небудь.

Проте логіки бурмотіли, бо ж були нелогічні.

— Які ви претензійні, — сказав я їм, — ви спостерігаєте танок тіней на стіні й дотримуетесь ілюзії, ніби пізнаєте їх, читаєте крок за кроком постулати геометрії й не усвідомлюєте, що був той, що колись ішов, щоб утвердити їх, читаєте сліди на піску, не з'ясувавши, що колись, до речі, був той, що відмовився любити, ви читаєте, що життя постає з матеріалів, і не знаєте, що був колись той, який відкинув і обрав, не йдіть до мене, ви раби, з молотками для забивання цвяхів у руках ви вдаєте, ніби спроектували і спустили на воду корабель.

Того, хто був єдиний серед свого виду і вже помер, я, звичайно, хотів би мати коло себе, якби він бажав цього, щоб він був коло мене й керував людьми. Адже він прийшов від Бога. А своєю мовою він умів мені зобразити оту далеку кохану, що не мала сутности піску, тож її годі було прочитати одразу.

З можливих сумішей безмежного числа він умів обрати ту, якої ще ніхто не спробував вирізнити, хоча

тільки вона вела куди-небудь. Коли, якщо немає провідної нитки серед лабіринту гір, ніхто не може йти вперед завдяки дедукції, бо ти знаєш, що твоя дорога підведе тебе тільки тієї миті, коли вже покажеться прірва, і тому люди ще й досі не знають протилежного схилу, тоді інколи з'являється провідник, що, оскільки він прийшов знизу, показує тобі шлях. Та коли ти пройшов по ньому один раз, шлях лишається вже прокладеним і видається очевидним. І ти забуваєш про диво вчинку, що скидався на повернення.

LXXIX

Прийшов чоловік, що суперечив моєму батькові:

— Людське щастя... — заговорив він.

Батько перебив його:

— Не вимовляй цього слова в моєму домі. Я ласую словами, які містять у собі тягар своїх нутрощів, але відкидаю порожню лушпину.

— Проте, — заперечив йому чоловік, — якщо ти, володар імперії, не переймаєшся насамперед людським щастям...

— Я взагалі не переймаюся, — відповів батько, — тим, щоб гнатися за вітром і запасати його, бо, якщо тримати його нерухомим, вітру вже не буде.

LXXX

Я пригадую, що казав батько іншого разу:

— Щоб виростити помаранчеве дерево, я беру добрива, гній, копаю лопатою землю, а ще обтинаю гілля. Отак постає дерево, на якому можуть розпуститися квіти. Але я, садівник, перегортаю землю, не переймаючись ані квітами, ані щастям, бо для того, щоб дерево зацвіло, спершу має бути дерево, а для того, щоб людина була щаслива, спершу має бути людина.

Але чоловік знову запитав його:

— Тож, якщо люди не женуться за щастям, чого вони прагнуть у такому разі?

— Ет, — відказав батько, — я покажу тобі згодом.

Але передусім зауважу: помітивши, що радість часто увінчує зусилля і перемогу, ти можеш скотитися до дурного логіка, який стверджує, ніби люди борються за щастя. На це я відповім: тільки смерть увінчує життя, тож люди мають тільки одне бажання — бажання смерті. Таким чином ми вживаємо слова, що є тільки безхребетними медузами. А я кажу тобі: є щасливі люди, які жертвують своїм щастям, щоб піти на війну.

— Бо у виконанні свого обов'язку вони вбачають вищу форму щастя...

— Я відмовляюся розмовляти з тобою, якщо ти не наповниш своїх слів значенням, яке можна було б підтвердити або спростувати. Я не знатиму, як боротися з цими драглями, які змінюють форму. Адже, якщо щастя — це і несподіванка першого кохання, і смертна блювота, коли куля в живіт робить криницю для тебе вже недоступною, то як можна хотіти, щоб я підтримав твої твердження життєвими прикладами? Ти нічого й не стверджував, хіба тільки те, що люди прагнуть того, чого прагнуть, і женуться за тим, за чим женуться. Ти не ризикуєш, що тобі заперечать, а мені нема діла до твоїх невразливих істин.

Ти розмовляєш, немов жонглюючи словами. А якщо ти відмовишся й далі точити свої балачки, якщо ти відмовишся пояснювати любов'ю до щастя похід людей на війну і якщо й далі стверджуватимеш, мовляв, щастя пояснює всю поведінку людини, я наперед чую, як похід на війну ти намагаєшся пояснити поривами безумства. Але тут я знову вимагаю, щоб ти скомпрометував себе і спершу пояснив слова, які ти вживаєш. Адже, якщо ти назвеш божевільною, наприклад, людину, яка аж запінюється або ходить тільки на голові, бо ж бачив солдатів, які йдуть на війну на двох ногах, така відповідь не задовольнить мене.

Але виявляється, що ти не маєш мови, щоб сказати мені, на що люди спрямовують свої зусилля. І навіть того, куди я повинен вести їх. Ти використовуєш надто вузькі посудини, скажімо, слова «безумство» або «щастя», в марній надії замкнути в них життя. Як-от дитина, що з лопат-

кою і відерцем коло підніжжя Атлаських гір удає, ніби пересуває гору.

— Тоді навчи мене, — попросив той чоловік.

LXXXI

Якщо ти визначиш себе не поривами свого духу і серця, а мотивами, які можна висловити і які цілком містяться у висловленому, тоді я зрікаюся тебе.

Адже твої слова — не знак чогось іншого, як-от ім'я твоєї дружини, яке позначає, але нічого не містить. Ти не можеш міркувати над назвою, бо суть перебуває десь інде. Їй тобі не спадає на думку сказати мені: «Її ім'я означає, що вона гарна...»

Тож як ти хочеш, щоб міркування про життя могли бути самодостатніми? А якщо там є щось більше, скажімо, запорука, цілком може бути, що ця запорука буде вагоміша тоді, коли міркування буде менш блискуче. Хіба цікаво мені порівнювати між собою формули щастя? Життя — це те, що є.

А якщо мова, якою ти повідомляєш про свої причини діяти, — щось інше, ніж вірш, який повинен нести мені від тебе глибоку ноту, якщо ця мова не містить нічого, чого не можна сформулювати, і є в ній тільки те, що ти прагнеш накинути мені, тоді я зрікаюся тебе.

Якщо ти зміниш свою поведінку не задля обличчя, яке з'явилося й засновує твою нову любов, а лише задля легенького здригання повітря, що містить тільки безплідну й пусту логіку, тоді я зрікаюся тебе.

Адже вмирають не через знак, а через запоруку знаку. І вона, якщо ти хочеш висловити її або тільки почати висловлювати, накидає вагу книжок усіх бібліотек землі. Адже того, що я зрозумів отак просто у своєму полоні, я не можу переповісти тобі. Треба, щоб ти йшов сам і сприйняти увесь сенс гори мого вірша. Скільки слів, і протягом яких довгих років годиться мені вживати, якщо я хочу перенести в тебе гору, — в тебе, що ніколи не покидав моря?

А також фонтан, якщо ти ніколи не відчував спраги й ніколи не стуляв долонь, простягаючи їх, щоб отримати.

Я, звичайно, можу оспівати фонтани, але де міститься відчуття, яке я породжую, і м'язи, які пробудять твої спогади?

Я добре знаю, що йдеться не про те, щоб говорити тобі передусім про фонтани. Слід казати про Бога. Але, щоб мої слова кусали й могли і для мене, і для тебе стати дією, вони мають щось зачепити в тобі. Ось чому, якщо я хочу навчити тебе, що таке Бог, я пошлю тебе спершу дертися в гори, щоб зоряний гребінь розкрився тобі всіма своїми спокусами. Я пошлю тебе помирати від спраги в пустелях, щоб фонтани зачарували тебе. Потім я пошлю тебе на півроку розбивати каміння, щоб полудневе сонце знищило тебе. Потім я скажу тобі: «Той, кого випалило полудневе сонце, повернеться під покровом ночі з зоряного гребеня і вп'ється тишею божественних фонтанів».

Ти повіриш у Бога.

Ти не зможеш заперечити його, бо він просто буде, так само як є журба на обличчі, якщо я вирізьбив його.

Адже немає мови або дії, є тільки два аспекти одного Бога. Ось чому я називаю молитву тяжкою працею, а оранку — медитацією.

LXXXVII

Ти не побачиш знаку, бо печать божественности, знаку якої ти бажаєш, — це сама тиша. Каміння нічого не знає про храм, який воно складає, і не може нічого знати про нього. Так само й шматок кори — про дерево, яке складає разом з іншими шматками. Так само й дерево або оселя — про маєток, який вони складають. Так само й ти — про Бога. Адже треба, щоб храм явився каменю, а дерево — корі, але це не має сенсу, бо для каменя немає мови, якою можна сприйняти храм. Мова з'являється на рівні дерева.

Це стало моїм відкриттям після тієї подорожі до Бога.

Завжди сам, замкнений у собі перед собою. Я не маю надії вийти зі своєї самотності завдяки самому собі. Камінь не має надії бути якоюсь іншою річчю, ніж камінь. Але, у співпраці, каміння збирається і стає храмом.

Я вже не маю надії претендувати на появу архангела, бо він або невидимий, або ж його немає. А ті, хто сподівається знаку від Бога, — саме вони роблять із нього відзеркалення й не бачать у ньому нічого, крім самих себе. Але мені трапилося поєднатися з моїм народом, і тепло змінило мене. Саме це і є ознакою Бога. Адже, тільки-но настає тиша, вона стає справжньою для всього каміння.

Отже, я сам, за межами всіх громад, я ніщо і не зможу задовольнити себе.

Отже, дозвольте собі стати зерниною взимку в коморі і спати там.

LXXXVIII

Відмова бути трансцендованим:

— Я, — кажуть вони.

І б'ють себе в груди. Наче в них є хтось усередині, і то завдяки їм. Це однаково, якби камені храму говорили: «Я, я, я...»

Так само й ті, кого я засудив, звелівши видобувати діаманти. Піт, важке сапання, отупіння ставали діамантами й світлом. Вони існували завдяки діаманту, що був їхнім значенням. Але настав день, коли вони повстали. «Я, я, я!» — кричали вони. Вони відмовилися підпорядкуватися діамантові. Вони вже не хотіли розвиватися. А хотіли лише відчувати, як вони шанують самі себе. Замість діаманта вони самі запропонували себе як взірець. Вони бридкі, бо гарні в діаманті. Адже каміння гарне в храмі. А дерево гарне в мастку. Річка гарна в імперії. І річку оспівують: «Ти, годувальнице наших отар, ти, повільна кров наших рівнин, ти, провіднице наших кораблів...»

А ті люди вважали себе за мету й за кінець і цікавилися відтоді тільки тим, що служить їм, а не тим, що вище від них і чому вони самі служили.

Ось чому вони вбивають принципів, розтирають на порошок діаманти, щоб поділити їх між собою, запроторюють до в'язниць тих, що, шукавши істини, змогли б коли-небудь запанувати над ними. «Пора, — казали вони, — щоб храм послужив камінню». Вони гадали, ніби кожен із

них збагатиться своїми шматочками храму, але каміння, позбавлене своєї божественної частини, стало простою жорствою!

LXXXIX

А втім, ти запитуєш:

— Де починається рабство й де закінчується, де починається універсальне й де закінчується? А де починаються права людини? Адже я знаю права храму, що є сенсом каміння, і права імперії, що є сенсом людей, і права вірша, що є сенсом слів. Але я не визнаю прав каміння супроти храму, ані прав слів супроти вірша, ані прав людини супроти імперії.

Немає справжнього егоїзму, є тільки каліцтво. А той, хто виходить сам, кажучи: «Я, я, я...» — наче відсутній в імперії. Отже, наче камінь за межами храму, або слово сухе за межами вірша, або фрагмент плоті, який не становить частини тіла.

— Але, — сказав я йому, — я можу скасувати імперії та об'єднати всіх людей в одному храмі, і отак вони отримають свій сенс від набагато просторішого храму...

— Це означає, що ти нічого не розумієш, — відповів мій батько. — Адже каміння, яке ти бачиш, спершу складало руку й від неї отримало свій сенс. Інше каміння складало горло, ще інше — крило. А разом вони становлять кам'яного янгола. А інше каміння в своїй сукупності становить загострену арку. А інше в сукупності — колоду. А тепер, якщо ти візьмеш цих кам'яних янголів, арки й колони, все разом становитиме храм. А тепер, якщо ти візьмеш усі храми, вони становитимуть святе місто, що керує тобою в твоєму переході через пустелю. А тепер уяви собі, що замість підпорядкувати каміння руці, горлу і крилу статуї, а потім — через статуї — храмові, а потім — через храми — святому містові, ти вважатимеш, що тобі вигідніше одразу підпорядкувати каміння цього святому містові, склавши його у величезну однорідну купу, немов сяєво святого міста, єдине і неповторне, не наро-

джувалося з того розмаїття. Немов сяєво колони, єдине і неповторне, не народжувалося з капітелі, стрижня і цоколя, що є різними. Бо що вища істина, то більше слід спостерігати згори, щоб зрозуміти її. Життя одне, так само як і схильність до моря, а проте кожен рівень відрізняється від іншого, делегуючи свою владу від істоти до істоти, наче від сходинки до сходинки. Адже цей вітрильник один, дарма що складається з різних речей. Адже зблизька ти побачиш вітрила, щогли, ніс, корму, форштвень. А ще ближче видно, що це все має своє мотуззя, клини, дошки і цвяхи. І кожен з цих елементів розпадається й далі.

Моя імперія не має ані значення, ані справжнього життя, ані парадів із виструнченими солдатами, так само як і просте місто, якщо воно є тільки добре упорядкованим камінням. Але передусім твоє хатнє вогнище. Після вогнищ родина. Після родин плем'я. Після племен провінція. Після провінцій моя імперія. А цю імперію ти бачиш сповнену завзяття й натхнену зі сходу на захід і з півночі на південь, як отой вітрильник у морі, що живиться вітром і підпорядковує його меті, яка не змінюється, дарма що вітер мінливий, а вітрильник зібрано з різних матеріалів.

А тепер ти можеш далі братися до своєї виховної праці й брати імперії, щоб робити з них більший корабель, який поглинає в себе кораблі й несе їх у напрямі, що буде єдиним, живлений різними вітрами, які міняють свій напрям, проте курс корабля серед зір не зміниться. Об'єднувати — це краще пов'язувати конкретні розмаїття, а не стирати їх задля марного порядку.

(Проте немає рівня в собі. Ти вже називав їх кілька. Ти міг би назвати й інші, які містили б у собі вже названі. А втім, певности тут немає).

ХС

А проте ось тобі довелося занепокоїтися, бо ти бачив, як лихий тиран чавив людей. А лихвар тримав їх у своєму рабстві. А інколи будівничий храмів служив не Богу, а

собі й користався для себе людським потом. І тобі не здавалося, ніби люди від цього вирости.

Адже дія була невдала. Не йдеться про те, щоб підійматися вгору і витягти з випадково складеного каміння руку. З випадково нагромаджених членів — кам'яного янгола. З випадково скомпонованих янголів, колон та арок — храм. Тобі вільно зупинитися на тому рівні, на якому ти хочеш. Аж ніяк не краще підпорядкувати людей храму, ніж простій руці статуї. Бо ані тиран, ані лихвар, ані рука, ані храм не мають такої риси, щоб поглинути людей і натомість збагатити їх власним збагаченням.

Матеріали землі не організуються випадково й не підносяться до дерева. Щоб створити дерево, ти кинув спершу насінину, в якій воно спало. Дерево прийшло згори, а не знизу.

Твоя піраміда не має сенсу, якщо вона не завершується Богом. Адже Бог обіймає всіх людей після того, як змінив їх. Ти можеш пожертвувати собою задля принца, якщо він сам впаде, простертий, перед Богом. Тоді до тебе повернеться твоє добро, змінивши смак і сутність. Лихвар не буде ані самою рукою, ані храмом, ані статуєю. Звідки б узялася ця рука, якби не народилася з тіла? Тіло — це не сукупність членів. Вітрильник — не випадковий наслідок складання різних елементів, а навпаки, створений розмаїттям та очевидними суперечностями однієї-єдиної схильності до моря, так само як тіло складається з різноманітних членів, проте не є їхньою сумою, бо ж ідуть не від матеріалів до сукупності, а, як скаже тобі кожен творець, кожен садівник і кожен поет, від сукупності до матеріалів. Мені досить запалити людей любов'ю до веж, які домінують над пісками, щоб раби рабів моїх архітекторів вигадали віз із камінням, а також багато інших речей.

ХСV

Діамант — результат людського поту, але, коли народ уже пролив його, є діамант, якого не можна ані спожити, ані поділити, і він не служить жодному робітникові. Чи

повинен я зректися гонитви за діамантом, що є пробудженою зорею землі? З кварталу моїх різьбярів, якщо взяти різьбярів, які різьблять золоті джбани, які тим паче не можна поділити, бо кожен коштує життя, і, поки різьбяр різьбить його, треба, звичайно, щоб я годував його пшеницею, вирощеною десь-інде, — а якщо я пошлю його орати землю, то вже не буде золотого джбана, а буде більший урожай пшениці, який треба розподіляти, — і невже ти вдаватимеш отут переді мною, що було б шляхетно для людини не видобувати діамантів і не різьбити золотих виробів? Де ти бачив, щоб людина від цього стала багатшою? Яке значення має для мене доля діаманта? В крайньому випадку я погоджуся, щоб задовольнити заздрість юрби, палити раз на рік усе те, що я зберу, бо отак люди тішитимуться святковим днем, або ж вигадую королеву, яку обтяжу їхнім блиском, тож вони й матимуть королеву в діамантах. І отак осяйність королеви або розпал свята й собі поширяться на них. Але де ти бачив, щоб люди стали багатші, замикаючи діаманти в музеї, де вони одразу не служитимуть уже нікому, хіба що кільком тупим неробам, і ошляхетнюватимуть тільки грубого, вайлуватого охоронця?

Адже ти повинен погодитися: вартісним є тільки те, що людям коштувало часу, як-от храм. А слава моєї імперії, коли частку тієї слави отримує кожен, впливає лише з діамантів, які я примусив людей видобувати, і з королеви, якими я прикрасив її.

Адже я знаю тільки свободу, що є діяльністю душі. А не іншу, яка лише сміховинна, бо ось ти все-таки змушений шукати двері, щоб вийти за мури, і тобі не вільно бути молодим або грітися на сонечку вночі. Якщо я зобов'язу тебе обрати ці двері, а не інші, ти нарікатимеш на мою несправедливість, натомість не бачиш, що, якби двері були лише одні, ти б зазнав того самого примусу. Якщо я відмовляю тобі в праві одружитися з дівчиною, яка видається тобі гарною, ти нарікатимеш на мою тиранію, натомість ти не помітив, бо ніколи не бачив інших дівчат, що в твоєму селі всі дівчата зизоокі.

Але та, з якою ти одружишся, бо ж я примусив її розвиватися, та й тобі я викував душу, і ти, ви обоє тішити-

метесь єдиною свободою, що має сенс і є діяльністю розуму.

Бо всездозволеність стирає тебе і, як казав мій батько, «бути вільним означає не існувати».

ХСVІ

Я розповідатиму тобі коли-небудь про необхідність, або абсолют, що є божественним вузлом, який зв'язує речі.

Неможливо гратися в патетику, граючи в кості, якщо кості нічого не означають. Той, кого я послав наказом до моря, і він, якщо море виявиться бурхливим, окине його широким поглядом, перше ніж сідати на корабель, усе зрозуміє і зміряє очима, важкі хмари, наче ворогів, погляне на хвилі, відчує, як міняє свій напрям вітер, — усе це відбиватиметься в ньому одне за одним, і внаслідок необхідности, що є моїм наказом, на який він не має чим відповісти, море для нього буде вже не строкатим ярмарковим спектаклем, а спорудженим собором, а я буду — наче замковий камінь, щоб утвердити його постійність. Отож і той чоловік буде величним, коли зайде туди, вже й сам даючи накази в церемоніалі корабля.

Але хтось інший, без мене, якщо він надумає відвідати, гуляючи, море, і якщо матиме змогу блукати, як йому заманеться, і надумає з власної волі повернутися, той не має доступу до собору, і важкі хмари для нього не випробування, а щось геть незначуще, мов розмальоване полотно, а свіжий вітер — не перетворення світу, а легенькі пестоші для плоті, а хвилі, що лишають ями по собі, — тільки нудота для його шлунку.

Ось чому те, що я назву обов'язком, що є божественним вузлом, який пов'язує речі, збудує тобі твою імперію, храм або маєток тільки тоді, якщо цей обов'язок постає перед тобою як абсолютна необхідність, а не як гра, прарила якої зазнають змін.

— Ти впізнаєш обов'язок, — казав мені батько, — по тому, що передусім це не ти обираєш його.

Ось чому помиляються ті, хто прагне подобатися. Щоб подобатися, вони стають податливі і м'які. Й наперед відповідають бажанням. Зраджують в усьому, щоб бути такими, якими бажають їх бачити. Але що мені до тих медуз, які не мають ані кісток, ані форми? Я виблював їх і віддав їх їхнім туманностям; приходьте до мене, коли збудуєте собі.

Отак і жінки самі позбуваються тих, хто кохає їх, коли вони, щоб засвідчити своє кохання, погоджуються стати віддунням і дзеркалом, бо ніхто не має потреби у своєму власному образі. А я маю потребу в тобі, збудованому, як фортеця, з твоїм ядром-осередком, з яким я зустрівся. Сідай, бо ти існуєш.

За того, хто походить з імперії, жінка виходить заміж і служить йому.

ХСVII

До мене прилинули думки про свободу.

Коли мій батько-небіжчик став горою й загородив людям обрій, прокинулися логіки, історики та критики, всі наповнені вітром слів, які він змусив їх проковтнути, й відкрили, що людина гарна.

Вона була гарна, бо ж її заснував мій батько.

— Оскільки людина гарна, — закричали вони, — її годиться звільнити. І вона розквітне в повній свободі, і кожна її дія буде дивом. Бо з її пишноти глузують.

А я, пішовши ввечері у свої помаранчеві сади, де вирівнював стовбури і обтинав гілля, міг би сказати: «Мої помаранчеві дерева гарні й важкі від помаранч. Тоді навіщо обрізати це гілля, яке тяж сформувало плоди? Дерево годиться визволити. І тоді воно розпус-титься в повній свободі. Бо виявляється, що з його пишноти глузують.

Отже, вони визволяють людину. І людина тримається прямо, бо її обрізали прямо. А коли прийдуть жандарми, які намагатимуться — не з поваги до незамінної матриці, а внаслідок вульгарної потреби панувати — знову зобов'язати їх примусом, ці люди, з яких глузували в

їхній пишноті, повстануть. Смак свободи запалить їх від краю до краю території, наче пожежа. Для них ітиметься про свободу бути гарними. А коли вони помруть за свободу, то помиратимуть за власну красу, і їхня смерть буде гарна.

А слово «свобода» звучить чистіше, ніж сурма.

Але я пригадую батькові слова:

— Їхня свобода — це свобода не існувати.

Бо ось, від наслідку до наслідку, вони стали юрбою на громадському майдані. Бо, якщо ти вирішуватимеш згідно зі своєю думкою і якщо вирішує твій сусіда, ваші дії у своїй сумі знищують одна одну. Якщо кожен малює предмет відповідно до своїх уподобань, хтось розмальовує червоним, хтось синім, а хтось жовтим, предмет уже не має кольору. Якщо організують ходу і кожен обирає свій напрям, безумство роздуває цей порох, і вже немає процесії. Якщо ти ділиш свою владу й розподіляєш між усіма, ти матимеш не зміцнення влади, а її розмивання. Якщо кожен вибере місце храму й понесе свій камінь, куди хоче, ти побачиш тоді всіяну камінням рівнину, а не храм. Адже творчість єдина, і твоє дерево розвивається з єдиної насінини. І, звичайно, це дерево несправедливе, бо інші насінини не проклінуться.

Владу, якщо вона є любов'ю до панування, я вважаю за дурне честолюбство. Та якщо вона — акт творця й творча дія, якщо вона йде проти природної схильності, яка полягає в тому, що матеріали змішуються, льодовики тануть, стаючи болотом, храми з часом руйнуються, сонячне тепло розпорошується м'яким літєплом, плутаються відірвані сторінки зачитаної книжки, змішуються й вироджуються мови, вирівнюється влада, врівноважуються зусилля і всяка конструкція, народжена з божественного вузла, який пов'язує речі, розпадається, стаючи неузгодженою сукупністю, тоді я уславляю таку владу. Адже тоді вона мов кедр, що вдихає каміння пустелі, пускає коріння в землю, де соки не мають смаку, ловить гіллям сонце, що змішається з кригою й пропаде разом з нею і що, у відтепер непорушній пустелі, де все мало-помалу розподіляється, вирівнюється та врівноважується, починає будувати несправедливість дерева, яке

трансцендує скелі та каміння, постає під сонцем, мов храм, співає під вітром, мов арфа, і знов утверджує рух у нерухомості.

Адже життя — це структура, силові лінії й несправедливість. Що ти робиш, коли є діти, які нудяться, якщо не накидаєш їм примусу, який є правилом гри, і потім бачиш, як вони гасають.

Отже, настав час, коли свобода, за браком об'єктів, якими можна забезпечувати, стала лише поділом харчів у ненависній рівності.

Адже у своїй свободі ти штовхаєш ближнього, а він штовхає тебе. А стан відпочинку, який ти знаходиш, — це стан змішаних куль, коли вони перестали ворухитися. Отже, свобода веде до рівності, а рівність веде до рівноваги, що є смертю. Хіба не було б краще, якби життя керувало тобою і якби ти зіткнувся, немов із перешкодами, з силовими лініями дерева, що виросло? Адже єдиний примус, який знущається з тебе і який треба ненавидіти, постає у вигляді злови твого сусіди, заздрости твоєї рівні, рівності з тварюкою. Вони топлять тебе в мертвому торфї, але який дурний вітер слів, якими ви говорите про тиранію, якщо ви — зростання дерева.

Отже, настали часи, коли свобода була вже не свободою краси людини, а виявом маси, людина неминуче зливалася з нею, і та маса не мала волі, бо не мала напряду, а просто давила і сиділа. Але це не перешкоджало тому, що свободою називали оцю свободу сидіти навпочіпки, а справедливістю — отаке сидіння навпочіпки.

Настав час, коли слово «свобода», яке звучало колись, мов сурма, позбулося своєї патетики, люди туманно мріяли про нову сурму, яка б розбудила їх і примусила їх будувати.

Бо добрий тільки той спів сурми, що відриває тебе від сну.

Але вартісний примус — тільки той, що підпорядковує тебе храму відповідно до твого значення, бо ж не вільне каміння там, де йому видається, що йому добре, бо ж тоді немає нічого, чому воно віддавало б себе і від чого отри-

мувало б своє значення. Примус означає підпорядкувати тебе сурмі, коли вона підводить і спонукає постати в тобі щось більше за тебе. А ті, хто гинув за свободу, коли вона була їхнім власним обличчям, величнішим за них самих, і діяла задля їхньої краси, підпорядкувавшись тій красі, визнавали примус і підводилися вночі на звук сурми, не вільні й далі спати і пестити дружин, а керовані, й мені байдуже, бо ти вже зобов'язаний, чи жандарм є в тобі самому, а чи стоїть збоку.

Якщо жандарм у тобі, я знаю, що спершу він був збоку, так само як твоє чуття честі походить від того, що суворість батька спонукала тебе рости відповідно до честі.

А якщо під примусом я розумію протилежність вседозволеності, яка є свободою ошукувати, я не хочу, щоб цей примус був результатом дій моєї поліції, бо в тиші своєї любови я спостеріг, гуляючи, вже згаданих дітей, що були підпорядковані правилам своєї гри, а ошуканство вважали за ганьбу. Адже вони знали обличчя гри. Я називаю обличчям те, що народжується з гри. Їхнє завзяття, радість із приводу розв'язаних проблем, юна відвага — сукупність, смак якої походить від цієї гри, а не іншої, певного бога, що спонукав їх отак розвиватися, бо кожна гра формує тебе по-своєму, і ти змінюєш гру, щоб змінитися й самому. А якщо ти помічаєш, що в даній грі ти величний і шляхетний, ти відкриваєш, якщо тобі трапилось ошукати, що ти сам знищив те, задля чого грав. Оту велич і шляхетність. За примус тобі править любов до обличчя.

Адже жандарм засновує подібність до іншого. Хіба він може подивитись вище? Порядок для нього — це порядок музею, де все вишиковують. Але я засную єдність імперії не на тому, що ти схожий на свого ближнього, а на тому, що твій ближній і ти, наче колона і статуя в храмі, засновані в імперії, що одна і єдина.

Мій примус — церемоніал любови.

Якщо ти ув'язнюєш відповідно до якоїсь упередженої думки і якщо виявляється, що ти ув'язнив багатьох (і, можливо, зміг би ув'язнити всіх, бо кожен має в собі частку того, що ти засуджуєш, бо, якби арештовували за незаконні бажання, то й святі потрапили б до в'язниці), це означає, що твоя упереджена ідея — погана точка зору, щоб судити про людей, заборонена і кривава гора, яка поділяє хибно і змушує тебе діяти проти самої людини. Адже в того, кого ти засуджуєш, його добра частина могла б бути величною. А виявляється, що ти чавиш його.

А якщо твої жандарми, що неминуче є сліпими й тупими знаряддями твоїх наказів, унаслідок своєї функції, від якої ти не вимагаєш інтуїції, а навпаки, відмовляєш у праві на неї, бо жандармам треба не розуміти й висловлювати судження, а вирізняти відповідно до твоїх знаків, — якщо твої жандарми отримують наказ заносити до чорної граfi, а не білої, — адже для них існує тільки два кольори, — того, наприклад, що мугикає на самоті, або сумнівається інколи в Богу, або позіхає за працею коло землі, або думає про що-небудь, діє, любить, ненавидить, захоплюється або зневажає що-небудь, тоді починається страхітлива доба, коли спершу тебе занурюють у зрадливий народ, тож ти ніколи не встигатимеш зітнути достатню кількість його голів, юрба завжди буде юрбою підозрюваних, а народ — шпигунами, бо ти обрав спосіб поділу, який проходить не зовні від людей, що дало б тобі змогу ставити одних праворуч, а других ліворуч, досягаючи таким чином ясности, а крізь саму людину, роздвоюючи її, перетворюючи її у власного шпигуна, сповненого підозри до себе самої, зрадника себе самої, бо кожному трапляється сумніватись у Богу теплими ночами. Адже кожному трапляється мугикати на самоті, або позіхати, обробляючи землю, або в певні години, думати, діяти, любити, ненавидіти, захоплюватися або зневажати байдуже що у світі. Адже людина живе. І тобі видасться мов святим, урятованим і бажаним тільки той, чиї думки будуть сміховинним безладдям, а не порухами серця.

Оскільки ти вимагаєш від своїх жандармів знайти в людині те, що належить самій людині, а не тій або тій конкретній людині, вони докладуть своє завзяття й відкриють його в кожному, бо ж воно є там, ужахнуться перед поступом зла, нажахують тебе своїми рапортами, спонукають тебе поділити свою віру в гостру потребу репресій, а коли повернуть тебе, спонукають тебе збудувати в'язниці, щоб запроторити до них увесь народ. Аж до дня, коли ти будеш зобов'язаний — адже вони теж люди — посадити у в'язниці і їх.

Якщо ти хочеш, щоб селяни коли-небудь обробляли землю в доброті свого сонця, щоб скульптори різьбили своє каміння, геометри будували свої фігури, тобі треба неодмінно змінити гору. Залежно від обраної гори твої каторжники стануть твоїми святими і ти спорудиш статую тому, кого ти прирік розбивати каміння.

СІ

Переді мною постало уявлення про грабунок, про яке я думав завжди, проте Господь не прояснив моїх думок. Звичайно, я знав: грабіжник — це той, хто розбиває стиль аж до глибин, щоб дістати звідти ефекти, які служать йому, ефекти, самі по собі похвальні, бо їх дозволяє стиль, створений, щоб люди могли передавати з його допомогою свої внутрішні порухи. Але виявляється, що ти розбив свій транспортний засіб під претекстом, що тобі треба їхати, як-от людина, що вбиває свого віслюка вантажем, якого той не годен везти. Натомість, поклавши поміркований вантаж, ти спонукаєш його до праці, й він працюватиме ще краще, ніж працював доти. Отже, того, хто пише всупереч правилам, я виганяю. Нехай він поборсається, щоб висловитись відповідно до правил, бо тільки тоді він засновує правила.

Або ж виявляється, що здійснення свободи, коли це свобода краси людини, — своєрідний грабунок запасів. Звичайно, нічому не служить запас, який спить, і краса, що є наслідком якості матриці, але яку ти ніколи не дістанеш з опок, щоб виставити на світло. Добре створювати

комори, куди звозять зерно. Але вони мають сенс тільки тоді, якщо ти поклав туди зерно, щоб мати змогу роздавати його взимку. Сенс комори — це протилежність комори, що є тим місцем, куди ти звелів завезти зерно. Вона стає місцем, звідки ти звелів вивезти. Але єдиною причиною суперечності є тільки незграбна мова, бо «завезти» і «вивезти» — це слова, які знесилюються, коли йдеться просто про те, щоб сказати «ні»: «Ця комора — місце, куди я звелів завезти», на що другий логік слушно відповість тобі: «Це місце, звідки я звелів вивезти», коли ти опанував їхній словесний вітер, поглинув їхні суперечності й заснував значення комори, назвавши її сховищем для зерна.

Отак і моя свобода — лише використання плодів мого примусу, що тільки й має силу засновувати що-небудь, що заслуговує бути визволеним. Того, кого я бачу вільним у муках, бо він відмовився зректися й опирається сам у собі наказам тирана і своїх катів, я називаю вільним, і того, хто опирається вульгарним пристрастям, я теж називаю вільним, бо не можу назвати вільною людину, що стає рабом усякого прохання, хоч і це вони називають свободою — свободою ставати рабом.

Якщо я засновую людину, я визволяю в ній людські дії, якщо я засновую поета, я визволяю вірші, а якщо я роблю з тебе архангела, я визволяю крилаті слова і впевнені, наче в танцівника, кроки.

СІІІ

Мої тюремні наглядачі знають більше про людей, ніж мої геометри. Спонукай їх діяти і тоді побачиш. І більше, ніж уряд твоєї імперії. Я, звичайно, можу вагатися між полководцями і наглядачами. Та аж ніяк не між полководцями і геометрами.

Адже йдеться не про те, щоб знати потрібні заходи, і не про те, щоб плутати мистецтво заходів із мудрістю, «знанням істини», як кажуть вони. Так. Ідеться про істи-

ну, яка дає змогу вжити заходи. Звісно, керуючи, ти можеш незграбно послуговуватися цією неефективною мовою. Ти ретельно вживеш абстрактних і складних заходів, які ти просто вжив би, вмючи танцювати або наглядати за в'язницями. Адже в'язні — це діти. Так само й люди.

CIV

Вони обсідали мого батька:

— Ми повинні керувати людьми. Ми знаємо істину.

Отак говорили коментатори геометрів імперії. А батько відповідав їм:

— Ви знаєте істину геометрів...

— Ну то й що? Хіба це не істина?

— Ні, — відповів мій батько.

— Вони знають, — казав він мені, — істину своїх трикутників. Інші знають істину хліба. Якщо погано замісити його, він не зійде. Якщо твоя піч надто гаряча, він згорить. Якщо вона надто холодна, тісто буде глевке. Дарма що руки пекарів дістають із печі хрусткий хліб на радість твоїм зубам, вони, вмючи добре місити тісто, не приходять до мене просити в мене права керувати імперією.

— Можливо, ти кажеш правду про коментаторів геометрів. Але є ще історики та критики. Вони зобразили людські вчинки. Вони знають людину.

— Я, — сказав батько, — віддам урядування імперії тому, хто вірить у диявола. Адже, відколи його вдосконалюють, він досить добре розбирається в темній поведінці людей. Але, звісно, диявол анітрохи не придатний, щоб пояснити відносини між лініями. Ось чому я не сподіваюся від геометрів, що вони покажуть мені диявола у своїх трикутниках. Ніщо в їхніх трикутниках не може посприяти керуванню людьми.

— Твої слова темні, — сказав я батькові, — невже ти віриш у диявола?

— Ні, — відповів він.

Але додав:

— Що означає вірити? Якщо я вірю, що літо спонукає дозрівати ячмінь, я не кажу нічого, що було б плідним або гідним критики, бо ж насамперед я назвав літом пору, коли дозріває ячмінь. Так само й інші пори року. Та, якщо я висную звідси відносини між порами року, бо знаю, що ячмінь досягає раніше від вівса, я віритиму в ці відносини, бо вони існують. Для мене не мають значення пов'язані об'єкти: я послуговувався ними, як сіткою, щоб піймати здобич.

Згодом батько знову заговорив:

— Ситуація така, як зі статусу. Невже ти уявляєш собі, ніби для творця йдеться про опис вуст, носа чи підборіддя? Звісно, ні. Йдеться тільки про віддуння одних об'єктів в інших об'єктах, і це віддуння буде, наприклад, прикладом людської скорботи. А втім, це віддуння, можливо, почуєш і ти, бо ти спілкуєшся не з об'єктами, а з вузлами, які пов'язують їх.

Тільки дикун гадає, — знову додав мій батько, — що звук міститься в барабані. Й він обожнює барабан. Інший гадає, що звук міститься в паличках, і обожнює палички. Ще хтось гадає, ніби звук перебуває в силі його рук, і ти бачиш, як він хизується, здіймаючи свої руки в повітря. А ти визнаєш, що звук не міститься ані в барабані, ані в паличках, ані в руках, і називаєш істиною стукіт барабанника.

Отже, я відмовив стати на чолі моєї імперії коментаторам геометрів, які вшановували як кумира науку, яка допомагала будувати, і через те, що їх зворушував храм, обожнювали його силу в камінні. Вони збиралися керувати людьми з допомогою своїх істин для трикутників.

Проте я засмутився:

— Отже, немає істини, — сказав я батькові.

— Якби ти спромігся сформулювати мені, — пояснив він мені, всміхаючись, — якому побажання свідомости відмовлено у відповіді, я теж плакав би над немічцю, яка перешкоджає нам. Але я не розумію об'єкта, що його, по-твоєму, я збагнув. Той, хто читає любовного листа, вважає себе на вершині щастя, хоч які там папір

і чорнило. Він не шукатиме любови ані в папері, ані в чорнилі.

CVIII

Про мій візит до заснулого вартового.

Добре, що його покарають смертю. На його пильність навалилося страшенно багато сну з уповільненим відди-
хом, коли життя живить тебе та увічнюється через тебе, наче в бухті, про яку не знає хвилювання моря. Замкнені храми зі священним начинням, зібраним повільно, наче мед, скільки поту, ударів різця та молота, привезеного каміння і очей, зужитих від миготіння голки в золотому гаптуванні, щоб прикрасити тканину квітами, й витонче-
них готувань, що їх винайшли побожні руки. І комори з харчами, щоб легко пережити зиму. Священні книжки в коморах мудрости, де міститься заповідь людини. І хворі, яким я допомагаю в смерті, роблячи її мирною відповідно до поширеного серед них звичаю і майже непомітною, бо просто передаю спадщину далі. Вартовий, вартовий, ти сенс бастионів, що є піхвами для тендітного тіла міста й не дають йому розповзтися, бо, якщо з'явиться де-небудь пролом, уже не буде крові для тіла. Ти ходиш уздовж і впоперек, над усе чуйний до гамору пустелі, що готує свою зброю і невтомно повертається бити тебе, мов при-
бій, формувати тебе й гартувати, а водночас і загрожувати тобі. Адже годі відрізати те, що спустошує тебе, від того, що засновує, бо той самий вітер вирізьблює дюни і стирає їх, та сама хвиля різьбить скелі й розмиває їх, той самий примус різьбить тобі душу або притуплює її, та сама праця дає тобі змогу жити й перешкоджає жити, те саме повне кохання наповнює тебе і спустошує тебе. Твій ворог — сама форма, бо вона зобов'язує тебе будувати всередині твоїх бастионів, так само як про море можна було б сказати, що воно ворог корабля, бо готове поглинути його, а корабель передусім — боротьба проти моря, але про море можна й сказати, що воно межа, край і форма того самого корабля, бо протягом поколінь саме поділ хвиль форштевнем мало-помалу різьбить корпус,

що стає гармонійнішим, щоб плисти серед хвиль, і таким чином засновує і прикрашає корабель. Адже можна сказати, що саме вітер, який розриває вітрила, спроектував їх, як спроектував крило, і що без ворога ти не маєш ані форми, ані міри. А що станеться з бастіонами, якщо там не буде вартового?

Ось чому вартовий, що заснув, оголює місто. Ось чому його хапають, помітивши, і топлять у власному сновидді.

Ось він спить, зіпершись головою на плаский камінь і напіврозтуливши рота. Його обличчя немов дитяче. Він ще тримає рушницю, притиснувши до себе, мов іграшку, яку беруть із собою в сон. Дивлячись на нього, мені шкода його. Мені шкода, — через теплі ночі, — що людина слабка.

Слабкість вартових — це варвар, що присипляє вас. Ви завойовані пустелею і лишаєте без нагляду двері, які повільно відчиняються в тиші на змощених завісах, щоб місто стало запліднене, коли воно виснажене й відчуває потребу у варварі.

Сплячий вартовий. Авангард ворога. Вже завойований, бо твій сон уже не від міста, не глибокий і не постійний, а чекає перетворення, чекає, щоб розкрити тебе сімені.

Отже, переді мною постав образ сплюндрованого міста внаслідок твого простого сну, бо все зав'язується в тобі й розв'язується там. Який ти гарний, якщо чатуєш, ти вухо та око міста... Ти відкриваєш шлях до шляхетного розуміння, бо твоя проста любов бере гору над розумом логіків, які не розуміють міста, а ділять його. Для них існують тут в'язниця, тут лікарня, тут дім приятелів, і навіть його вони розкладають у своєму серці, бо бачать одну кімнату, далі другу, потім третю. І не тільки кімнати, а в кожній — один предмет тут, другий предмет там, а далі ще третій. Потім стирають навіть сам предмет. Що вони роблять із цих матеріалів, з яких не хочуть нічого будувати?

Але ти, вартовий, якщо стоїш на чатах, ти перебуваєш у зв'язку з містом, яке віддається зорям. Ані з цим домом, ані з іншим, ані з лікарнею, ані з палацом. А з містом. Ані зі скаргою вмирующего, ані з криком породіллі, ані зі сто-

гоном кохання, ані з криком новонародженого, а з розмаїтим віддихом єдиного тіла. З містом. Ані з чатуванням одного чоловіка, ані зі сном другого, ані з віршем оцього, ані з дослідженням іншого, а з сумішню завзяття і сну, вогнем під попелом Чумацького Шляху. З містом. Вартовий, вартовий, вухо притулене до грудей коханої, ти слухаєш тишу, відпочинок і розмаїтий віддих, який важливо не поділяти, якщо бажаєш чути його, бо це серце, що б'ється. Серце, що б'ється. А не щось інше.

Вартовий, якщо ти чатуєш, ти рівня мені. Бо місто покладається на тебе, а на місто покладається імперія. Безперечно, мені подобається, коли ти стаєш навколішки, помітивши мене, бо ж так воно ведеться, і сік тече від коріння до листя. Добре, що до мене піднімається твоя шана, бо це обіг крові в імперії, наче від любови чоловіка до дружини, від материнського молока до дитини, наче від поваги молодости до старости, але хіба ти можеш сказати мені, що хто-небудь отримує що-небудь? Адже перекусім це я тобі служу.

Ось чому в профіль, коли ти спираєшся на руку, о моя рівня перед Богом, бо хто здатний відрізнити камінь основи від замкового каменя арки і хто може ревнувати до того каменя чи до того? Ось чому моє серце б'ється любов'ю, коли я дивлюся на тебе, хоча ніщо не заважає мені звеліти, щоб тебе схопили мої озброєні люди.

Адже ось, я бачу, ти спиш. Вартовий спить. Я дивлюся на тебе з жахом, бо в тобі спить і вмирає імперія. Я бачу крізь тебе, що вона хвора, бо лихий це знак, коли мені посилають вартових, які сплять...

«Звісно, — сказав я собі, — кат виконає свою роботу і втопить його у власному сновидді...» Але під час мого жалю в мені почалася нова й несподівана суперечка. Адже тільки сильні імперії відтинають голови заснулим вартовим, а ті імперії, які дають лише вартових, які сплять, уже не мають права нічого не відтинати. Важливо дуже добре розуміти, що таке суворість. Імперії пробуджують аж ніяк не тим, що відтинають голови заснулим вартовим, бо тільки тоді, коли імперії пробуджені, відтинають голови вартовим, які сплять. Тут ти знову плутаєш

причину і наслідок. Бачачи, як сильні імперії відтинають голови, ти хочеш створити свою силу, відтинаючи їх, а ти насправді лише кривавий блазень.

Заснуй любов — і ти заснуєш пильність вартових і засудження тих, які сплять, бо вони й самі вже відітнули себе від імперії.

Ти не маєш нічого, що панувало б над тобою, крім дисципліни, яка йде від твого капрала, що наглядає за тобою. А капрала не мають дисципліни, якщо сумніваються в собі, крім тієї, яка йде до них від їхніх сержантів, що наглядають за ними. І отак аж до мене, я вже не маю нікого, крім Бога, щоб він керував мною, і він, якщо я сумніваюся, марно сидить у пустелі.

Але я хочу сповістити тобі таємницю, і це таємниця постійності. Адже, якщо ти спиш, твоє життя зупинилося. Але воно зупиняється й тоді, коли з тобою стаються запаморочення серця, які є таємницею твоєї слабкості. Бо навколо тебе нічого не змінилося, і все змінилося в тобі. Ось ти стоїш перед містом, ти, вартовий, але вже не горнешся до грудей коханої, не чуєш калатання серця, яке ти не відрізняєш від її тиші або її віддиху, бо це все — лише знак тієї коханої, що єдина, проте загублена серед безладних об'єктів, які ти не вмієш поєднати в один, підпорядкований нічним звукам, які суперечать одні одним, пісні пияка, що заперечує скаргу хворого, плачеві навколо мерця, який заперечує крик новонародженого, храмові, що заперечує ярмарковий гамір. І ти кажеш собі: «Що я маю робити з цього безладдя та неузгоджених картин?» — бо якщо ти вже не знаєш, що тут є дерево, тоді коріння, стовбур, гілля і листя не мають спільної міри. Як ти можеш бути вірним, коли вже немає нікого, щоб приймати? Я знаю про тебе, що ти не спав би, якби чатував над хворою, яку любиш. А той, кого міг би любити ти, лежить, мов непритомний, і зроблений із безладних матеріалів.

Бо це розв'язує божественний вузол, який пов'язує речі.

Але я хочу, щоб ти був вірний самому собі, знаючи, що ти повернешся. Я не вимагаю від тебе ані зрозуміти, ані

відчувати щомиті, знаючи дуже добре, що навіть найп'янікше кохання складається з переходів через багато внутрішніх пустель. Навіть перед коханою ти запитуєш себе: «Її чоло — просто чоло. Як я можу любити його? Її голос — просто голос. Він бовкнув оцю дурницю. Вона скоїла оцю помилку...» Вона становить сукупність, що розпадається і вже не може жити тебе, і невдовзі тобі здається, що ти ненавидиш її. Але як ти зможеш ненавидіти її? Ти навіть не здатний любити її.

Проте ти мовчиш, бо знаєш досить туманно, що тут ідеться тільки про сон. Твердження, слухне даної миті про жінку, слухне й про вірш, який ти читав, і про маєток, і про імперію. Тобі бракує сили бути годованим молоком і навіть відкрити — це теж любов і пізнання — божественні вузли, які пов'язують речі. Ти, мій сплячий вартовий, ти знайдеш усі свої любові разом, мов данину, яка дістанеться тобі, не одну або іншу, а всі, й годиться поважати в тобі, коли тобі набридне бути невірним, цей покинутий дім.

Коли мої вартові ходять по колу, я не думаю, ніби всі вони сповнені завзяття. Багато нудьгує і мріє про юшку, бо, якщо в тобі сплять усі боги, лишається тільки тваринний поклик задоволень твого черева, тож той, хто нудиться, думає про їжу. Я не думаю, що їхні душі, геть у кожного, пробуджені. Адже душею я називаю в тобі те, що спілкується з сукупностями, які є божественними вузлами, що пов'язують речі і глузують із мурів. Просто від часу до часу одна з їхніх душ горить. Нехай то буде та, чиє серце б'ється. Нехай то буде та, що знає любов і одразу відчуває себе наповненою вагою і звуками міста. Душа, що відчувається широкою, дихає зорями й містить обрій, як мушлі, які виконують пісню моря.

Мені досить, щоб ти знав про мій візит і повноту буття людиною, щоб ти був готовий приймати, бо до тебе вряди-годи немов повертаються сон, або голод, або бажання, твій сумнів чистий, і я хотів би втішити тебе.

До тебе повернеться, якщо ти скульптор, сенс обличчя. До тебе повернеться, якщо ти священник, сенс Бога, до тебе повернеться, якщо ти закоханий, сенс любови, до

тебе повернеться, якщо ти вартовий, сенс імперії, до тебе повернеться, якщо ти вірний самому собі і прибираєш свій дім, дарма що він видається покинутим, те, що тільки й може жити твоє серце. Ти не знаєш години цього повернення, але важливо, щоб ти знав, що тільки воно у світі має здатність наповнити тебе.

Ось чому я й будую тебе таким протягом похмурих годин навчання, щоб вірш якимсь дивом міг запалити тебе, а імперія завдяки своїм ритуалам і звичаям могла взяти тебе за серце. Адже немає дару, якого не приготував ти сам. А повернення не буде, якщо немає будинку, збудованого, щоб прийняти його.

Вартовий, вартовий, ідучи вздовж бастіонів серед нудьги сумніву, нав'язного теплими ночами, слухаючи звуки міста, коли місто не говорить до тебе, спостерігаючи людські оселі, коли вони є мертвою сукупністю, вдихаючи запах навколишньої пустелі, що є лише порожнечою, силуючи себе любити без любови, вірити без віри, бути вірним, коли вже немає кому бути вірним, ти готуєш у собі осяяння вартового, що приходить інколи до тебе як винагорода й подарунок любови.

Бути вірною самому собі не важко, коли видно, кому треба бути вірним, але я хочу, щоб твій спогад щомиті ставав закликом і ти казав: «Нехай до мого дому приходять гості. Я збудував його і прибираю в ньому...» Я відчуваю спонуку допомогти тобі. Я зобов'язую своїх священиків до жертв, навіть якщо ті жертви вже не мають сенсу. Я зобов'язую своїх скульпторів різьбити, навіть якщо вони сумніваються самі в собі. Я зобов'язую своїх вартових ступати сто кроків під страхом смерті, бо інакше вони помруть самі, самі себе відітнувши від імперії.

Я рятую їх своєю суворістю.

Отже, про того, хто готує себе за суворих умов сторожового посту. Адже я послав його як розвідника пройти крізь ворожі лави. Він добре знає, що на нього чекає смерть. Бо вороги не сплять. Він боїться мук, якими його розчавлять, щоб почути впереміш із криками секрети цитаделі. Звичайно, є люди, зв'язані даної миті любов'ю,

люди, які запрягають себе, розпашілі від радості, бо єдина радість — одружитися, і вони одружуються. Адже не думай, коли обняв кохану ввечері після весілля, що це для тебе — насамперед просте завоювання тіла, яке ти міг би здійснити в окремому кварталі міста, де є дівчата, зовні дуже схожі на твою дружину, проте геть усе міняє свій сенс і забарвленість. Повертаючись увечері додому і прокидаючись уранці, ти отримуватимеш свою спадщину, і сподівання на дітей, і на те, що ти навчиш їх молитися. Аж до цього чайника, що стане часм разом з нею перед миттю кохання. Тільки-но вона зайде до твого дому, ворсисті килими стануть лугом для її кроків. З усього отриманого, що є новим сенсом світу, ти використовуєш дуже небагато. Ти не наповнений ані даним об'єктом, ані ласкою тіла, ані використанням тієї або тієї вигоди, бо тебе наповнює тільки якість божественного вузла, що зв'язує речі.

Він запрягся, щоб піти на смерть, тож тобі здається, ніби даної миті він не отримує нічого, бо навіть цієї ласки — такої дрібниці — не пообіцяно йому, навпаки — тільки спрагу під сонцем, вітер і пісок, що хрустить на зубах, а потім люди навколо нього стають пресами, які вичавлюють секрети, і тобі здається, ніби той, хто запрягся, щоб іти на смерть, щоб увійти в смерть у своєму мундирі смерти, повинен кричати з розпуки, мов чолов'яга, що його я звелів повісити за якийсь злочин і що бився своєю плоттю об невблаганне пруття, але ти бачиш, що той, хто запрягся, щоб іти на смерть, спокійний, дивиться на тебе спокійними очима і відповідає на жарти у вартівні, до яких відчуває похмуру схильність, і не тому, що вихваляється або прагне показати сміливість, або зневагу до смерти, або цинізм, або щось подібне до згаданих рис, — він прозорий, наче тиха вода, і не має нічого, щоб ховати від тебе, — навіть якщо трохи сумний і, не бентежачись, каже про свій сум, — нічого, щоб ховати від тебе, хіба що свою любов. А чому — я скажу тобі згодом.

Навіть по тому, що він не тремтить, застібаючи свої шкіряні ремені, я знаю, що існує зброя проти нього, яка переважає над смертю. Бо він вразливий не з одного

боку. Йому заступають шлях для всіх божественних рис його серця. Прості ревності, якщо вони загрожують імперії, і сенсові речей, і смакові повернення додому, — як страхотливо вони зруйнують цей гарний образ спокою, мудрости та зречення! Ти все візьмеш від нього, бо він віддасть Богові не тільки кохану, а й свій дім, і грона своїх виноградників, і шелесткий урожай ячмінних полів. І не тільки врожай нив і виноградників, а й сонце. І не тільки своє сонце, а й ту, що є коло нього. Ти бачиш, як він зрікається стількох скарбів, не помічаючи руїн. Натомість, щоб зробити його несамопитим і перетворити в безумця, було б досить украсти в нього усмішку його коханої. Хіба ти не доторкнувся тут до великої загадки? Ти тримаєш його не предметами, якими він володіє, а сенсом, який він висновує з божественного вузла, що пов'язує речі. Він воліє краще загинути самому, ніж занепасти ти, чому віддає себе й від чого отримує своє живлення. Це кругообіг від одного до другого. Той, хто має в серці покликання до моря, обирає собі смерть у кораблетрощі. Якщо правда, що в мить кораблетрощі він відчує, мабуть, бунт тварини, коли закривається пастка, в яку вона потрапила, однаково слушно, що цей вибух паніки, який він передбачає, приймає і зневажає, не беруть до уваги, бо навпаки, йому подобається впевненість, що колись він загине від моря. Якщо я й чую, що вони нарікають на цю вкрай жорстоку смерть, яка чекає на них, я чую в тих наріканнях щось більше, ніж похвальбу, щоб спокушати жінок; чую таємне бажання любови й сором признатися в цьому.

Адже тут немає, як немає ніде, мови, яка дала б тобі змогу висловитися. Якщо йдеться про цивілізацію любови, ти можеш сказати «вона» і перекласти, вважаючи, ніби це йдеться про неї, тоді як йдеться про сенс речей, а вона присутня тут тільки на те, щоб позначати тобі божественний вузол, який пов'язує їх із Богом і який є сенсом твого життя, й заслуговує, на твою думку, твоїх поривів, тоді як вони є конкретним способом — саме цим, а не іншим — спілкування зі світом. І змогою раптом стати

таким широким, що душа, як оті мушлі морські, стає для тебе зайвою. Можливо, ти можеш сказати «імперія», впевнений, що тебе зрозуміють, просто вимовити слово, якщо всі навколо тебе, чують його, відповідно до твого інстинкту, але не тоді, якщо тут, можливо, є хто-небудь, хто бачить у цьому тільки сукупність і глузує з тебе, бо йдеться не про ту саму імперію. Тобі не подобалося б, якби люди вважали, ніби ти пожертвував своїм життям задля крамниці аксесуарів.

Бо над речами постає немов привид, що додається до них і опановує їх, і, якщо він уникає твого розуму, є, проте, цілком очевидним твоєму духу і серцю. І він краще керує тобою, або суворіше, або впевненіше, ніж будь-що інше, що можна збагнути (проте ти не можеш бути впевненим, що інші теж його бачать водночас із тобою), і змушує тебе замовкнути від страху, що тебе покарають божевільям і ти будеш підпорядкований іронії, яка є тільки раком обличчя, що показалося тобі. Бо іронія знищить його, намагаючись показати тобі, з чого воно зроблене. Як ти відповіси їй, що тут щось зовсім інше, бо це інше існує для твого духу, а не твоїх очей?

Я часто думав про ці привиди, єдині, на які ти можеш претендувати, але гарніші за ті, що ти звик їх благати у відчаї теплих ночей. Але ж у такому разі ти звик, якщо сумніваєшся в Богу, бажати, щоб Бог показався, немов погуляльник, який провідує тебе, — і кого ти зустрінеш, як не свого рівню, подібного до тебе, й він не поведе тебе нікуди, а замкне тебе у твоїй самотності, — тож у такому разі ти бажаєш не вияву божественної величі, а видовища ярмаркового свята, від якого матимеш лише вульгарну насолоду ярмаркового свята й розчарування, найжачене проти Бога. (І що ти запропонуєш як доказ такої вульгарності?) Ти бажаєш, щоб щось зійшло на тебе, відвідало тебе на твоєму рівні таким, як ти є, принижуючись отак до тебе, і то без причини, і ти ніколи не будеш задоволений, як був би задоволений пошуком Бога, коли, навпаки, відкривються духовні імперії й засліплять тебе привидами, які існують не для очей та розуму, а для серця й духу, якщо ти зробиш зусилля, щоб піднятися, й дістанешся

рівня, де вже немає речей, а є тільки божественні вузли, що пов'язують їх.

І ось ти вже не можеш умерти, бо вмерти — це втратити. Й лишити позаду. Йдеться не про те, щоб лишити, а щоб злитися. І тоді все твоє життя буде винагороджене.

І ти добре знаєш про пожежу, коли ти мірявся зі смертю, щоб рятувати життя. Ти, зазнавши кораблетроці.

Ти бачив, як вони, оті засоромлені, викрадені, розчаровані й приголомшені, вмирають, приймаючи смерть, розкривши очі для справжнього пізнання задля усмішки, зверненої кудись-інде.

Скажи їм, що вони помиляються: вони засміються.

Але ти, заснулий вартовий, не тому, що ти покинув місто, а тому, що місто покинуло тебе, і перед твоїм блідим дитячим обличчям мене огорнула тривога за імперію, якщо вона вже не може пробудити моїх вартових.

Але я, звісно, помиляюся, слухаючи пісню міста в її повноті й помічаючи зв'язаним те, що поділяється для тебе. Я добре знаю, що тобі треба зачекати, прямому, наче свічка, щоб бути колись нагородженим твоїм сяєвом і водночас сп'янілим від своїх кроків по колу, наче в дивовижному танку під зорями у значенні світу. Адже там, у сутіні ночі є кораблі, що викладають свій вантаж коштовних металів і слонової кості, і є вартовий на бастіонах, якого ти приставив захищати їх і прикрашати золотом і сріблом імперію, якій ти служиш. Адже є де-небудь коханці, які мовчать, перед тим як наважаться розмовляти, вони поглядають одне на одного і хотіли б сказати... бо, якщо одне говоритиме, а друге заплющить очі, зміниться світ. І ти захищаєш цю тишу. Адже є де-небудь останнє зітхання перед смертю. Вони нахиляються, щоб відшукати слово серця і благословення навіки, яке, отримавши, замкнуть у собі, і ти врятуєш слово від смерті.

Вартовий, вартовий, я не знаю, де зупиниться твоя імперія, коли Бог дасть тобі ясність душі вартових, погляд на простір, на який ти маєш право. Байдуже, що в інші миті ти мрієш про юшку і бурчиш під час тяжкої роботи.

Добре, що ти спиш, і добре, що ти забуваєш. Але погано, що, забуваючи, ти даєш упасти своїй оселі.

Бо вірність — це бути вірним самому собі.

А я хочу врятувати не тільки тебе самого, а й твоїх товаришів. І отримати від тебе ту внутрішню постійність, яка походить від добре збудованої душі. Адже я не знищую свого дому, відходячи від нього. І не спалюю своїх троянд, якщо припиняю дивитися на них. Вони й далі доступні для нового погляду, який спонукає їх зацвісти.

Отже, я пошлю моїх озброєних людей схопити тебе. Тебе засудять до смерти, що є смертю заснулих вартових. Тобі лишається тільки зберегти самовладання і сподіватися, що й ти віддаси себе, що приклад твоїх мук послужить пильності решти вартових.

СХІІ

Велика боротьба проти речей: настала пора розповісти тобі про твою велику помилку. Я вважав: люди, які живуть із того, що раз на рік видобувають чистий діамант, завзяті й, на мою думку, щасливі, мішаючи й перемішуючи породу в роздертій, порепаній землі, печені сонцем, мов перезрілий плід, обдертий об каміння, мучачись у глибинах глини, щоб піднятися і спати голим у наметі. І бачив, що ті, хто отримує у своїх розкошах діаманти, нещасливі, зболілі серцем та поділені й не мають уже нічого, крім непотрібного наміста. Бо ти мав потребу не в речі, а в Богу.

Адже володіння річчю, звичайно, постійне, але ти отримуєш від неї аж ніяк не харч. Адже річ має сенс тільки тоді, коли збільшує тебе, а ти збільшуєшся своїми завоюваннями, а не володіннями. Ось чому я обожаю тих, хто провокує, бо завоювання важке, це вихід на гору, освіта, спрямована на вірш, спокуса недоступної душі, й таким чином я зобов'язую тебе розвиватися. Але я зневажаю іншого, що є складеним запасом, бо ти вже нічого не отримаєш від нього. Видобувши один раз діамант, що ти зробиш із нього?

Я приношу сенс свята, що був уже забутий. Свято — це вінець готувань до свята, свято — вершина гори після

виходу на гору, свято — полонений діамант, коли дозволено видобути його з землі, свято — це перемога, що коронує війну, свято — перша їжа хворого першого дня після одужання, свято — це обіцянка любови, коли дівчина опускає очі, якщо ти розмовляєш із нею...

Ось чому я створив, щоб навчити тебе, наступний образ:

— Якби я хотів, я міг би створити тобі завзяту цивілізацію, повну радості в бригадах і ясного сміху робітників, що повертаються з роботи, і могутній смак життя, і гаряче чекання див від завтрашнього дня й від вірша, в якому зорі відлунюватимуть у тобі і в якому, проте, ти не робитимеш нічого іншого, як копатимеш землю, щоб видобути з неї діаманти, які стануть нарешті світлом коло цього мовчазного перетворення в нутрощах земної кулі. (Бо, прийшовши з сонця, потім ставши папоротями, потім темною ніччю, ось вони знову стали світлом). Отже, сказав я тобі, я гарантую тобі патетичне життя, якщо прирікаю тебе видобувати, я запрошую тебе на один день у рік на головне свято, яке полягатиме в жертвуванні діамантів, що їх перед людьми в поті чола спалюватимуть і віддаватимуть світлу. Бо твої внутрішні порухи не керовані використанням завойованих речей, а твоя душа живиться сенсом речей, а не речами.

І, звичайно, цей діамант я міг би з не меншим успіхом, ніж спалити, використати задля розкоші, щоб прикрасити принцесу. Або закрити в скриньці в потаємному місці храму, щоб він блищав яскравіше не для очей, а для духу (який крізь стіни житиметься ним). Але, звісно, я ним не зроблю нічого важливого для тебе, якщо дам його тобі.

Адже виявилось, що я збагнув глибокий сенс жертви, який полягає не в тому, щоб позбавити тебе чогось, а в тому, щоб збагатити. Адже ти не бачиш, де материнські груди, простягаючи руки до речі, тоді як насправді шукаєш його сенсу. Якщо я створюю імперію, де щовечора тобі дають діаманти, видобуті деінде, це однаково, що я збагачую тебе камінням, бо ти не знайдеш у ньому нічого з того, що хотів би отримати. Той, хто цілий рік уперто

довбає скелю і спалює раз у рік плід своєї праці, щоб видобути з нього спалах світла, багатший від того, що кожного дня отримує плоди, які приходять з інших місць і нічого не вимагали від нього.

(Отак і кегля: радість полягає в тому, щоб повалити її. Тоді це свято. Але тобі годі чогось сподіватися від поваленої кеглі.)

Ось чому жертви і свята поєднуються. Адже ти демонструєш цим сенс свого вчинку. Але як можна вдавати, ніби свято — це щось інше, ніж вогонь радості, коли ти палиш хмиз, зібраний перед тим, ніж щастя твоїх розслаблених м'язів, коли ти видерся на гору, ніж поява діаманта на світло, коли ти видобув його, ніж збір урожаю, коли достиг виноград? Де ти бачив, щоб можна було скористатися святом, немов запасом? Свято — це прибуття після твого переходу, а отже, вінець цього переходу, але тобі немає чого сподіватися, якщо ти навернешся до осілого життя. Ось чому ти не утверджуєшся ані в музиці, ані у вірші, ані в здобутій жінці, ані в краєвиді, побаченому з вершини гори. Я втрачаю тебе, якщо розподіляю тебе в рівності моїх днів. Якщо не упорядковую їх залежно від корабля, що пливе куди-небудь. Адже сам вірш — це свято, за умови, що ти подолаєш його. Храм — це свято, бо ти позбуваєшся там свого повсякденного клопоту. Ти всі дні страждав від міста, що розбило тебе своїм ходом. Ти всі дні зазнавав тієї гарячки, що є результатом нагальної потреби, хліба, який треба заробляти, хвороб, які треба лікувати, проблем, які треба розв'язувати, ти метаєшся сюди, метаєшся туди, тут смієшся, а там плачеш. Потім настає пора, присвячена тиші й красі. Ти піднімаєшся сходинками і штовхаєш двері, і для тебе вже немає нічого, крім повного моря і споглядання Чумацького Шляху, запасів тиші і перемоги над буденщиною, і ти маєш у цьому потребу, як у харчеві, бо постраждав від об'єктів і речей, призначених не тобі. Тут тобі годилося б розвинутися, щоб для тебе народилося обличчя речей і утвердилася структура, яка надасть їм сенсу крізь строкаті картини дня. Але що ти прийдеш робити в моєму храмі, якщо ти не жив у місті,

не боровся, не видирався на гору й не страждав, якщо не принесеш запасу каміння, бо йдеться про будівництво в тобі? Я вже розповідав тобі про моїх воїнів і любов. Якщо ти лише коханець, немає нікого, хто любив би тебе, й жінка позіхає коло тебе. Тільки воїн уміє кохатися. Якщо ти лише воїн, то ніхто й не гине, хіба що комаха, вбрана в металеву луску. Тільки чоловік, що любив, може померти як чоловік. І тут немає суперечности, хіба що в мові. Отак і плоди та коріння мають одну спільну міру, що є деревом.

СХІІІ

Ми не чуємо себе, коли йдеться про реальність. Я називаю реальністю не те, що можна зважити на терезах (з яких я глузую, бо я не терези і реальність для терезів мало мене обходить), а те, що тисне своєю вагою на мене. А тисне на мене це сумне обличчя, або ця кантата, або це завзяття в імперії, або цей жаль до людей, або ця якість учинку, або цей смак життя, або ця несправедливість, або цей жаль, або ця розлука, або це спілкування під час збору винограду (тим паче, що від зібраного винограду, навіть якщо його везуть кудись-інде для продажу, я вже отримав головне. Отак і той, кого мав нагородити король і хто брав участь у святі, тішачись своїм блиском, отримуючи вітання від друзів, а отже, вже пізнавши гордощі тріумфу, — але король, ще не встигнувши почепити на груди металевий предмет, загинув, бо під ним упав кінь. Невже ти скажеш мені, що ця людина нічого не отримала?)

Реальність для твоєї собаки — це кістка. Реальність для терезів — чавунна гиря. А реальність для тебе має іншу природу.

Ось чому я називаю пустими фінансистів і розважливими танцівниць. Не тому, що зневажаю працю фінансистів, а тому, що зневажаю їхню пиху, впевненість і задоволеність собою, бо вони вважають себе за мету і за сутність, тоді як насправді вони лише слуги і служать передусім танцівницям.

Адже не помиляйся щодо сенсу праці. Є праця, яка має нагальний характер. Як-от у куховарів мого палацу. Адже, якщо немає харчів, то немає й людей. А людей годиться передусім нагодувати, одягти й забезпечити дахом над головою. Годиться, щоб вони просто були. Саме такі послуги передусім і мають нагальний характер. Але важливе полягає не в цьому, а тільки в якості тих послуг. Танці, вірші, різьбярі на верхніх рівнях, геометр і спостерігач зірок, що передусім і дають змогу працювати на кухні, — єдині, що вшановують людину й надають їй сенсу.

Отже, коли приходить той, що знає тільки кухні, які і справді навантажені реальностями для терезів і кістками для собак, я забороняю йому говорити про людину, бо він нехтуватиме головне, так само як унтер-офіцер, що не бачить у людині нічого, крім її здатности володіти зброєю.

Хіба танцюватимуть у твоєму палаці, якщо танцівниці, послані на кухню, збагачуватимуть тебе якоюсь додатковою стравою? Хіба різьбитимуть золоті джбани, коли, пославши різьбярів на виробництво олов'яних джбанів, можна мати набагато більше глечиків? Хіба огранюватимуть діаманти, хіба писатимуть вірші, хіба спостерігатимуть зірки, коли ти пошлеш людей, які виконували ці функції, молотити збіжжя, щоб мати більше хліба?

Та оскільки в твоєму місті тобі бракуватиме чогось, що існує для духу, а не для очей та чуттів, ти будеш змушений вигадати для них ерзацний харч, не вартий уже нічого. Ти шукатимеш їм виробників, що вироблятимуть їхні вірші, автомати, що вироблятимуть їм танці, штукарів, що даватимуть їм діаманти з різьбленого скла. Отак вони матимуть ілюзію життя. Дарма що в них не буде вже нічого, крім карикатури на життя. Адже справжній сенс танку, діаманту й вірша — які живлять тебе своєю невидимою частиною лише за умови, що ти докладав зусиль, — буде змішаний із фуражем для ясел. Танок — це війна, спокуса, вбивство і покута. Вірш — вихід на гору. Діамант — це рік праці, перетвореної в зорю. А їм бракуватиме суті.

Так само й під час гри в кеглі: оскільки твоя радість — повалити кеглі суперника, ти дістанеш насолоду, виставивши сотні кеглів і збудувавши машину, яка валитиме їх...

CXIV

Але не думай, що я бодай трохи зневажаю твої потреби. Навіть не уявляй собі, ніби вони протиставлені твоєму значенню. Адже я хочу перенести себе, щоб довести тобі мою істину, в такі неадекватні слова, як «необхідне» і «зайве», «причина» і «наслідок», «кухня» і «танцювальна зала». Але я не вірю в ці поділи, що є поділами нещасної мови й вибором поганої гори, з якої придивляються до людських учинків.

Адже, як і до сенсу міста, мій вартовий дійде до них тільки тоді, коли Бог збагатить його ясністю ока та вуха вартових, і нехай тоді крик новонародженого ніколи не буде протиставлений плачеві навколо вмирущого, ярмарок — храмові, а окремий квартал — вірності любові десь-інде, але нехай із цього розмаїття народжується місто, яке поглинає, гуртує та об'єднує, так само як дерево постає з різних елементів дерева, так само як храм домінує своєю непорушною тишею над розмаїттям статуй, колон, вівтарів і склепінь, так само як я зустрів людину лише на рівні, де в мене вже немає враження, що співак протиставлений молотникові, танцюрист — сівачеві, астроном — цвяхареві, бо, якщо я поділяю тебе, я не розумію тебе і втрачаю тебе.

Ось чому я замикаюсь у тиші своєї любови і там спостерігаю людей мого міста. Я прагну зрозуміти його.

CXVII

Отже, в тому, що стосується мого сусіди, я спостеріг, що він не був плідним у вивченні своєї імперії фактів, станів речей, інституцій, об'єктів, а плідно вивчав лише схильності. Адже, вивчивши мою імперію, ти побачиш там ковалів, побачиш, як вони куять цвяхи, люблять

цвяхи і співають пісень про виробництво цвяхів. Потім побачиш лісорубів, побачиш, як вони рубають дерева, люблять рубати дерева й повняться величезної радості в мить свята лісоруба, що починається від першого тріскоту, коли його величність дерево готується простертися. А провідавши астрономів, ти побачиш, що вони залюблені в зірки і слухають лише їхню тишу. І справді, кожен уявляє собі, що він саме такий. Тепер, якщо я запитую: «Що відбувається в моїй імперії, хто в ній народиться завтра?» — ти скажеш мені: «Там кують цвяхи, рубають дерева, спостерігають зірки, а отже, там є запаси цвяхів, запаси дерева і запаси спостережень зір». Адже, підсліпий і нечутливий, ти не побачив, що там будують корабель.

І, звичайно, ніхто з робітників не скаже тобі: «Завтра ми вирушимо в море». Кожен вважає, що служить своєму Богові, й має незграбну мову, щоб співати тобі про Бога над богами, що є кораблем. Адже плідність корабля полягає в тому, що він стає любов'ю до цвяхів у цвяхаря.

Щодо передбачення майбутнього, можна передбачати його на значно довші проміжки часу, якщо ти опанував цю строкату сукупність і усвідомив, що я зробив ширшою душу свого народу, і ця душа тепер — схильність до моря. Отже, ти бачив вітрильник, цю сукупність цвяхів, дошок, стовбурів, керовану зорями, бачив, як він формується повільно в тиші і збирається до купи, наче кедр, що витягує соки та солі з каміння, щоб утвердити їх у світлі.

Ти розпізнаєш ту схильність, спрямовану в завтра зі своїми нездоланими наслідками. Ти тут не помилишся: всюди, де вона може виявити себе, вона виявиться. А схильність до землі я впізнаю по тому, що я не можу, бодай на коротку мить, випустити камінь, який тримаю в руці, щоб він не впав одразу на землю.

А якщо я бачу людину, яка гуляє і йде на схід, я не можу провістити її майбутнього. Адже цілком може бути, що, ступивши сотню кроків, у мить, коли я вважатиму її добре утвердженою у своїй подорожі, вона дезорієнтує мене й поверне назад. Але я передбачаю майбутнє свого собаки, якщо щоразу, коли я, хоч на яку коротку мить, попускаю повід, він спонукає мене ступити саме на схід,

і тягне мене, бо там є запах дичини, і я добре знаю, куди побіжить мій собака, якщо відпустити його. Смикання повіду навчило мене більшого, ніж тисяча кроків.

В'язень, якого я спостерігаю, сидить або лежить, наче розбитий і позбавлений усіх бажань. Але він прагне свободи. Я розпізнаю цю схильність по тому, що мені досить показати діру в мурі, щоб він стрепенувся і знову став м'язистим та уважним. А якщо той пролом у мурі веде в поле, покажіть мені того, хто забуде зазирнути в нього!

Якщо ти віддаєшся міркуванням, ти забудеш про ту діру, або якусь іншу, або, дивлячись на неї й думаючи про щось інше, не побачиш її. Або, побачивши її і пов'язавши два силізи, щоб дізнатися, чи ти здатний користатися нею, ти наважишся надто пізно, бо мулярі вже замурують її. Але покажи мені у водоймі, де тисне вода, яку шпарину вона зможе забути?

Ось чому я кажу, що схильність, навіть якщо її годі сформулювати з огляду на неадекватність мови, могутніша за розум і тільки вона й керує. Ось чому я кажу, що розум — лише слуга духу і спершу перетворює схильність і робить із неї докази та максими, що й дає тобі згодом змогу вважати, ніби тобою керував твій базар ідей. Натомість я кажу, що ти керований тільки богами, які є храмом, маєтком, імперією, схильністю до моря або потребою свободи.

Отже, я не помічу ніяких дій свого сусіди, що панує по той бік гори. Адже я не вмію розпізнати за польотом голуба, чи він кружляє, щоб сісти в голубник, а чи змашує крила вітром, я не вмію розпізнати за кроками чоловіка, що йде додому, чи він поступився бажанню своєї дружини, а чи нудьзі від свого обов'язку, і чи його кроки становлять розлучення чи любов. А чоловіка, якого я тримаю у в'язниці, — якщо він не проминає нагоди й наступає ногою на ключ, який я забув, і шарпає за пруття, щоб побачити, чи не ворухиться котрий прут, і міряє очима своїх тюремників, — я вже бачу, як він ходить на волі серед лук і лісів.

Отже, я хочу знати про свого сусіду не те, що він робить, а те, чого він ніколи не забуде зробити. Адже тоді

я знаю, який Бог панує над ним, навіть якщо він сам цього не знає, і напрям його майбутнього.

СХVІІІ

Я пригадую пророка з суворими очима, що на додачу був ще й зизоокий. Він прийшов до мене, і в ньому накупав гнів, похмурий гнів:

— Їх, — заявив він мені, — треба винищити.

Я збагнув, що він полюбляє досконалість. Адже досконала тільки смерть.

— Вони грішать, — казав він далі.

Я мовчав. Я добре бачив своїми очима цю душу, вирізьблену, як меч. Я думав:

«Він існує проти зла. Він існує тільки завдяки злу. Ким він буде без зла?»

— Чого ти хочеш, — запитав я, — щоб бути щасливим?

— Перемоги добра.

Я зрозумів, що він бреше. Адже він назвав щастям неробство та іржу свого меча.

Проте мало-помалу мені видалася разуючою істина, що той, хто любить добро, поблажливий до зла. Той, хто любить силу, поблажливий до слабкості. Бо, якщо слова неадекватні, добро і зло змішуються й погані скульптори стають перегноем для добрих скульпторів, а тиранія виконує проти себе горді душі, голод провокує поділ хліба, що солодший за хліб. А ті, хто плете змови проти мене, — вистежені моїми жандармами, позбавлені світла в тюремних підземеллях, знайомі з уже близькою смертю, пожертвувавши собою задля інших, пішовши на ризик, злидні й несправедливість через любов до свободи і справедливості, — завжди видавалися мені осяяними красою, що палахкотіла в катівнях, мов пожежа, саме тому я ніколи не розчаровував їх щодо їхньої смерті. Що таке діамант, якщо не має твердої породи, щоб довбати, яка ховає його? Що таке шпага, як не для ворога? Що таке повернення, якщо немає відсутності? Що таке вірність, якщо немає спокуси? Перемога добра — це перемога розваж-

ливої худоби під яслами. Тут я навіть не беру до уваги осілих народів і ситих людей.

— Ти борешся проти зла, — сказав я йому, — а всяка боротьба — це танок. Ти дістаєш свою насолоду від насолоди танку, отже, від зла. Я хотів би, щоб ти танцював від любови.

Якщо я засную імперію, де підносять за вірші, настане пора логіків, які міркуватимуть над цим питанням і розкриють тобі небезпеки, які загрожують віршам у протилежності віршів, наче все у світі має свою протилежність. Тоді народяться поліцаї, що, змішуючи любов до вірша і ненависть до його протилежності, перейматимуться не тим, щоб любити, а тим, щоб ненавидіти. Немов любові до кедра еквівалентне знищення оливкового дерева. Й вони запроторять до в'язниці чи то музиканта, чи то скульптора, чи то астронома, залежно від випадкових міркувань, які будуть дурнуватим словесним вітром і незначним здриганням повітря. Моя імперія відтоді занепадатиме, бо оживити кедр — це аж ніяк не знищити оливкове дерево або відмовитися від пахощів троянд. Посади в серці народу любов до вітрильника, і вона зосередить усе завзяття країни й перетворить його у вітрила. Але ти хочеш бути присутнім при народженні вітрил, переслідуючи, викриваючи і знищуючи єретиків. Отже, виявляється, що все, що не є вітрильником, можна назвати протилежністю вітрильника, бо логіка веде туди, куди ти хочеш. І отак від чистки до чистки ти винищиш свій народ, бо виявляється, що кожен любить щось інше. Ба більше, ти знищиш сам вітрильник, бо пісня вітрильника стала в цвяхаря піснею цвяхового виробництва. Отже, ти ув'язниш його. І не буде цвяхів для корабля.

Отак і той, хто вважає, ніби сприяє великим скульпторам, винищуючи поганих скульпторів, яких у своєму дурнувато-словесному вітрі він назвав протилежністю першим. Я стверджую: внаслідок цього ти заборониш своєму синові обрати ремесло, яке пропонує так мало шансів вижити.

— Якщо я добре тебе розумію, — наїжився зизоокій пророк, — я мав би терпіти нечестя!

— Аж ніяк. Ти нічого не зрозумів, — сказав я йому.

СХІХ

Якщо я не хочу воювати, а мій ревматизм дошкуляє мені й болить нога, він стане, можливо, для мене, запереченням, щоб іти на війну, натомість коли я буду схильний до війни, я думатиму, що вилікую свій ревматизм активністю. Адже моє просте бажання миру вбралося в подобу ревматизму, як у любов, можливо, до дому, або в повагу до мого ворога, або в що завгодно інше у світі. Якщо хочеш зрозуміти людей, почни з того, що ніколи не слухай їх. Бо цвяхар розводиться про цвяхи. Астроном — про зірки. І геть усі забувають про море.

СХХІІ

Коли істини очевидні й абсолютно суперечливі, ти не можеш нічого, хіба що змінити свою мову.

Логіка не кусається, щоб допомогти тобі перейти з одного рівня на інший. Ти не передбачаєш зосередженості на рівні каміння. А якщо говориш про зосередженість мовою каміння, зазнаєш невдачі. Тобі треба вигадати нове слово, щоб зрозуміти певну архітектуру твого каміння. Адже народилося нове буття, неподільне і незбагненне, бо пояснити — це розкласти. І ти називаєш його якимсь ім'ям.

Як ти міркуватимеш про зосередженість? Як ти міркуватимеш про любов? Як ти міркуватимеш про масток? Це не об'єкти, а боги.

Я знав того, хто хотів умерти, бо він чув, як співають легенду однієї північної країни й мав туманне уявлення, що там раз на рік якоїсь певної ночі йдуть під зорями в рипливому снігу до дерев'яних освітлених будинків. Якщо підступити до них, зайти в їхнє світло і притулитися обличчям до шибки, ти з'ясуєш, що та ясність походить від одного дерева. Кажуть, що це ніч, яка має смак лакованих дерев'яних іграшок і запах воску. Кажуть, що цієї ночі обличчя незвичайні. Адже вони чекають дива. Ти бачиш, як усі старі затамовують віддих і прикипають дитячими очима, готуються, і серце їм аж калатає. В тих дитячих очах відбудеться щось

невловне, що не має ціни. Адже ти будував цілий рік чеканням, розповідями і обіцянками, а надто виразом розуміння на обличчі, своїми потаємними натяками і безмірністю своєї любови. А тепер ти знімеш із дерева якийсь скромний предмет із лакованого дерева і простягнеш його дитині відповідно до традиції твого церемоніалу. Це мить. Ніщо вже не дихає. Дитина кліпає повіками, бо її нещодавно розбудили. Вона сидить у тебе на колінах зі свіжим запахом розбудженої дитини і, цілуючи, обіймає тебе за шию; це джерело для серця, і ти відчуваєш спрагу. (Для дітей це велика морока, коли грабують джерело, яке існує в них, хоча про нього вони й не здогадуються, і до якого всі приходять пити, щоб помолодшати, — всі, хто постарів серцем.) Але поцілунки тут припинилися. Дитина дивиться на дерево, а ти дивишся на дитину. Треба всотати її зачудовану несподіванку, мов зірвати рідкісну квітку, що раз на рік народжується серед снігів.

Ось ти наповнений певним сяєвом у очах, що згодом похмурніють. Адже дитина нахилиється над своїм скарбом, щоб засяяти від нього всередині, і то миттю, тількино доторкнувшись до подарунка, як спалахують світлом морські анемони. Дитина втече, якщо ти даси їй утекти. Немає надії дочекатися її. Не кажи їй нічого, вона не чує.

Те сяєво навряд чи й змінилося, воно легше за хмаринку над степом, не кажи мені, що воно нічого не важить. Бо, навіть якщо воно виявиться єдиною винагородою за твій рік, за піт твоєї праці, за ногу, втрачену на війні, за твої ночі роздумів, образ і пережитих страждань, то однаково заплатить тобі і здивує тебе. Адже ти виграєш у цьому обміні.

Адже немає міркувань, щоб міркувати про любов до маєтку, тишу храму і теперішню незрівнянну мить.

Отже, мій солдат хотів загинути — він, що жив тільки сонцем і піском, не знав осяйного дерева й навряд чи знав напрям на північ, — бо йому сказали, що під загрозою завоювання десь перебувають своєрідний запах воску, незвичайне сяєво очей і вірші, що раніше легенько

долинали до нього, неначе вітер доносив запах далеких островів. Я не знаю кращої причини, щоб загинути.

Адже виявляється, що тебе живить тільки божественний вузол, який пов'язує речі. Який глузує з морів і мурів. Ось ти у своїй пустелі сповнений тим, що десь, у напрямі, якого ти не знаєш, серед чужинців, про яких ти не знаєш нічого, в країні, якої ти не годен уявити собі, існує чекання такого собі образу жалюгідного предмета з лакованого дерева, який занурюється в очі дитини, наче камінь у застояні води.

Виявилось, що живлення, яке ти отримуєш від нього, варте муки загинути. Я підніму, коли захочу, армії, щоб урятувати десь у світі запах воску.

Але я не підніматиму армій, щоб захистити запаси. Вони вже зроблені, і ти нічого не можеш сподіватися від них, хіба що свого перетворення в похмуру тварюку.

Ось чому, якщо погаснуть твої боги, ти вже не прийматимеш смерти. Але ти вже й не житимеш. Адже протилежності не існують. Якщо «смерть» і «життя» — неадекватні слова, однаково лишається слухним, що можна жити тільки тим, що може заподіяти тобі смерть. Хто відмовляється від смерти, той відмовляється від життя.

Бо, якщо немає нічого над тобою, тобі нема що отримувати. Хіба що від самого себе. Але що ти візьмеш від пустого дзеркала?

СХХІІІ

Я говоритиму для тебе, бо ти самотня. Я маю бажання влити в тебе світло.

Я відкрив, що в твоїй тиші і в твоїй самотності можливо житися. Адже боги глузують із мурів та морів. Ти збагатилася, ти теж, тим, що десь існує запах воску. Навіть якщо ніколи не сподіваєшся понюхати його.

Але про якість поживи, яку я тобі даю, я не маю іншого засобу судити, ніж судити про тебе саму. Що стане з тобою, коли ти отримаєш її? Я хочу, щоб ти склала руки

в тиші, а твої очі спохмурніли, наче в дитини, якій я віддав скарб, що почав пожирати її. Адже це не річ і тим паче не мій подарунок дитині. Якщо тому, хто вміє з трьох камінчиків збудувати військовий флот і загрожує йому бурею, я дам дерев'яного солдатика, він зробить із нього і армію, і командирів, і вірність імперії, і суворість дисципліни, і смерть від спраги в пустелі. Адже завдяки цьому є ще й інструмент для музики, що, звісно, аж ніяк не інструмент, а матерія пастки, щоб ловити здобич. Яка ніколи не є сутністю пастки. Тебе я теж осяю, щоб твоя мансарда була ясна і жила в твоєму серці. Адже, якщо я казав тобі про вогонь під попелом, ти бачиш із вікна аж ніяк не те саме заснуле місто. А якщо мій вартовий — мис імперії, для нього немає тієї самої дороги по колу.

Віддаючи себе, ти отримувеш більше, ніж даєш. Ти була нічим, а тепер розвиваєшся. І мені байдуже, що слова неадекватні.

Я говоритиму для тебе, бо ти самотня, а я хочу наповнити тебе. Можливо, тобі важко приймати в своєму домі плотського чоловіка, бо в нього звихнуте плече або хворе око. Проте є могутніша присутність, і я спостеріг, що в день перемоги лежить на вбогому ложі вже не той самий хворий на рак, бо, дарма що грубі мури перешкоджають співові сурем, його кімната стає наче наповнена щастям.

А втім, що трапилося за її стінами? Там утвердився вузол речей, що є перемогою і глузує з мурів і морів. Чому не існує божественности, ще палкішою? Яка скаменить тебе з палким серцем, вірного й зачудованого.

Адже справжня любов не зуживається. Що більше ти даєш, то більше тобі лишається. Якщо черпати зі справжнього джерела, то воно тим щедріше, що більше ти черпаєш. А запах воску справжній для всіх. Якщо інший теж відчуває його, запах стане для тебе багатший.

Плотський чоловік із твого дому пограбує тебе, якщо всміхнеться десь-інде, і ти припиниш його любити.

Ось чому я провідаю тебе. Я не маю потреби дізнаватися щось про тебе. Я вузол імперії і склав для тебе

молитву. Я замковий камінь певного смаку речей. Я зв'язую тебе. Твоя самотність скінчилася.

Чому ти не підеш за мною? Я не хто інший, як ти сама. Отак і музика вибудовує в тобі певну структуру, яка палить тебе. А музика ані справжня, ані фальшива. Це ти розвинулась.

Я не хочу, щоб ти була покинута у своїй досконалості. Покинута й опанована гіркотою. Я пробуджу тебе до завзяття, яке дає й ніколи не грабує, бо завзяття не вимагає ані власности, ані присутности.

Вірш гарний із причин, не належних до логіки, бо вони належать до іншого рівня. Що патетичніший вірш, то краще він утверджує тебе в просторі. Адже він є звуком, який треба видобути з тебе, і ти можеш видати його, але не завжди однакової якості. Погана музика відкриває в твоєму серці пересічні шляхи. І Бог, що з'являється тобі, слабкий.

Проте є візити, після яких ти спиш, бо дуже любила.

Ось чому для тебе, самотньої, я й склав цю молитву.

CXXIV

Молитва самотности.

«Господи, зжалься наді мною, бо мене душить моя самотність. Я нічого не чекаю. Я тут, у цій кімнаті, де ніщо не заговорить до мене. А проте я благаю не присутности, бо, опинившись серед юрби, відчую себе ще більш пропавшою. Натомість інша жінка, подібна до мене, теж самотня в кімнаті, яка скидається на цю, все-таки відчувається задоволеною, якщо люди, на яких спрямована її ніжність, десь ходять у домі. Вона не бачить і не чує їх. Даної миті вона не отримує від них нічого. Але їй досить, щоб бути щасливою, знати, що в її будинку хтось є.

Господи, я теж не вимагаю нічого, що можна було б чути або бачити. Твої дива існують не для наших чуттів. Але тобі досить, щоб зцілити мене, просвітити мій дух над моєю оселею.

Господи, мандрівник у пустелі радіє, якщо десь є населений будинок, хоч і знає, що стоїть той дім на краю світу.

Ніяка відстань не перешкоджає отримувати живлення від нього, тож якщо мандрівник умирає, він умирає в любові... Господи, я навіть не вимагаю, щоб моя оселя була близько від мене.

Перехожий, приголомшений у юрбі якимсь обличчям, — ось хто справді перетворюється, навіть якщо те обличчя призначене не йому. Отак і солдат, закоханий у королеву. Він стає солдатом королеви. Господи, я навіть не вимагаю, щоб така оселя була мені пообіцяна.

На морських просторах є долі палкі, що прагнуть дістатися острова, якого не існує. Вони, на кораблі, співають пісню острова й від цього щасливі. Не острів наповнює їх щастям, а пісня. Господи, я навіть не вимагаю, щоб ця оселя існувала де-небудь...

Господи, самотність — лише плід хворого духу. Дух живе лише на одній батьківщині, що є сенсом речей. Так само й храм, коли є сенсом каміння. Дух має крила лише для цього простору. Він радіє не предметам, а єдиному обличчю, яке він мимохідь читає очима і яке пов'язує їх. Просто зроби, щоб я навчилася читати.

Отоді, Господи, й скінчиться моя самотність».

СХХV

Собор — це певне упорядкування каміння, схожого між собою, проте розподіленого вздовж силових ліній, структура яких промовляє до духу, і точнісінько так само можна стверджувати, що собор — церемоніал мого каміння. Собор більш-менш гарний.

Літургія мого року — певне упорядкування днів, які передусім усі схожі між собою, але розподілені відповідно до силових ліній, структура яких промовляє до духу (тепер є дні, коли ти повинен постити, інші дні, коли вас запрошують веселитися, інші, коли ти не повинен працювати, — саме ці силові лінії ти й побачиш), і точнісінько так само можна стверджувати, що це церемоніал моїх днів. А рік більш-менш наповнений життям.

Точнісінько так само є церемоніал рис обличчя. А обличчя більш-менш гарне. І церемоніал моєї армії, бо даний жест для тебе можливий, проте не інший, бо ти зіткнешся з моїми силовими лініями. Ти солдат армії. Армія більш-менш могутня.

І церемоніал мого села, бо ось святковий день, або подзвін по небіжчику, або пора збирати виноград, або будувати спільно мур, або громада голодує й розподіляє воду під час посухи, і цей повний міх призначений не тобі самому. Ось ти й належиш до батьківщини. Батьківщина більш-менш приязна.

Я не знаю нічого у світі, що не було б передусім церемоніалом. Бо тобі нема чого сподіватися від собору без архітектури, від року без свят, від обличчя без пропорцій, від армії без статуту, від батьківщини без звичаїв. Ти не знатимеш, що робити зі своїми безладними матеріалами.

Чому ти кажеш мені, що ці безладні об'єкти — реальність, а церемоніал — ілюзія? Адже й сам об'єкт — церемоніал своїх частин. Чому армія, на твою думку, має бути менш реальною, ніж камінь? Проте я назвав каменем певний церемоніал пороху, з якого він складається. А роком — церемоніал днів. Чому рік має бути менш істинним, ніж камінь?

Оті мудрагелі не побачили нічого, крім індивідів. Звісно, добре, коли індивіди процвітають, харчуються, одягаються і не знають надмірних страждань. Але вони, власне, вмирають, і є вже тільки безладним камінням, якщо ти не заснуєш у своїй імперії церемоніалу людей.

Бо інакше людина ніщо. Тоді ти оплакуватимеш свого брата, якщо він помре, не більше, ніж собака, коли втопиться котрий пес з одного покоту. І не радітимеш поверненню свого брата. Адже повернення брата має бути храмом, що гарнішає, а смерть брата — обвалом у храмі.

Серед берберів-утікачів я не бачив, щоб оплакували небіжчиків.

Як я зможу показати тобі те, чого я шукаю? Адже йдеться про об'єкт, який промовляє не до чуттів, а до

духу. Не вимагай від мене виправдати церемоніал, який я накидаю. Тут панує логіка рівня об'єктів, а не логіка вузла, що пов'язує їх. Тут я вже не маю мови.

Ти бачив її, ту гусінь без очей, що повзе до світла або видирається на дерево. Спостерігаючи її як людина, ти складаєш вірш про те, чого вона прагне. Ти висновуєш: «Світла». Або: «Верхівки». Але гусінь не знає про це. Отак і ти отримуєш щось від мого собору, мого року, мого обличчя, моєї батьківщини, оце твоя істина, і мені байдуже до твого словесного вітру, придатного лише для об'єктів. Ти гусінь. Ти не розумієш, чого прагнеш.

Якщо з мого собору, з мого року, з моєї імперії ти виходиш прикрашеним, освяченим або нагодованим якимсь невидимим харчем, я скажу собі: «Ось добрий собор для людей. Добрий рік. Добра імперія». Навіть якщо я не знаю, звідки дивитися, щоб знати причину.

Я просто, наче гусінь, знайшов якусь річ, що є для мене. Як-от сліпий серед зими, що шукає вогню долонями. І знаходить його. Він ставить палицю й сідає коло вогню, схрестивши ноги. Дарма що нічого не знає про вогонь так, як знаєш що-небудь про нього ти, зрячий. Він знайшов істину свого тіла, бо ти побачиш, що він не змінить свого місця.

А якщо ти дорікнеш моїй істині, буцім вона не істина, я розповім тобі про смерть єдиного справжнього геометра, мого друга, що, готуючись умерти, попросив мене допомогти йому.

СХХVІ

Отож я пішов до нього повільною ходою, бо любив його.

— Геометре, друже, я молитиму Бога за тебе.

Але він був знесилений, страждав.

— Не переживай за моє тіло. В мене відмерла одна нога і одна рука, і ось я тут, мов старе дерево. Нехай приїде дроворуб...

— Геометре, ти ні про що не шкодуєш?

— Про що я шкодував би? Я пам'ятаю про руку, що служила мені, і ногу, яка ходила. Але все життя — це народження. Себе приймають таким, яким ти є. Ти шкодував коли-небудь про своє раннє дитинство, свої п'ятнадцять років або літа своєї зрілості? Такі жалі — жалі нікчемного поета. Немає жалю, є лагідність смутку, що є не стражданням, а пахощами у пляшці, де випарувався лікер. Звісно, втративши своє око, ти оплакуєш його, бо всяке перетворення болісне. Але немає ніякої патетики в тому, щоб ходити по життю з одним оком. Я бачив, як сліпі навіть сміються.

— Можна згадати про колишнє щастя...

— А де ти бачив, щоб було страждання? Звісно, я бачив чоловіка, що страждав, коли поїхала його кохана, що була для нього сенсом його днів, годин і речей. Адже впав його храм. Але я не бачив, щоб страждав той, що знав екзальтацію кохання, а потім перестав кохати, втратив осередок своєї радості. Це той самий чоловік, якого вірш спершу зворушував, а потім набрид йому. Де ти бачив, щоб він страждав? Це дух, що спить, і людини вже немає. Бо нудьга — це не жаль. Жаль за коханням — це завжди кохання... а якщо вже немає кохання, то немає й жалю за коханням. Ти натрапиш тільки на нудьгу, що належить до рівня речей, бо вони не мають нічого, щоб дати тобі. Матеріали мого життя розпадуться тієї миті, коли впаде їхній замковий камінь, це мука перетворення, і як я знатиму про неї? Адже тільки тепер переді мною постав справжній замковий камінь і справжнє значення, і вони ніколи не мали того сенсу, який мають тепер. Як я знатиму, що таке нудьга, якщо собор уже збудований, завершений і освячений перед моїми очима?

— Геометре, що ти верзеш! Таж мати може плакати, згадуючи про смерть дитини.

— Звичайно, тієї миті, коли дитина вмирає. Адже речі втрачають свій сенс. Материні груди наповнюються молоком, але дитини вже немає. На тебе тисне таємниця, призначена твоїй коханій, а коханої вже немає. А якщо ти походиш із мастку, вже проданого й розпорошеного, що ти робитимеш зі своєю любов'ю до мастку? Мить пере-

творення завжди болісна. Але ти помиляєшся, бо слова заплутують людей. Настає пора, коли давні речі набувають свого сенсу, який спонукає тебе розвиватися. Настає пора, коли ти почуваєшся багатшим, бо любив колись. Цей смуток солодкий. Настає пора, коли мати постаріла, її обличчя стало зворушливішим, серце — просвітленим, і спогад про померлу дитину, дарма що вона не наважується признатися в цьому, бо дуже боїться слів, солодкий для неї. Хіба ти чув коли-небудь, щоб мати казала, що вона воліла б ніколи не знати тієї дитини, ніколи не годувати її грудьми, не пестити її?

Геометр, довго помовчавши, потім додав:

— Отак і моє життя, добре упорядковане в минулому, стає для мене тепер уже спогадом...

— Ох, геометре, друже, скажи мені правду, хто дав тобі такий душевний спокій?..

— Знати істину — це, можливо, лише бачити її в тиші. Знати істину — це, можливо, нарешті мати право на вічну тишу. Я маю звичай казати, що те дерево справжнє, яке має певне співвідношення своїх частин. А ліс — той, у якому є певне співвідношення між деревами. Потім маєток, де є певне співвідношення між деревами, луками та іншими матеріалами маєтку. Потім Бог, що є досконалим співвідношенням між імперіями та всім іншим, що є у світі. Бог не менш істинний, ніж дерево, дарма що прочитати його важче. Більше я вже не маю запитань.

Геометр замислився:

— Я не знаю іншої істини. Я знаю тільки структури, які більшою чи меншою мірою зручні для мене, щоб пояснювати світ. Але...

Цього разу астроном надовго замовк, і я вже не наважувався уривати його:

— Проте мені кілька разів здавалося, ніби вони нагадують щось...

— Що ти маєш на увазі?

— Якщо я шукав, я знаходив, бо дух прагне тільки того, чим володіє. Знайти — це бачити. Як я шукатиму те, що для мене ще не має сенсу? Я тобі вже казав: жаль за коханням — це кохання. Ніхто не страждає від прагнення

того, чого не уявляє собі. Проте я відчував немов жаль за речами, які ще не мали сенсу. Інакше чому б я йшов у напрямі істин, яких не міг збагнути? Я обрав іти до невідомих криниць прямолінійних доріг, схожих на шляхи повернення. Я інстинктивно відчував свої структури, як сліпа гусінь — сонце.

А ти, коли збудував храм, і він був гарний, на що він був схожий?

А коли ти ухвалював закони про церемоніал людей, і він підносив людей так, як нагрівав вогонь твого сліпого, на що був схожий той церемоніал? Адже приклади не завжди добрі, і є церемоніали, які не підносять.

Але гусінь не знає сонця, сліпі не знають вогню, а ти не знаєш обличчя, на яке, будуючи, робиш схожим свій храм, що є патетикою в серці людей.

Для мене існувало обличчя, яке освітлювало мене з одного боку, але не з другого, бо спонукало мене повернутися до себе. Але я ще не знав його...

Саме тієї миті моєму геометрові показався Бог.

СХХVIII

Ти запитуєш мене: «Чому цей народ мириться, що його обертають у рабство, й не бореться аж до останньої людини?»

Проте слід розрізняти жертву через любов, така жертва шляхетна, і самогубство з відчаю, що нище або вульгарне. Для жертви потрібний Бог, як-от масток, або громада, або храм, що отримує частину, яка є твоїм внеском і в якій ти віддаєш себе.

Дехто може прийняти смерть за всіх, навіть якщо ця смерть марна. А смерть ніколи не буває марною. Адже інші погарнішали від неї й тепер мають ясніше око і ширший розум.

Який батько не розірве твоїх обіймів, щоб скочити в прірву, де топиться його син? Ти не зможеш його стримати. Але чи бажатимеш ти, щоб вони скочили разом? Хто збагатиться їхнім життям?

Честь — це сяєво не самогубства, а жертви.

CXXIX

Якщо ти судиш мій твір, я хочу, щоб ти говорив мені про нього, не вставляючи мене у своє судження. Адже, коли я різьблю обличчя, я віддаю себе йому і служу йому. Не воно мені служить. І справді, я погоджуюся навіть на ризик смерти, щоб закінчити свій твір.

Отже, не шкодуй своєї критики через страх образити мене в моєму марнославстві, бо в мені немає марнославства. Марнославство для мене не має сенсу, бо йдеться не про мене, а про дане обличчя.

Та, якщо виявляється, що це обличчя змінило тебе, перенесло в тебе щось, тим паче не шкодуй свідчень, боячись образити мою скромність. Адже в мені немає скромності. Йшлося про постріл, сенс якого панує над нами, але для нього добре, щоб ми співпрацювали. Я — як стріла, а ти — як мішень.

CXXXIII

— Я написав вірш. Треба ще виправити його.

Батько роздратувався:

— Ти написав вірш, а тепер ще й виправлятимеш! Що таке писати, як не виправляти! Що таке різьбити, як не виправляти? Чи ти бачив, як вимішують глину? Від поправки до поправки виходить обличчя, і перший дотик пальця — це вже поправка грудки глини. Коли я засновую своє місто, я виправляю пісок. Потім виправляю місто. Від поправки до поправки я йду до Бога.

CXXXIV

Звісно, ти виражаєш себе через відносини. Ти спонукаєш дзвони відлунювати один в одному. Предмети, які ти спонукаєш відлунювати, не мають для мене значення. Це матеріали пастки, щоб ловити здобич, яка ніколи не є сутністю пастки. Я вже казав тобі, що потрібні пов'язані об'єкти.

Але в танці або в музиці є розгортання в часі, яке не дає мені змоги помилитися щодо твого послання. Тут ти

прискорюєшся, тут уповільнюєшся, тут піднімаєшся, тут опускаєшся. А тепер створюєш власне віддуння.

Але там, де ти показуєш усе в сукупності, мені потрібний код. Бо, якщо немає ані носа, ані вуст, ані вуха, ані підборіддя, як я знатиму, що ти подовжуєш або скорочуєш, потовщуєш або витончуєш, виправляєш або згинаєш, видовбуєш чи нарощуєш? Як я знатиму твої рухи й розрізнятиму твої повтори та віддуння? І як прочитаю твоє послання? Але обличчя буде моїм кодом, бо по ньому я знатиму, хто досконалий, а хто банальний.

Звісно, ти не висловиш мені нічого, якщо покажеш мені обличчя досконалим банальне, хіба що просто подаруєш код, об'єкт для порівнянь і академічну модель. Я потребую його не на те, щоб мати стимул, а щоб розуміти те, що ти несеш мені. Якщо ти даєш тільки модель, ти, звичайно, не принесеш нічого. Отож я згоден, що ти відступиш від моделі, деформуєш її та сплутаєш — за умови, що я збережу ключ. Я нічим не дорікатиму тобі, якщо тобі заманеться приліпити мені око на чоло.

Хоч і вважатиму, що ти невправний, як той, що, прагнучи, щоб чути його музику, здійсмає багато галасу, або той, що у своєму вірші робить надто опуклим один образ, щоб він наповнився життям.

Натомість я кажу: якщо ти закінчив свій храм, буде гідним учинком прибрати риштування, Я не маю потреби дізнаватися про твої засоби. Твій твір досконалий, якщо я вже не бачу їх у ньому.

Бо ж мене цікавить якраз не ніс, тож і не треба надто показувати його, тулячи мені на лоб, і не слово, тож не слід обирати для мене надто енергійне слово, бо інакше воно з'їсть образ. Навіть не слід обирати образ, якщо він з'їдає стиль.

Те, чого я прошу від тебе, має іншу сутність, ніж пастка. Отак і твоя тиша в соборі каміння. Виявляється, це ти вдаєш переді мною, ніби зневажаєш матерію і шукаєш сутності, це ти, спираючись на цей чудовий намір, даєш мені послання, які годі розшифрувати, будуєш для мене величезну пастку з яскравими барвами, яка чавить мене і приховує мертвонароджену мишку, яку ти зловив.

Хоча я й визнаю, що ти колоритний, яскравий або парадоксальний, я нічого не отримав від тебе, бо ти просто показуєш себе, мов на ярмарку. Але ти помилився в об'єкті творчості. Адже йдеться не про те, щоб ти показав себе, а про те, щоб ти спонукав мене розвиватися. Якщо ти махнеш переді мною опудалом для горобців, я піду вмощуся деінде.

Але той, хто повів мене туди, куди хотів, а потім пішов собі, спонукав мене вірити, що я відкриваю світ і, як і хотів він, розвиваюся.

Але й поготів не думай, ніби скромність полягає в тому, щоб відполірувати мені сферу, де непевно коливаються ніс, рот і підборіддя, наче з воску, забутого коло вогню, бо якщо ти так несамовито зневажаєш засоби, якими користуєшся, починай знищувати й сам мармур, або глину, або бронзу, бо вони ще матеріальніші, ніж проста форма вуст.

Скромність полягає у відсутності наполягань на тому, що ти хочеш спонукати мене бачити. Я помічу з першого погляду, — бо протягом дня бачу численні обличчя, — що ти хочеш стерти ніс, і поготів не назву скромністю, якщо ти поставиш свій мармур у темній кімнаті.

Обличчя, справді невидиме, від якого я вже нічого не отримаю, — це банальне обличчя.

Але ви стали тварюками, тож вам слід кричати, щоб вас почули.

Звичайно, ти можеш намалювати мені строкатий килим, але він має лише два виміри і, хоч і промовляє до моїх чуттів, не промовляє ані до мого духу, ані до мого серця.

CXXXVI

Якщо ти хочеш говорити про сонце, якому загрожує смерть, скажи мені: «Сонце в жовтні». Адже це сонце вже блідне і несе тобі старість. А сонце в листопаді або

грудні привертає увагу вже до смерти, і я бачу, як ти подаєш мені знак. Ти мене не цікавиш. Адже я тоді отри-
маю від тебе не смак смерти, а смак позначення смерти.
Та це аж ніяк не мета, якої прагнуть.

Якщо слово підводить голову посеред твоєї фрази, зітни
йому голову. Адже йдеться не про те, щоб показати мені
слово. Твоя фраза — пастка для здобичі. А я не хочу бачити
пастки.

Адже ти помиляєшся щодо об'єкта передачі, якщо
думаєш, що його можна висловити. Бо інакше ти б сказав
мені: «Смуток», і я б засмутився, а це й справді дуже
легко. Звичайно, в тобі озивається млявий міметизм, який
спонукає тебе бути схожим на те, що я кажу. Якщо я
кажу: «Лють хвиль», ти ледь похитуєшся. А якщо кажу:
«Воїнові загрожує смерть», ледь тривожишся за мого
воїна. За звичкою. Така дія поверхшнева. Єдине, що має
значення, — повести тебе туди, де ти побачиш світ таким,
яким я хотів, щоб ти бачив його.

Я не знав ані вірша, ані образу у вірші, що був би
чимсь іншим, ніж дією, спрямованою на тебе. Йдеться не
про те, щоб пояснити тобі що-небудь, чи навіть навіяти
що-небудь, як гадають найвитонченіші, — адже про це не
йдеться, — а тільки про те, щоб спонукати тебе стати
таким чи таким. Але, як у скульптурі я маю потребу в
носі, вустах та підборідді, щоб вони відлунювати одне в
одному і зловили тебе в мою мережу, я тобі навіюватиму
або пояснюватиму що-небудь, щоб спонукати тебе става-
ти іншим.

Якщо я використовую місячне сяєво, не думай, ніби
йдеться про тебе в місячному сяєві. Адже так само йдеть-
ся про тебе і в сонячному сяєві, або в будинку, або в
любові. Просто йдеться про тебе. Але я вибрав місячне
сяєво, бо мені був потрібний знак, щоб мене могли чути.
Я не можу взяти геть усе. І стається диво, моя дія урізно-
манітнюється, наче дерево, що на початку було просте, бо
ж насінина, а та насінина — аж ніяк не дерево в мініатю-
рі, бо їй треба розгортатись у часі, щоб розвинути гілля й
коріння. Отак і з людиною. Якщо я додам їй щось просте,
і, можливо, його нестиме одна фраза, моя влада буде уріз-

номанітнювати та змінювати цю людину в її сутності, і вона змінить свою поведінку в місячному сяєві, в домі та в любові.

Ось чому я кажу про образ, якщо це справжній образ, що це цивілізація, в якій я замикаю тебе. Ти не можеш обмежити сфери, де вона панує.

Але, можливо, для тебе ця мережа силових ліній слабка. І її вплив зникає вниз сторінки. Отак є й насінини, сила яких гасне майже одразу, і створіння, яким бракує пориву. Але однаково ти міг би розвинути їх, щоб збудувати світ.

Тож якщо я кажу: «Солдат королеви», звичайно, йдеться, не про армію і не про силу, а про любов. І то особливу любов, яка нічого не сподівається для себе, а віддає себе комусь більшому за себе. Любов, яка ошляхетнює і підносить. Адже цей солдат сильніший за іншого. Якщо спостерігати цього солдата, ти побачиш, як він поважає себе через королеву. Крім того, ти добре знаєш, що він не зрадить, бо він захищений любов'ю, перебуваючи своїм серцем у королеві. Ти побачиш, як він повертається в село, гордий собою, а проте соромливий і шаріється, коли його запитують про королеву. Ти знаєш, як він покидав свою дружину, коли його покликали на війну, і знаєш, що його почуття — не почуття солдата короля, що сп'янів від люті на ворога і йде всадити йому свого короля в живіт. А інший іде навернути ворогів і завдяки начебто тій самій битві розмістити їх у любові. Або ж...

Та, якщо я говорю здалеку, я вичерпую образ, бо він має слабку силу. Коли солдат королеви і солдат короля їдять хліб, я не зможу одразу сказати тобі, що відрізняє їх один від одного. Адже образ тут — лише тьмяна лампа, яка, дарма що світить, як і кожна лампа, на весь світ, освітлює лише невеличкий простір перед твоїми очима.

Але кожна переконлива очевидність — зерно, з якого ти міг би виснувати світ.

Ось чому я казав, що, посіявши одного разу насінину, тобі вже немає потреби витягувати з неї самому свої коментарі, будувати собі самому свою догму й винаходи-

ти самому свої засоби дії. Насінина проросте на людському перегної, і народяться тисячі твоїх служників.

Отже, якщо ти вмів донести чоловікові, що він — солдат королеви, завдяки цьому народиться твоя цивілізація. Після цього ти можеш забути королеву.

СХХХVІІ

Не забувай, що твоя фраза — це акт. Ідеться не про аргументацію, якщо ти прагнеш спонукати мене діяти. Невже ти віриш, ніби я можу наважитись на щось завдяки аргументам? Я знайду ще кращі аргументи проти тебе.

Де ти бачив, щоб жінка припинила знову здобувати тебе в процесі, в якому вона довела, що має слухність? Процес дратує. Вона навіть не зможе знову заволодіти тобою, показавшись такою, якою ти любив її, бо такою ти вже її не любиш. Я бачив одну нещасну, що, вийшовши заміж після сумної пісні, починає братися до розлучення з тією самою піснею. А ця сумна пісня доводить тебе до люті.

Можливо, жінка відвоює чоловіка, пробудивши в ньому спогад, яким він був, коли любив її. Але тут був би потрібний геній-творець, бо чоловіка треба чимсь наснажити, як-от я наснажую його схильністю до моря, що перетворить його в кораблебудівника. Тоді, звичайно, дерево ростиме і ставатиме різноманітнішим. І знову вимагатиме сумної пісні.

Щоб створити любов до себе, я спонукав народитися щось у тобі, що існує для мене. Я не розповім тобі про свої страждання, бо вони навіть тобі огиду до мене. Я не дорікатиму тобі: адже докори цілком слушно дратуватимуть тебе. Я не скажу тобі причин, які ти маєш, щоб любити мене, бо ти не маєш ніяких. Причина любити — це любов. Я не покажу себе таким, яким ти хотіла мене бачити. Бо такого ти вже більше не бажаєш. Інакше ти б і далі любила мене. Але я вирощу тебе для себе. Якщо я сильний, я покажу тобі красвид, який спонукає тебе, друже, розвиватися.

Та, яку я забув, вразила мене наче стрілою в серце, коли сказала: «Ви чуєте ваш загублений дзвін?»

Адже, зрештою, що я маю тобі сказати? Я часто ходив на гору й сидав там. Я дивився на місто. Або ж гуляв у тиші своєї любови й слухав, як розмовляють люди. Звичайно, я чув слова, за якими йшли дії, як-от батька, що казав своєму синові: «Набери в цей глечик води коло джерела», або капрала, що казав солдатам: «Опівночі станеш на варту...» Але мені завжди видавалося, що ці слова не становлять таємниці, і що мандрівник, не знаючи мови, гадав би, що вони пов'язані зі звичайним життям, і вбачав би в них не більше дивного, ніж у діяльності мурашника, що аж ніяк не видається таємничою. А я, спостерігаючи вози, будівництво, піклування про хворих, виробничу діяльність і торгівлю свого міста, не вбачав би в них нічого, що не належало б тварині, трохи сміливішій, винахідливішій і тямковитішій від інших, але не менш очевидним мені видавалося, що, спостерігаючи людей у їхній повсякденній діяльності, я ще не бачив людини.

Адже там, де людина поставала переді мною й видавалася мені незбагненною на основі законів мурашника, там, де вона не давалася мені і я не знав сенсу слів, я бачив людей, які сідали колом на ринковій площі й слухали оповідача легенд, спроможного, якщо мав талант, піднятися під час розповіді і на чолі своїх слухачів спалити місто.

Звичайно, я бачив мирні юрби, що, натхнені голосом пророка, йшли за ним і танули в горнилах битв. Носій словесного вітру має бути нездоланим, щоб юрба, почувши той вітер, зреклася поведінки мурашника й перетворилася в пожежу, пропонуючи себе смерті.

Адже ті, що повертаються додому, вже змінилися. Мені здавалося, ніби для віри в магічну дію немає ніякої потреби шукати її в балачках магів, які були для моїх вух сукупностями дивовижних слів, здатних відірвати мене від дому, моєї роботи, моїх звичок і спонукати мене прагнути смерті.

Ось чому я щоразу слухав з увагою, відрізняючи результативну мову від тієї, яка не створює нічого, щоб навчитися розпізнавати, що саме несуть слова. Адже висловлене, звичайно, не має значення. Інакше кожен став би видатним поетом. Кожен вів би людей, кажучи: «Йдіть за мною задля нападу й запаху горілого пороху...» Спробувавши, ти побачиш, як регочуть із тебе. Не краща ситуація і в тих, хто проповідує добро.

Але, почувши, що кільком пощастило, і вони таки змінили людей, і помолившись Богові, щоб він просвітив мене, я зрештою навчився завдяки йому розпізнавати в словесному вітрі рідкісний тягар сімені.

CXXXIX

До мене знову прийшов пророк із суворими очима, що день і ніч чаїв священний гнів, а на додачу був ще й зизо-окий:

— Слід, — сказав він мені, — примусити їх до жертви.

— Звісно, — відповів я йому, — було б добре позбавити їх частки їхнього багатства, зменшивши їхні запаси, від цього вони трохи збідніли б, але збагатилися б сенсом, набутим під час цієї процедури. Адже вони нічого не варті для себе, не зайнявши місця в якомусь обличчі.

Та він не слухав мене, зосереджений на своєму гніві.

— Було б добре, — казав він далі, — щоб вони взяли на себе покуту...

— Звісно, — відповів я йому, — бо, не маючи харчу в дні посту, вони знатимуть радість повернення до харчів, або ж будуть солідарні з тими, хто голодує внаслідок примусу, або ж об'єднуються з Богом, плекаючи свою волю, або ж просто врятовують себе від погладшання.

І тут пророка прорвало:

— Передусім було б добре, щоб їх покарали!

Я зрозумів, що він терпить людину, тільки прикуту до вбогого ложа, позбавлену хліба і світла в тюремному підземеллі.

— Адже слід, — наполягав він, — викоренити в них зло.

— Ти ризикуєш викоренити все, — відповів я йому.
— Невже не було б краще замість викорінювати зло збільшувати добро? Й вигадувати свята, які ошляхетнюватимуть людину? І вбирати її в одяг, у якому вона не видаватиметься такою брудною? І краще годувати її дітей, щоб вони могли вдосконалитися від науки молитви, не зосереджуючись на муках своїх животів?

Адже йдеться не про межі, накинуті належним людині благам, а про порятунок силових полів, бо лише вони керують якістю і обличчями, що тільки й промовляють до її духу та серця.

Тих, хто може змайструвати човни, я пошлю плавати на тих човнах і ловити рибу. А тим, хто може збудувати кораблі, я звелю збудувати кораблі й завоювати світ.

— Отже, ти прагнеш розбестити їх багатствами!

— Ніщо, пов'язане з приготованими запасами, не цікавить мене, а ти нічого не зрозумів, — сказав я йому.

CXLI

Отже, я б сказав про людину: «Людина є тільки тоді, коли вона чогось варта в силових полях, людина спілкується тільки через богів, яких вона уявляє собі і які керують нею та іншими, людина має радість тільки в тому, що віддає себе завдяки своїй творчості, людина вмирає щасливою тільки тоді, коли лишила себе у світі, людина вичерпує запаси, і всяка показана сукупність видається їй патетичною, людина прагне пізнати і п'яніє, пізнавши, людина...

Мені треба охарактеризувати людину так, щоб її основні прагнення не були підпорядковані та ушкоджені. Бо, якщо треба зруйнувати дух творчості, щоб заснувати порядок, цей порядок мене не цікавить. Якщо треба стерти силове поле, щоб збільшити розмір черева, цей розмір мене не цікавить. Так само й тоді, якщо людину треба занапастити безладдям, щоб звеличити її в моєму духу творчості, такий дух, що руйнує сам себе, не цікавить мене. І якщо треба дати людині загинути, щоб піднести силове поле, і тоді буде силове поле, але не буде людини, це силове поле не цікавить мене.

Отже, я, проводир, що чатує над містом, говоритиму цього вечора про людину, й зі схильности, яку я створю, народиться якість подорожі.

CXLII

Насамперед я знаю, що не досягну таким чином абсолютної істини, яку можна довести і яка здатна переконати моїх супротивників, а тільки створю образ, який зображує людину могутньою і сприяє тому, що в людині видається мені шляхетним, образ, який підпорядковує цьому принципу всіх інших людей.

Цілком очевидно, я не переймаюся тим, щоб підпорядкувати, — зробивши людину такою, що тільки споживає та виробляє, — велич її любови, вартість її знань, тепло її радощів збільшенню обсягу її черева, дарма що маю намір задовольнити її якомога більше, і то так, щоб тут не було ані суперечностей, ані викрутнів, так само як і люди, які переймаються обсягом свого черева, вдають, ніби вони не зневажають духу.

Адже мій образ, якщо він сильний, розвинеться, як насінина, а отже, це капітал, який треба обрати. Де ти бачив схильність до моря, яка не перетворилася б у корабель?

Так само й знання, на мою думку, не повинні брати гору над людиною, бо навчати та виховувати — це одне, і я ніколи не помічав, що якість людини спирається на суму набутих ідей, бо вона спирається тільки на якість інструмента, який дає змогу набути їх.

Твої матеріали завжди будуть однакові, й жодним не треба нехтувати, і з однакових матеріалів можна видобути всі обличчя.

Щодо тих, які дорікатимуть обраному обличчю, що воно немотивоване й підпорядковує людей чомусь довільному, скажімо, зобов'язує їх загинути задля завоювання якоїсь непотрібної оази під претекстом, мовляв, завоювання — добро для них, я відповім, що всяке виправдання недосягне, бо моє обличчя може співіснувати з усіма іншими, що не менш істинні, і ми боремося, зрештою,

заддя богів, які є вибором певної структури серед тих самих об'єктів.

Нас розподілить лише відкриття та поява архангелів. А це кепський ляльковий театр, бо, якщо Бог уподібнюється до мене, щоб показатися мені, він не Бог, а якщо він Бог, його може читати мій дух, але не мої чуття. А якщо мій дух читатиме, я впізнаю Бога лише за його відлунням у мені, як-от красу храму, що відбивається в мені. Я шукатиму і знайду його, як сліпий, що йде до вогню, простерши долоні, а вогонь він здатний пізнати тільки завдяки своєму задоволенню, яке я шукатиму і знайду. (Якщо я кажу, що Бог вийняв мене з себе, його тяжіння знову притягне мене до нього). Якщо ти бачиш, що кедр процвітає, це тому, що він купається в сонці, дарма що сонце не має значення для кедра.

Адже, за словами мого приятеля єдиного справжнього геометра, мені здається, ніби наші структури нагадують щось, бо немає дій, які можна було б пояснити і які ведуть до тих невідомих криниць. Якщо я називаю Богом невідоме сонце, що керує тяжінням моїх дій, я хочу бачити його істину в ефективності мови.

Я паную над містом і цього вечора я наче капітан корабля в морі. Адже ти вважаєш, ніби людьми керують інтерес, щастя і розум. А я відмовляю тобі в твоєму інтересі, розумі та щасті, бо мені здається, що ти називаєш інтересом або щастям просто те, чого прагнуть люди, тож я лише виготовляю медуз, які змінюють форму, а щодо розуму, що йде, куди хоче, він здається мені слідом на піску чогось вищого від нього.

Адже розум ніколи не вів мого приятеля єдиного справжнього геометра. Розум пише коментарі, висновує закони, формує накази й витягає дерево з його насінини, від наслідку до наслідку, аж поки одного дня дерево вже мертве, розум неефективний, і тобі потрібна інша насінина.

Але я, пануючи над містом, є немов капітаном корабля в морі, і знаю, що тільки дух керує людьми і керує ними абсолютно. Бо, якщо людина добачила структуру, написала вірша й занесла зерно в людське серце, тоді інтерес, щастя

і розум підпорядковуюються, наче служники, які будуть тоді виявами в серці або тінню на мурі реальності, — виявами і тінню перетворення твоєї насінини в дерево.

Проти духу ти не маєш сили захищатися. Бо, якщо я ставлю тебе на цю гору, а не якусь іншу, як ти заперечиш, що міста та річки утворюють саме таку структуру, а не іншу, якщо вона просто є?

Ось чому я спонукаю тебе розвиватися. Ось чому я тепер відповідаю — дарма що моє місто спить, а читаючи дії людей, ти не побачиш у них нічого, крім пошуку інтересу або щастя, вияву діяльності розуму, — за його справжній напрям під зорями.

CXLIV

Проте цього вечора я пішов провідати свої в'язниці. Я з'ясував, що жандарм неминуче вирізнив і запроторив у камери тільки тих людей, які засвідчували свою постійність, не розкладалися, не зрікалися свідчень своєї істини.

А ті, хто лишився на свободі, були тими самими людьми, які зрікалися та ошукували. Адже пригадай мої слова: «Хоч якою є цивілізація жандарма і хоч якою є твоя цивілізація, тільки той вистойть перед жандармом, хто має силу судити людей, які займають нижчі позиції. Адже всяка істина, хоч яка вона є, якщо це істина людини, а не дурного логіка, для жандарма нечестя та помилка. Адже жандарм хоче, щоб ти мав єдину книжку, знав одну людину, єдину формулу. Тільки жандарм будуватиме корабель із намаганням ліквідувати море.

CXLV

Я втомився від неадекватних слів, і мені не видається абсурдним шукати в якості моїх примусів якості моєї свободи.

Як-от у якості сміливості людини на війні — якості її любови.

Як-от у якості злигоднів людини якості її розкошів.

Як-от у якості визнання смерти з боку людини якість її радощів у житті.

Як-от у якості людської ієрархії якість людської рівності, яку я назвав би союзом.

Як-от у якості відмови людини від благ якість користування тими самими благами.

Як-от у якості її цілковитого підпорядкування імперії якість її гідности як індивіда.

Адже скажи мені, якщо ти хочеш бути прихильним до людини, що таке самотня людина? Таж я бачив своїх прожених.

І скажи мені, якщо ти хочеш бути прихильним до громади, що таке заможна і вільна громада? Таж я бачив своїх берберів.

CXLVI

Адже тим, які не розуміли моїх примусів, я відповів:

Ви подібні до дитини, що, знаючи у світі тільки форму глечика, вважає її за абсолютну і не розуміє згодом, змінивши оселю, чому її дім деформували, відхилившись від форми глечика. Отак і тоді, побачивши, як у сусідній імперії виховують іншу людину, ніж ти, що відчуває, думає, любить, нарікає й ненавидить по-іншому, ти запитуєш себе, чому там деформують людину. Звідси й походить твоя слабкість, бо ти не врятуєш архітектури свого храму, якщо не знатимеш, що це тендітний малюнок і перемога людини над природою. І що є десь балки, колона, арки і контрфорси, щоб підтримувати її.

Ти не усвідомлюєш загрози, що тисне на тебе, бо бачиш у витворі іншого тільки наслідок минущої помилки й не розумієш, що загрожує навіки поглинути людину, яка вже ніколи не воскресне.

Ти вважаєш, ніби ти вільний, і обурюєшся, коли я говорю тобі про свої примуси. Вони і справді не жандарм, якого можна побачити, але ще сильніші через те, що їх не можна помітити, наче двері крізь твою стіну, якої ти зовсім не помічаєш, дарма що тобі треба обминати її, щоб вийти, це образа твоєї свободи.

Та якщо ти хочеш побачити, як з'являється силове поле, що засновує тебе і спонукає діяти, відчувати, думати, любити, нарікати й ненавидіти саме так, а не по-іншому, поглянь на корсет свого сусіди там, де він починає діяти, й тоді воно стане відчутним для тебе.

Інакше ти завжди не помічатимеш його. Адже камінь, падаючи, не зазнає дії сили, яка тягне його вниз. Камінь важить тільки тоді, коли нерухомий.

Так само й тоді, коли ти заперечуєш, що знаєш, що керує тобою. Для гнаного вітром листка вже немає вітру, так само як для кинутого каменя вже немає сили тяжіння.

Ось чому ти не бачиш великого примусу, що тисне на тебе й не засвідчує себе, як-от мур, якщо, наприклад, тобі свіне ідея спалити місто.

Так само ти не помічаєш і простого примусу мови.

Усякий код — примус, але невидимий.

CXLVII

Отже, я вивчав книжки володарів, накази, видані в імперіях, обряди різних релігій, церемонії похоронів, шлюбів і народжень, як мого народу, так і інших народів, і теперішніх, і минулих, намагаючись з'ясувати прості зв'язки між людьми в якості їхньої душі й закони, видані, щоб заснувати їх, керувати ними та увічнити їх, і я не знайшов їх.

А втім, коли я мав справу з людьми, які прийшли до мене з сусідньої імперії, де панує своєрідний церемоніал жертв, я ознайомився з ним, з його характером, ароматом і властивим йому способом любити або ненавидіти, бо всяка любов і всяка ненависть не схожі на іншу любов чи ненависть. Я мав право запитати себе про його походження і сказати собі: «Як стається, що такий-то обряд, який, на мою думку, не має ні зв'язку, ні ефективності, ні дії, бо походить зі сфери, чужої любови, засновує цю любов, а не іншу? Де міститься зв'язок між дією і мурами, які

керують дією, і якість усмішки, належна цій людині, а не її сусідові?

Я не вдавався до марних дій, бо добре знав, і то протягом усього мого життя, що люди відрізняються одні від одних, дарма що відмінності спершу невидимі тобі, і їх годі пояснити, зберігаючи їх, бо ти користуєшся послугами тлумача, і його завдання — перекладати слова іншого, тобто шукати для тебе в твоїй мові те, що найкраще нагадує те, що було висловлене іншою мовою. Отак і любов, справедливість і ревності перекладають для тебе як ревності, справедливість і любов, ти в захваті від схожості між вами, дарма що зміст слів не той самий. А якщо аналізувати слово, від перекладу до перекладу, ти шукатимеш і знайдеш тільки схожості, і від тебе завжди тікатиме в аналізі те, що ти начебто зрозумів.

Якщо хочеш розуміти людей, не слід слухати, що вони говорять.

А втім, ті відмінності абсолютні. Бо ані любов, ані справедливість, ані ревності, ані смерть, ані пісня, ані віддавання себе дітям, ані віддавання себе володареві, ані віддавання себе творчості, ані обличчя щастя, ані форма інтересу не схожі одне на одне, і я знав людей, які вважали, ніби вони щасливі, заціплювали уста або заплющували очі й удавали скромність, якщо їм виростили довгі нігті, а також інших, які грали в ту саму гру, показуючи тобі мозолі на своїх долонях. Знав і тих, що судили про себе відповідно до ваги золота в своїх підвалах, і це видавалося тобі мерзенною зажерливістю, бо ти ще не бачив інших, які відчували не менші гордощі й судили про себе з задоволеною самозакоханістю, якщо викотили на гору непотрібне каміння.

Але переді мною постало з усією очевидністю, що я помилився у своїй спробі, бо немає дедукції, щоб перейти з одного рівня на інший, і моя дія була не менш абсурдна, ніж дія базікала, що, милуючись разом із тобою статуєю, вдає, ніби лінією носа або виміром вуха пояснює тобі суть отриманого враження, що є, наприклад, смутком святкового вечора і є тут, як здобуток, що ніколи не зумовлений сутністю матеріалів.

Крім того, мені свінуло, що моя помилка полягала в тому, що я намагався пояснити дерево мінеральними соками, тишу — камінням, смуток — лініями, а якість душі — церемоніалом, змінюючи таким чином на протилежний природний порядок творення, тоді як мені годилося б спробувати пояснити піднімання мінералів угору розвитком дерева, упорядкування каміння — смаком тиші, структуру ліній — пануванням над ними смутку, а церемоніал — якістю душі, що єдина й не вміє визначити себе словами, бо саме тому, щоб зрозуміти її, керувати нею та увічнити її, ти й прийшов запропонувати мені цю пастку, що є даним церемоніалом, а не іншим.

Звісно, замолоду я полював ягуарів. Я використовував ями на ягуарів, у ямі було ягня, стирчали палі, зверху її прикривала трава. Приходячи туди вдосвіта, я бачив труп ягуара. Якщо ти знаєш звичаї ягуара, то й вигадуєш яму з палями, ягням і травою, щоб піймати його. Та якщо я прошу тебе вивчити яму на ягуара, а ти нічого не знаєш про ягуарів, ти вже не вигадась його.

Ось чому я тобі розповів про мого приятеля справжнього геометра, бо саме він відчував ягуара й вигадав яму. Дарма що ніколи не бачив його. Йі коментатори геометра зрозуміли добре, бо ягуар довів його слухність, потрапивши до пастки, але вони розглядають світ із його палями, ягнями, травою та іншими будівельними матеріалами і сподіваються з допомогою своєї логіки виснувати з них істини. Та істини не постають перед ними. Логіки лишаться безплідними аж до дня, коли з'являється той, хто відчуває ягуара, ще не мавши змоги пізнати його, а відчуваючи здобич, демонструє її, таким чином загадково ставши, щоб привести тебе до нього, на шлях, схожий на повернення.

Мій батько був геометром, що заснував свій церемоніал, щоб полонити людину. Були й інші люди, що в інших краях і за інших часів засновували інші церемоніали та полонили інших людей. Але настали часи тупости логіків, істориків та критиків. Вони дивились на твій церемоніал і не висновували з нього образу людини, бо його годі було виснувати звідти, і в ім'я словесного вітру, який називали

розумом, вони розпорошували тебе на догоду свободі елементів пастки, руйнували твій церемоніал і давали тобі втекти з полону.

CXLVIII

Я зміг відкрити греблі, що засновували людину, і то випадково під час прогулянок у незнайомій місцевості. Їдучи ступою, я обрав шлях, що вів від одного села до другого. Шлях міг прямо перетнути рівнину, проте дотримувався контуру поля, і я втратив кілька хвилин, обминаючи його, і примірявся очима до того великого квадрату вівса, бо мій інстинкт, дослухаючись тільки до себе, повів би мене прямо, але вага поля спонукала мене відхилитись. Я скористався у своєму житті існуванням квадрату вівса, бо саме йому були присвячені хвилини, які могли б послужити для чогось іншого. Я колонізував це поле, бо погодився обминути його, і, хоча міг пустити коня навпрошки через овес, я шанував те поле, наче храм. Потім шлях повів мене вздовж маєтку, огороженого муром. Шлях поважав маєток і повільно вигинався, дотримуючись виступів та відступів муру. За муром я бачив дерева, що росли густіше, ніж у нашій оазі, і кілька ставків, які виблискували поміж гіллям. Я чув тільки тишу. Потім проминув браму, прикриту листям. Тут мій шлях розділився, одне відгалуження вело до маєтку. Мало-помалу під час цієї повільної прощі, поки мій кінь шпортався в ритвинах або натягав повід, щоб ухопити трави під муром, в мене з'явилося відчуття, що мій шлях разом зі своїми легенькими вигинами, своєю поважністю та невимушеністю і своїм змарнованим часом, немов вимальовує під впливом якогось ритуалу або передпокою короля, обличчя принца і кожен, хто їде цим шляхом, трусячись у візках або погойдуючись на повільних віслюках, виповнюється любові.

Мій батько казав:

— Вони гадали, ніби збагатилися, розширивши свій словник. Я, звісно, можу вживати одне додаткове слово, яке означатиме для мене «сонце в жовтні», на відміну від якогось іншого сонця. Але я не бачу, що я виграю завдяки цьому. Навпаки, я вважаю, що втрачаю вираз залежності, яка пов'язувала для мене жовтень і жовтневі плоди та свіжість із сонцем, яке не доходить так добре до краю, бо вже зужилося. Є дуже мало слів, які дають мені змогу щось виграти, одразу виражаючи систему залежностей, слів, які я вживатиму і в інших ситуаціях, скажімо, слово «ревності». Адже це слово дасть мені змогу позначити, не перераховуючи, всю систему залежностей, те, з чим і що я порівнюватиму. Отже, я скажу тобі: «Спрага — це ревності до води». Бо люди, що, як я бачив, умирали від спраги, якщо й видавалися мені катованими, то не хворобою, самою по собі не страхітливою за чуму, яка перетворює тебе в тварину і спонукає кволо стогнати. Вода змушує тебе кричати, бо ти прагнеш її. Ти бачиш у мареннях, як п'ють її інші люди. Ти вважаєш, що вода зрадила тебе, бо тече тепер в іншому місці. Отак і жінка, яка всміхається твоєму ворогові. Твоє страждання породжене не хворобою, а релігією, любов'ю та образами, що ефективні для тебе по-іншому. Адже ти живеш відповідно до імперії, що є не речами, а сенсом речей.

А от нове слово, яке позначатиме «сонце в жовтні», видаватиметься мені слабкою допомогою, бо воно надто конкретне.

Натомість я збільшу твої здатності, якщо спонукаю тебе до дій, які дадуть тобі змогу, вживаючи ті самі слова, конструювати різні пастки, що будуть добрі для всякої здобичі. Отак і вузли мотузки, якщо ти зможеш витягти ті, що будуть добрі для лисиць або для підтримки вітрил у морі, щоб ловити вітер. Але гра моїх вступних речень, флексії моїх дієслів, подих моїх періодів і дія на мої додатки, віддуння і повороти — увесь цей танок, який ти танцюватимеш і який, одного разу протанцьований, перенесе в іншого те, що ти хотів передати, або дасть йому змогу

збагнути в твоїй книжці те, що ти начебто збагнув.

Усвідомити, — казав іншого разу батько, — це передусім набути стилю.

Усвідомити, — стверджував він іншого разу, — це не сприйняти базар ідей, які спатимуть. Для мене не мають значення твої знання, бо вони не служать тобі ні в чому, хіба що як об'єкти і засоби в твоєму ремеслі, яке полягає в тому, щоб будувати мені міст, або видобувати золото, або навчати мене, якщо я маю потребу в цьому, про відстані до столиць. Але цей формуляр — не людина. Усвідомити — це тим паче не розширити словник. Бо його розширення не має іншої мети, як дати тобі змогу йти далі, порівнюючи тепер твої ревнощі, бо тільки якість твого стилю гарантуватиме якість твоїх дій. Інакше мені треба буде перейматися лише узагальненнями твоїх думок. Мені краще чути слова «сонце в жовтні», які для мене виразніші, ніж твоє нове слово, і промовляють мені й до очей, і до серця. Твоє каміння — це каміння, потім, уже зібране, колони, потім, тільки-но зібрано колони, собор. Я пропоную тобі дедалі ширші такі сукупності завдяки генієві мого архітектора, що віддає їм перевагу задля щораз масштабніших виявів свого стилю, тобто поширення його силових ліній у камінні. У фразі теж виявляється твій стиль. Саме стиль передусім і має значення.

Ось візьмімо, наприклад, дикуна, — казав мій батько. — Можна розширити його словник, і він перетвориться в невтомного балакуна. Можна наповнити йому мозок усією сукупністю твоїх знань, і цей балакун стане пихатим і претензійним. Ти вже не зупиниш його. Його п'янитиме потік пустих слів. А ти, сліпий, скажеш собі: «Як могло статися, що моя культура замість просвітити цього дикуна отупила його й видобула з нього не мудреця, як я сподівався, а покидька, з яким я не знаю що діяти? Як я згоден тепер, що він був величний, шляхетний і чистий у своєму невігластві!

Адже йому треба було дати лише один подарунок: дедалі більше забувати і нехтувати його. Це було б використанням стилю. Замість гратися з предметами його знань, наче з

кольоровими кульками, радіти звукові, який вони видають, та п'яніти від його жонглерства, він одразу, використовуючи, напевне, менше об'єктів, зорієнтувався б на ті операції духу, що є піднесенням людини. Ось він стає стриманий і мовчазний, мов дитина, що, отримавши від тебе іграшку, спершу видобула з неї звук. Але ти навчаєш її, що з неї можна видобути сукупності звуків. Ти бачиш, що він тоді стає замисленим і мовчить. Замикається у своєму кутку кімнати, морщить чоло, й тоді починає народжуватися стан людини.

Отже, навчи спершу свого неотесу граматики і вживання слів. А також додатків. Навчи його діяти, перше ніж розповідати йому, на що треба діяти. І ти побачиш, що ті, хто зчиняв багато галасу, перебираючи, як ти кажеш, багато ідей, і втомлювали тебе, відкриють тишу.

Тільки вона є ознакою якості.

CL

Так само й істина, коли стає придатна для мого вжитку.

Ти дивуєшся. Але ти, як я знаю, не дивуєшся, коли вода, яку ти п'єш, хліб, який їси, стають світлом очей, не дивуєшся, коли сонце творить собі гілля, плоди, і насіння. І, звичайно, в плоді ти не знайдеш нічого, що скидалося б на сонце, й нічогісінько в кедрі, що нагадувало б насінину кедра.

Адже народжене з нього аж ніяк не означає, що воно схоже не нього.

Або радше ця «схожість» — річ, що існує не для твоїх очей і розуму, а лише для твого духу. Саме це я й маю на увазі, кажучи, що творчість схожа на Бога, плід — на сонце, вірш — на тему вірша, а людина, яку я видобув із тебе, — на церемоніал імперії.

Це дуже важливо, бо, якщо ти не визнаєш очима споріднености, яка має сенс тільки для духу, ти відмовився від мови своєї величі. Ти схожий на дерево, що, не знайшовши ознак сонця в плоді, відмовилося б від сонця. Чи радше на професора, що, не знайшовши в творі нескан-

ний рух, результатом якого він став, вивчає цей твір, розкриває його план, висновує, якщо може відкрити, внутрішні закони й подає тобі згодом твір, який застосовує їх, і спонукає тебе тікати, щоб не чути його.

Саме тут пастух, або столяр, або жебрак мають більше геніальності, ніж усі логіки, історики й критики моєї імперії. Адже їм не подобається, що їхній пустий шлях утрачає свої контури. «Чому?» — запитуєш ти в них. Бо вони люблять його. А ця любов — загадковий шлях, завдяки якому вони отримують живлення. Оскільки вони люблять його, тож і треба, щоб вони отримували що-небудь від нього. Байдуже, що ти вмієш охарактеризувати його. Лише логіки, історики та критики приймають тільки такий світ, про який можуть будувати фрази. Адже я думаю, що ти, дрібна людина, лише починаєш вивчати мову, мацаєш, вправляєшся й розумієш поки що тільки тонесеньку плівочку світу. Світ важкий, щоб нести його.

Але логіки, історики і критики вірять лише в убогий зміст свого мотлоху ідей.

Якщо ти відмовляєшся від мого храму, мого церемоніалу й мого скромного сільського путівця, бо не можеш назвати ані предмета, ані сенсу передачі, я ткну тебе носом у твою власну гидоту. Адже там, де вже немає слів, галасом яких ти міг би вразити мене, або запропонованих образів, якими ти міг би маніпулювати, наче відчутними доказами, ти, проте, погодишся прийняти візит, охарактеризувати який ти не годен. Ти слухав коли-небудь музику? Чому ти слухаєш її?

Ти загалом погоджуєшся, що церемонія заходу сонця над морем гарна. Хочеш сказати мені чому?

А я кажу тобі: якщо ти їхав на своєму віслюкові сільським путівцем, про який я розповів тобі, ти вже змінився. Мені байдуже, що ти ще не вмієш пояснити мені чому.

Ось чому не всі обряди, не всі жертви, не всі церемоніали, не всі шляхи однаково добрі. Серед них є й погані, як-от вульгарна музика. Але я не вмію поділити їх розумом. Я прагну від них тільки знаку, що є тобою.

Якщо я хочу судити про шлях, церемоніал або вірш, я дивлюся на людину, яка йшла по ньому, зазнала їхнього впливу. Або слухаю, як б'ється її серце.

CLVI

Знялася піщана буря, що донесла до нас залишки далекої оази, і табір наповнився птаством. Птахи були в кожному наметі, не боялися нас і охоче сідали нам на плече, проте через брак харчів тисячами гинули щодня, вже сухі та хрусткі, наче кора сухого дерева. Мертві птахи занечистили повітря, тож я наказав збирати їх. Птахів збирали у великі кошики. А потім викидали той порошок у море.

Уперше відчувши спрагу, ми стали свідками, коли припекло палюче сонце, появи міражу. В тихих водах відображувалося місто з геометрично чистими лініями. Один чоловік збожеволів, крикнув і побіг у напрямку міста. То був наче крик дикої качки, що, зібравшись у вирій, змушує озватися серце кожної качки, і я збагнув, що крик безумця похитнув решту чоловіків. Вони була ладні, взявши приклад із того одержимого, ринути до міражу і смерті. Добре націлений карабін зупинив утікача. Вистачило одного трупа, щоб усі ми почулися впевнено.

Один з моїх солдатів плакав.

— Що з тобою? — запитав я.

Я гадав, ніби він оплакує вбитого.

Але він побачив коло своїх ніг шматок хрусткої кори і оплакував небо, яке позбулося птахів.

— Коли небо втрачає свій пушок, — сказав він мені, — є загроза й для людської плоті.

Ми підняли нагору робітника, що оглядав нутрощі криниці, він зомлів, але встиг показати знаком, що криниця суха. Адже існують підземні припливи солодкої води. І вода кілька років поспіль сочилася до криниць Півночі. Ті криниці знову стали джерелами крові. Ці криниці тримали нас, наче цвях, яким прибивають крила.

Усі думали про великі кошики, повні кори сухого дерева.

Другого дня ввечері ми дійшли до криниці Ель-Бар.

Настала ніч, і я скликав провідників:

— Ви ввели нас в оману щодо стану криниць. Ель-Бар порожня. Що мені робити з вами?

У глибинах гіркої й водночас розкішної ночі сяяли чудові зорі. Замість поживи ми мали діаманти.

— Що мені робити з вами?

Але марна людська справедливість. Хіба ми всі не обернулися в терни?

Зійшло сонце, обрізане піщаним туманом, мов трикутник. То було наче шило в нашу плоть. Люди падали, діставши удар по голові. Божеволіли тепер десятками. Але вже не було міражів, які манили б їх своїми прозорими містами. Не було ані міражів, ані чистого обрію, ані сталих ліній. Пісок огортав нас тривожним світлом печі для випалювання цегли.

Підвівши голову, я помітив крізь вихори бліду голувешку, що живила пожежу. «Господнє тавро, — думав я, — що позначає нас, мов худобу».

— Що з тобою? — запитав я чоловіка, який шпортався.

— Я осліп.

Я наказав зарізати дві третини верблюдів, і ми пили рідину з нутрощів. На решту верблюдів склали всі наші порожні міхи, і, спорядивши цей караван, я відправив людей до криниці Ель-Ксур, яка начебто була сумнівна.

— Якщо Ель-Ксур пересохла, ви загинете там не гірше, ніж тут.

Вони повернулися за два дні, протягом яких не сталося нічого, тільки померла третина моїх людей.

— Криниця Ель-Ксур, — засвідчили вони, — вікно до життя.

Ми напилися й пішли до Ель-Ксуру, щоб пити знову й поновити запаси води.

Піщана буря вщухла, і ми дійшли до Ель-Ксуру серед ночі. Навколо криниці видніло кілька колючих дерев. Але замість скелетів без листя ми побачили спершу чорнильні

кулі, що звисали з тонкого гілля. Попервах ми не розуміли, що перед нами, але, коли підійшли ближче до дерев, кулі одна за одною немов вибухнули тріскотом люті. Згряя перелітних ворон, обравши дерева за сідала, миттю злетіла з них, наче плоть, відірвана від кісток. Птахів було так багато, що попри ясний місяць уповні ми опинилися в пітьмі. Ворони, аж ніяк не збираючись відітати, довго кружляли над нашими головами вихором чорного попелу.

Ми вбили їх три тисячі, бо нам бракувало харчів.

Свято було незвичайне. Люди збудували піщані печі, заповнивши їх сухими кізяками, що горіли яскраво, наче сіно. Воронячий жир напахчував повітря. Команда навколо криниці без упину опускала й піднімала мотузку завдовжки сто двадцять метрів, яка спонукала землю знову давати нам життя. Інша команда розносила воду по табору, наче помаранчі під час посухи.

Я поволі ходив і дививсь, як люди повертаються до життя. Потім відійшов від них і, повернувшись у свою самотність, звернувся до Бога з такою молитвою:

«Я бачив, Господи, протягом одного дня, як плоть моєї армії висохла, а потім воскресла. Вона вже була схожа на кору сухого дерева, а тепер бадьора та ефективна. Наші відпочилі м'язи поведуть нас, куди ми захочемо. А проте, якби сонце посвітило ще бодай годину, ми були б стерті з лиця землі — і ми, і сліди наших ніг.

Я чую сміх і співи. Військо, яке я привів із собою, — вантаж спогадів. Ключ далекого існування. З ним пов'язані надії, страждання, відчай і радощі. Воно не є незалежним, а зв'язане тисячі разів. А проте, якби сонце посвітило ще бодай годину, ми були б стерті з землі — і ми, і сліди наших ніг.

Я веду їх до оази, яку треба завоювати. Вони будуть сім'ям для варварського краю. Принесуть наші звичаї народам, які не знають їх. Тільки-но ці люди, які їдять, п'ють і живуть цього вечора найпримітивнішим життям, покажуться на родючих рівнинах, як там усе зміниться, не лише звичаї та мова, а й архітектура бастіонів і стиль

храмів. Вони обтяжені силою, що діятиме протягом століть. А проте, якби сонце посвітило ще бодай годину, ми були б стерті з землі — і ми, і сліди наших ніг.

Вони не знають про це. Вони відчували спрагу, а тепер їхнє череву вдоволене. Отже, вода криниці Ель-Ксур урятувала вірші, міста й просторі висячі сади, бо я постановив збудувати їх. Води криниці Ель-Ксур змінює світ. А проте, якби сонце посвітило ще бодай годину, ми були б стерті з землі, — і ми, і сліди наших ніг.

Ті, хто першими повернувся від криниці, сказали нам: «Криниця Ель-Ксур — вікно до життя». Твої янголи були готові зібрати моє військо у великі кошики й викинути його на віки-вічні, наче кору сухого дерева. Ми втекли від них крізь це вушко від голки. Я не можу отямитися. Відтепер якщо я побачу просте ячмінне поле під сонцем, у рівновазі між землею і світлом і здатне годувати людину, я добачу в ньому потаємний засіб або прохід, дарма що поле зовсім не знає, що воно — віз або шлях. Я бачив, як із криниці Ель-Ксур здійснюються міста, храми, бастіони й просторі висячі сади.

Мої люди п'ють і мріють про свій живіт. У них немає нічого, крім насолоди черева. Вони зібралися коло вушка від голки. А на дні того вушка є лише хлюпін чорної води, коли до неї доторкнеться відро. Але, пролита на суху насінину, яка не знає нічого про себе, крім насолоди від води, ця вода пробудить незнану силу, що є містами, храмами, бастіонами й просторами висячими садами.

Я не можу отямитися, якщо ти — не замковий камінь, спільна міра і значення і для нас, і для інших. Ячмінне поле, криниця Ель-Ксур і моє військо — я б бачив у них тільки безладні матеріали, якби не твоя присутність у них, що дає мені змогу розшифрувати тут місто з зубчастими мурами, яке постає під зорями.

CLVII

Невдовзі ми побачили місто. Але не помітили в ньому нічого, тільки червоні, напрочуд високі бастіони, що немов обернули до пустелі своєрідний презирливий виво-

ріт, бо ж не мали ані прикрас, ані виступів, ані зубців, їх збудували, напевне, з думкою, щоб ніхто не бачив, що діється всередині.

Коли дивишся на місто, воно дивиться на тебе. Місто підносить назустріч тобі свої башти. Спостерігає тебе з-поза зубців. Замикає тебе й відчиняє тобі свої брами. Або ж прагне, щоб його любили, усміхається тобі й повертає в твій бік прикраси свого обличчя. Завжди, коли ми захоплюємо міста, вони схожі на нас: такою мірою збудовані з огляду на гостей, що віддаються нам. Монументальні брами й королівські проспекти — байду-же, ти жебрак чи завойовник, тебе завжди приймають як володаря.

Але тривога опанувала моїх людей, коли мури, мало-помалу виростаючи з нашим наближенням, здавалося, вочевидь повертаються до нас спиною, спокійні, мов урвища, наче й не належні до міста.

Першого дня ми повільно об'їхали місто навколо, шукаючи якогось пролому, ґанджу або принаймні замуrowаного входу. Не було нічого. Ми їхали на відстані пострілу, але жодна відповідь ніколи не розірвала тиші, дарма що дехто з моїх людей, тривога яких збільшувалася, сам давав залпи, кидаючи виклик. Але місто за мурами було, мов кайман у панцері, що задля тебе не зволить навіть вийти зі своєї дрімоти.

З далекого пагорба, щоправда не вищого за мури, ми, дивлячись понад самим муром, бачили густу, наче трава, зелень. А зовні під мурами не було бодай однієї травинки. В безмежжя тяглися тільки піски й розпечене сонцем каміння, воду з усіх джерел оази ретельно збирали тільки для внутрішнього споживання. Мури тримали всю рослинність, як капелюх волосся на голові. Ми приголомшено ходили за кілька кроків від щедрого раю, густого буяння дерев, птахів, квітів, здушеного поясом бастионів, наче базальтом кратера.

Коли люди ретельно пересвідчилися, що в мурах немає розколин, декого опанував страх. Адже це місто ніколи на

людській пам'яті не посилало і не приймало караван. Жоден подорожній не привозив зі своїм багажем заразу далеких звичаїв. Жоден купець не запровадив використання якогось предмета, відомого деінде. Жодна дівчина, піймана десь далеко, не додавала своєї крові до їхньої. Здавалося, ніби мої люди мацають кору несказанного страховиська, що не має нічого спільного з народами землі. Адже на найдальших островах, де люди вже виро-дилися після колишніх кораблетрощ, завжди можна знайти що-небудь, щоб показати свою спорідненість із людиною і спонукати її всміхнутися. А це страховисько, якщо й показувало нам себе, не показувало обличчя.

Серед моїх людей були й такі, що, навпаки, відчули муку невимовної і незвичайної любови. Адже це єдине, стає і міцно утверджене місто зворушує, його плоть не занечищена чужими домішками, релігія і звичаї не занепащені балачками, воно не походить із того місива народів, де все перемішалося, де все тепер — льодовик, що розтанув і став болотом. Яке ж гарне це любе місто, яке так ревно плакають з усіма його пахощами, садами і звичаями!

Але й налякані, і сповнені захвату, і я сам, перетнувши пустелю, натрапили на нездоланність. Адже, якщо супротивник відкриває тобі шлях до свого серця, а твій шаблі — шлях до своєї плоті, можна сподіватися, що ти або переможеш його, або полюбиш або загинеш від нього, але що можна вдіяти проти того, хто нехтує тебе? Саме тоді, як я відчував цю муку, ми з'ясували, що всюди навколо сліпого й глухого муру пісок трохи біліший, бо багатий на рясні поклади кісток, які, безперечно, свідчили про долю далеких виправ, здавалося, ніби то бахрома шумовиння, де б'ється під скелями прибій, який хвиля за хвилю посиляє море.

Коли настав вечір, я дивився з порога свого намету на цей нездоланий монумент, що височів серед нас, думав і мені здалося, ніби не ми прийшли сюди захопити місто, а нас тут тримають в облозі. Якщо покласти тверду й цілу насінину в родючу землю, то аж ніяк не земля, облягаючи зусібіч, тримає в облозі насінину. Бо, коли насінина про-

росте, вже її царство утвердиться на землі. «Якщо, наприклад, — казав я собі, — там, за мурами є той чи той не відомий нам музичний інструмент і якщо з нього видаються грікі або сумні мелодії, які мають для нас ще не знаний смак, досвід підказує мені, що тільки-но ця загадкова фортеця впаде й мої люди розпорошаться серед її багатств, згодом я побачу їх увечері, там, де буде розташований мій табір, як вони намагаються видобути з цього незвичного інструмента якусь мелодію з новим смаком для своїх співів. Їхні серця від цього зміняться.

Переможці чи переможені, — казав я собі, — як я зможу розрізнити їх! Ти дивишся на німого чоловіка серед юрби. Вона обступає його, тисне на нього й силує. Якщо він справжня пустка, юрба розчавить його. Та якщо це людина наповнена і збудована зсередини, як танцівниця, якій я звелів танцювати, і якщо він промовляє, то, промовляючи, він пускає в юрбі своє коріння, ставить свої сильця, утверджує свою владу, і ось юрба, якщо візьметься йти, йтиме позаду нього, збільшуючи його могутність.

Досить єдиного мудреця, який жив би де-небудь на цій території, добре захищений своєю тишею, і дійшов до осередку своїх міркувань, щоб урівноважити тягар усього мого війська, бо цей мудрець подібний до насінини. Як вирізнити його, щоб зітнути йому голову? Він показує себе тільки своєю силою і тільки тією мірою, якою готовий його твір. Адже він теж частина життя, яке завжди перебуває в рівновазі зі світом. Можна боротися тільки проти божевільного, що пропонує утопії, але не проти того, хто думає й будує теперішнє, бо теперішнє таке, яким він показує його. Так і в усій творчості, бо творець не показується в ній. Якщо з гори, на яку я привів тебе, ти бачиш, що твої проблеми розв'язані отак, а не по-іншому, як ти захистишся від мене? Адже треба, щоб ти перебував де-небудь.

Отак і варвар, що, висадивши мури і вдершись до королівського палацу, постав перед королевою. А королева вже не мала ніякої влади, всі її вояки вже загинули.

Ти скоїв помилку в грі, в яку граєш унаслідок простої любови до гри, і ось ти, принижений, уже черво-

нієш і прагнеш виправити помилку. Проте немає судді, щоб ганьбити тебе, хіба що той персонаж, якого гра вивільнила в тобі і який протестує. Ти пам'ятаєш про свої помилки в танку, дарма що ані інший танцівник, ані жодна інша людина не має достатньої кваліфікації, щоб дорікнути тобі за них. Отже, щоб зробити тебе своїм в'язнем, я не показуватиму тобі своєї могутності, а дам тобі смак мого танку. І ти підеш туди, куди я захочу.

Ось чому королева, повернувшись до варварського короля, коли він висадив двері й постав як солдафон, стискаючи кулаком сокиру і паруючи своєю могутністю, повний незмірного бажання вразити, бо марнославний і хвальковитий, лише сумно всміхнулася, немов від потаємного розчарування й трохи втомленої поблажливості. Бо ніщо не здивувало б її, хіба що досконалість тиші. А весь цей гармидер вона навіть не зволила слухати, так само як ти нехтуєш грубу працю з ремонту каналізації, хоч і згоден, що вона потрібна.

Видресирувати тварину — це навчити її діяти в єдиному ефективному для неї напрямі. Коли ти хочеш вийти з дому, ти, не думаючи, йдеш до дверей. Коли твій собака хоче отримати кістку, то виконує дії, яких ти вимагаєш від нього, бо мало-помалу спостеріг, що це найкоротший шлях до винагороди. Дарма що ці дії начебто не мають ніякого зв'язку з кісткою. Це все спирається тільки на інстинкт, а не на міркування. Отак і танцівник веде танцівницю відповідно до правил гри, яких вони й самі не знають. Ті правила — потаємна мова, як-от слова, якими ти звертаєшся до свого коня. Ти не зможеш розповісти мені точно про рухи, які забезпечують, що твій кінь слухається тебе.

Слабкість варвара полягала в тому, що він передусім прагнув здивувати королеву, але інстинкт швидко підказав йому, що є тільки один шлях, усі інші шляхи зроблять її ще дальшою, ще поблажливішою і ще розчарованішою, тож він почав грати в тишу. Отак вона сама почала змінювати його по-своєму, віддавши перевагу не гупанню сокири, а мовчазним реверансам.

Отак і мені здалося, що, оточивши цей полюс, який змушував нас дивитися на нього, дарма що він сам навмисне заплющував очі, ми спонукаємо його відігравати небезпечну роль, бо він отримає від нашої аудиторії силу сяєва монастиря.

Ось чому, зібравши своїх полководців, я сказав їм:

— Я візьму це місто завдяки подиву. Треба, щоб люди з міста запитали нас про що-небудь.

Уже навчені досвідом мої полководці, дарма що нічого не зрозуміли з моїх слів, видали різні звуки на знак згоди.

Я пригадав і репліку мого батька, якою він протиставив себе групі людей, які закидали йому, що люди у важливих справах поступаються тільки великій силі.

— Звичайно, — відповів він їм. — Але ви не ризикуєте суперечити собі, бо кажете, що сила велика, коли змушує поступатися сильних. Ось енергійний, зарозумілий і зажерливий купець. Він везе справжнє багатство, зашивши у своєму поясі діаманти. А ось миршавий горбун, убогий і розважливий, він не знав купця, розмовляє іншою мовою, а проте прагне привласнити собі камінці. Невже ти не бачиш, де міститься його сила, якою він порядкує?

— Ні, ми не бачимо, — відказали полководці.

— Проте, — розповідав далі батько, — миршавий, зустрівши того здоровила, спершу запросив його, бо ж день був спекотний, випити з ним чаю. А ти не ризикуєш нічим, коли твої діаманти зашиті в поясі, якщо вип'єш чаю з миршавим горбуном.

— Звісно, ні, — закивали головами полководці.

А проте в мить розлуки горбун забрав камінці, а купець, розриваючись від люті, стояв зв'язаний по руках і ногах танком, який протанцював йому горбун.

— Яким танком? — запитали полководці.

— Танком трьох костей, вирізьблених із кості, — відповів він. А потім пояснив:

— Інколи гра буває сильніша за сам предмет гри. Ти, полководцю, командуєш десятима тисячами солдатів. Це солдати утримують армії. Вони всі солідарні між собою.

Проте ти посилаєш їх запроторити когось із них до в'язниці. Адже ти живеш не речами, а сенсом речей. Коли сенс діамантів полягав у тому, щоб бути запорукою гральних костей, вони перейшли в кишеню горбуна.

Полководці навколо мене посміливішали:

— Але як ти дістанеш їх, тих у місті, якщо вони відмовляються слухати тебе?

— Ось твоя любов до слів змусила тебе видати безплідний звук. Якщо інколи вони можуть відмовитися слухати, де ти бачив, щоб люди могли відмовитися чути?

— Той, кого я намагаюся прихилити до своєї справи, може стати глухим до спокуси моїх обіцянок, якщо має досить тверде серце.

— Звісно, бо ти показуєш, який ти! Але, якщо він чутливий до певної музики, яку ти зіграєш йому, він не тебе почує, а музику. Якщо він замислиться над проблемою, яка поглинати його, а ти покажеш йому розв'язок, він буде змушений прийняти його. Невже, по-твоєму, він наодинці з собою — через ненависть або зневагу до тебе — вдаватиме, ніби й далі шукає його? Якщо гравцеві в якусь гру ти покажеш хід, який рятує його і якого він марно шукав, ти керуватимеш ним, бо він послухає тебе, дарма що вдає, ніби нехтує тебе. Те, чого ти шукаєш, якщо його дадуть тобі, ти припишеш собі. Скажімо, жінка шукає свого загубленого персня або слово ребуса. Від надміру ненависти вона, звичайно, може відмовитись і від того, й від того, якщо їх пропоную я. А проте я керую нею, бо змусив її сісти. На її місці треба бути справді божевільній, щоб і далі шукати...

Оті люди в місті — треба, щоб вони чогось прагнули, шукали, бажали, захищали щось, плекали що-небудь. Бо інакше навколо чого збудували вони бастіони? Якщо збудувати їх навколо бідної на воду криниці, а зовні я створю тобі озеро, твої бастіони впадуть самі, бо вони сміховинні. Якщо їх збудувати навколо таємниці, а мої солдати навколо бастіонів викрикують твою таємницю голосом, що мов грім, твої бастіони впадуть самі собою, бо вже не матимуть мети. Якщо збудувати навколо діаманта, а за мурами

я розсипаю їх, наче рінь, твої бастіони впадуть, бо охоронятимуть лише твою бідність. А якщо збудувати їх навколо досконалости танку і якщо цей самий танок я танцюю краще за тебе, ти сам зруйнуєш їх, щоб навчитися від мене танцювати...

Я хочу, щоб оті люди з міста передусім чули мене. Згодом вони слухатимуть мене. Звичайно, якщо я дутиму в сурму під їхніми мурами, вони спочиватимуть мирно на бастіонах і зовсім не чутимуть мого марного надимання. Бо ти чуєш тільки те, що призначене тобі. І зміцнює тебе. Або нейтралізує в одній з твоїх внутрішніх суперечок.

Отже, я впливатиму на них, дарма що вони вдаватимуть, ніби нехтують мене. Адже велика істина полягає в тому, що ти існуєш не сам. Ти не можеш лишатися постійним у світі, що змінюється навколо тебе. Я можу, не торкаючись, впливати на тебе, бо, байдуже, знаєш ти чи ні, я змінюю сам твій сенс, і ти не витримуєш цього. Ти зберігав таємницю, таємниці вже немає, твій сенс змінився. Того, хто танцює й декламує в самотності, я потай оточу глумливими слухачами, а потім підніму завісу: я миттю примушу його припинити танок.

Якщо він і далі танцюватиме, це означає, що він божевільний.

Твій сенс складається з сенсу інших людей, байдуже, знаєш ти це чи ні. Твій смак складається зі смаку інших людей, байдуже, знаєш ти чи ні. Твоя дія — це рух гри. Не танку. Я змінюю гру або танок і змінюю твою дію на іншу.

Ти будуєш бастіони внаслідок гри і знищиш їх сам унаслідок іншої гри.

Бо ти живеш не речами, а сенсом речей.

Отих людей у місті я покараю за їхню зарозумілість, бо вони покладаються на свої бастіони.

Натомість твій єдиний бастіон — могутність структури, яка сформувала тебе і якій ти служиш. Адже бастіон

кедра — це сама сила його насінини, яка дасть йому змогу утвердитися супроти бурі, посухи і каміння. Згодом ти міг би пояснити його силу корою, але кора — передусім плід насінини. Коріння, кора і листя — це насінина, яка виразила себе. Проте зародок ячменю має слабеньку силу, тож ячмінь становить слабкий бастион супроти нападів часу.

Цей бастион постійний і міцно утверджений, ладний розквітнути в силовому полі відповідно до спершу невидимих силових ліній. Цей бастион я називаю чудовим, бо час не зруйнує його, а збудує. Час існує, щоб служити йому. Байдуже, що він видається голим.

Шкіра каймана не захищає, якщо тварина вже мертва.

Отже, роздивляючись вороже місто, замкнене в своєму кам'яному панцері, я міркував про його слабкість і силу. Хто веде цей танок — я чи місто? Небезпечно на полі збіжжя кинути єдину зернину бур'яну, бо сутність бур'яну домінує над сутністю збіжжя, і тут байдужі зовнішній вигляд і кількість. Твоя кількість міститься в насініні. Тобі треба розгорнути час, щоб порахувати її.

CLVIII

Отже, я дуже довго міркував про бастион. Справжній бастион — у тобі. Це добре знають солдати, що вимахують перед тобою шаблями. І ти вже не пройдеш. Лев не має панцера, але його удар лапою — наче блискавка. Він стрибає на твого бика й розпанахує його навпіл, немов відчиняє шафу.

Звісно, міг би сказати ти, мала дитина квола, і того, хто згодом змінить світ, могли б легко задути в перші дні його життя, наче свічку. Я бачив, як умирає дитина Ібрагіма. А її усмішка, коли вона була здорова, завжди була як подарунок. «Ходи сюди», — казали дитині Ібрагіма, і вона підходила до старого. Всміхалася йому. І старий аж світлішав. Він плескав дитину по щоці й не дуже знав, що казати їй, бо дитина — це дзеркало, від якого в тебе трохи паморочиться в голові. Або вікно. Адже ти завжди несмі-

лиий із дитиною, наче вона має якісь невідомі знання. І тут не слід помилятися, бо розум дитини дуже гострий до того, як ти присадиш його. З трьох камінців вона збудує тобі військовий флот. Звичайно, старий не добачить у дитині командира військового флоту, але визнає таку владу. Дитина Ібрагіма була, мов бджілка, що бере все навколо й виготовляє свій мед. Для неї все ставало медом. Вона всміхалася тобі, сяючи білими зубами. А ти стояв, не знаючи, що треба розуміти за тією усмішкою. Адже немає слів, щоб сказати про це. Ці незнані скарги існують для нас просто й дивовижно, наче сяйво весни над морем, коли сонце розриває хмари. Моряк відчуває, як він раптом стає молитвою. Корабель п'ять хвилин пливе з німбом. Ти складаєш руки на грудях і отримуєш. Отак і дитина Ібрагіма, чия усмішка була дивовижею, і ти не знав, як розуміти її. Наче дуже коротке панування над осяяними сонцем землями і багатствами, які ти навіть не мав часу описати. Про які не зміг би нічого сказати. Ця дитина розплющувала й заплющувала повіки, немов вікна на інший світ. І, дарма що не дуже балакуча, навчала тебе. Адже справжнє навчання — не розповідати тобі, а вести тебе. І тебе, стара худобино, він вів, наче молодий пастух у невидимих степах, про які ти нічого не міг сказати, хіба що з хвилину почувався так, немов тебе напоїли молоком, нагодували й заспокоїли. Ця дитина була для тебе знаком невідомого сонця, про яке ти дізнався, що воно вмиратиме. Все місто обернулося в піклувальниць і квочок. Поприходили всі діди й баби випробувати свої настоянки та пісні. Чоловіки стояли під дверима й пильнували, щоб на вулиці була тиша. А тебе кутали, колисали й обмахували. Отак між смертю і дитиною будували bastion, що міг видаватися нездоланим, бо все місто поставило навколо дитини солдатів тримати облогу проти смерті. Не кажи мені, що хвороба дитини — це боротьба кволої плоті в благодній оболонці. Якщо десь далеко були якісь ліки, туди посилали вершників. Отож хвороба тішилася навіть чвалом вершників у пустелі. Її зупинками, щоб поміняти коней. І великими ночами, з яких напували коней. І ударами п'ят по животу, бо треба перегнати смерть. Звичайно,

ти бачив тільки напружене й лискуче від поту обличчя. Але той, хто бореться, бореться й ударами острогів по животу.

Хирлява дитина? Де ти бачив таку? Хирлява, як полководець, що веде військо...

Дивлячись на дитину і дивлячись на дідів і бабів, а також на наймолодших, на цілий вулик бджіл навколо матки, всіх менших навколо золотої борозни, солдатів навколо командира, я зрозумів, що вони всі єдині і звела їх до купи одна сила, подібна до насінини, яка збирає розмаїту матерію, щоб зробити з неї дерева, башти і bastiони: мовчазна усмішка, скорботна й минуща, скликала їх усіх, мов для битви. Проте в тому, такому вразливому дитячому тілі не було тендітності, бо воно, річ природна, міцніло завдяки тому зборищу, навіть не знаючи про це, внаслідок самого тільки заклику, що впорядкував навколо тебе всі зовнішні резерви. Все місто стало слугою дитини. Отак і мінеральні солі, що їх покликала й упорядкувала насінина, стають у формі твердої кори bastiонами кедра. Що таке тендітність зародка, якщо він має силу зібрати своїх друзів і підпорядкувати ворогів? Невже ти віриш у зовнішню подобу, в кулаки велетня й гармидер, який він здатний зчинити? Це правда лише безпосередньо даної миті. Але ти забуваєш про час. Час додає тобі коріння. А у велетні ти вже не бачиш, що його мов зв'язала якась невидима структура. Не помічаєш, що квола дитина вже йде на чолі війська. Велетень, здається, от-от розчавить її. Проте не розчавить. Адже дитина — не загроза. Але ти побачиш, як дитина ставить свою ногу на голову велетня і знищує його одним ударом п'яти.

CLXI

Настала ніч, і я вийшов на найвищий поближній пагорб, щоб побачити, як спить місто і простелилися навколо серед пільми чорні плями наметів мого табору в пустелі. Я вийшов, щоб з'ясувати ситуацію, знаючи водночас, що моє військо — сила в русі, а місто — сила, замкнена, мов пороховий погреб, і крізь образ війська,

зосередженого навколо свого полюса, поставав інший образ, пускав своє коріння, я ще не знав його, він по-іншому пов'язував матеріали, і я намагався прочитати в ночі ознаки цього загадкового зародження — з метою не передбачити його, а керувати ним, бо всі, крім моїх вартових, уже повкладалися спати. Зброя спочиває. А ти тепер корабель у потоці часу. На тебе зійшло сяєво ранку, полудня й вечора, наче пора вилуплювання, мало-помалу сприяючи розвиткові ситуації. Потім мовчазний порив ночі після допомоги сонця. Ніч м'яка і занурена в сні, бо далі тривають лише ті роботи, які відбуваються самі, тож плоть відпочиває, виробляються соки, ступають звичайною ходою вартові, ніч, віддана слугам, бо господар спить. Ніч, щоб виправити помилки, бо їхні наслідки виявляться вдень. А я, noche, оскільки я переможець, відклав свою перемогу на завтра.

Ніч виноградних грон, що чекають збору врожаю, і збирають його вночі, ніч відкладених жнив. Ніч оточених ворогів, від яких я приймаю передачу лише вдень. Ніч зіграних ігор, гравець пішов спати. Купець пішов спати, але віддав накази нічному сторожеві, що ступає сто кроків. Полководець пішов спати, але віддав накази вартовим. Капітан корабля пішов спати, але віддав наказ стерничому, а стерничий привів Оріон, що блукає в рангоуті туди, куди треба. Ніч відданих наказів і зупиненої творчості.

Але й ніч, коли можна ошукувати. Ніч злодіїв, що обносять сади. Пожеж, які спалюють комори. Зрадників, що тікають із цитаделі. Ніч гучних, лунких криків. Ніч рифів для корабля. Ніч відвідин і див. Ніч прокидання Бога — злодія, — бо, прокинувшись, можна сподіватися на кохану!

Ніч, коли чуєш, як тріщать хребці. Вночі я завжди чув, як тріщать хребці, мов невідомого янгола, розпорошеного серед мого народу, тож треба коли-небудь визволити його...

Ніч прийнятого сімені.

Ніч Божого терпіння.

Я засуджую твою марнославність, але не твої гордощі, бо, якщо ти танцюєш краще за іншого, навіщо ти паплюжиш себе і принижуєшся перед тим, хто танцює погано? Є форма гордощів, які полягають у любові до добре протанцьованого танку.

Але любов до танку — це не любов до тебе, що танцюєш. Ти висновуєш свій сенс зі свого твору, але не твір переважає в тобі. Ти не закінчиш його ніколи, хіба що в смерті. Тільки марнославна жінка задоволена собою, зупиняється, милується собою й занурюється в самообожнення. Вона нічого не має отримати від тебе, хіба що твої аплодисменти. Ми зневажаємо такі вподобання, ми, вічні кочовики в поході до Бога, бо ніщо наше не може задовольнити нас.

Марнославна жінка зупиняється в собі, вважаючи, що обличчя набувають ще до смерті. Ось чому вона не вміє нічого ані отримати, ані дати, точнісінько, як і мертві.

Смиренність серця не вимагає, щоб ти принижував себе, а вимагає, щоб ти розкрився. Це ключ самовіддачі. Тільки тоді ти можеш давати і отримувати. Я не вмію відрізняти перше від другого, ці два слова позначають одну дорогу. Смиренність — підпорядкування не людям, а Богові. Отак і камінь підпорядкований не камінню, а храму. Коли ти служиш, ти служиш творчості. Мати смиренна перед дитиною, а садівник — перед трояндою.

Я, король, я, не бентежачись, скорюся науці хлібороба. Адже про хліборобство він знає з тих часів, коли ще не було королів. Він з насолодою повчатиме мене, а я віддячу йому і не думаю, що розчарую. Адже природна річ, наука хліборобства приводить хлібороба до короля. Але, зневажаючи всяке марнославство, я не проситиму, щоб він захоплювався мною. Судження йде від короля до хлібороба.

Протягом свого життя ти зустрів жінку, що вважала себе за кумира. Що отримала вона від любови? Все, навіть твоя радість, що ти знову знайшов її, стало для неї пошанівком. Але що дорожчий пошанівок, то більше він вартий: їй би більше сподобався мій відчай.

Вона пожирає, не живлячись. Вона заволодіває тобою, щоб спалити тебе на свою честь. Вона подібна до печі крематорію. У своїй зажерливості вона збагатиться марною здобиччю, вважаючи, ніби знайде свою радість у цьому нагромадженні. Але вона збирає тільки порошок. Справжнє використання твоїх дарів — шлях від людини до людини, а не здобич.

Вона стерегтиметься давати тобі що-небудь взамін, бо вбачатиме в цьому заставу. За браком поривів, які наповнили б тебе щастям, її фальшива стриманість удає, ніби, як є спілкування, не потрібні знаки. Це ознака нездатності любити, а не піднесеність любови. Якщо скульптор зневажає глину, він місить вітер. Якщо твоя любов зневажає знаки любові під претекстом досягнення сутності, це тільки словник. Я спрямовую до тебе побажання, подарунки і свідчення. Чи зможеш ти любити масток, якщо ти викидаєш із нього по черзі як зайві, бо ж надто конкретні, млин, отару і дім? Як збудувати любов, що є обличчям, прочитаним на основі, якщо немає основи, на якій можна писати?

Адже немає собору без церемоніалу каміння.

Адже немає любови без церемоніалу, пов'язаного з любов'ю. Сутність дерева я пізнаю тільки тоді, якщо воно повільно сформує землю відповідно до церемоніалу коріння, стовбура і гілля. Тільки тоді це дерево унікальне. Саме це дерево, а не якесь інше.

А ця жінка зневажає обміни, які могла б створити. Вона шукає в любові об'єкта, який можна полонити. Така любов не має значення.

Вона вважає, що любов — подарунок, який вона може замкнути в собі. Якщо ти любиш її, це означає, що вона тебе виграла. Вона тебе замикає в собі, гадаючи, ніби збагатить себе. Та любов — не скарб, який можна схопити, а зобов'язання обох сторін. Результат визнаного церемоніалу. Обличчя шляхів обміну.

Така жінка не народиться ніколи. Адже народитися можна тільки з мережі зв'язків. Вона лишиться недозрілою насіниною, невикористаною силою, черствою душею і серцем. Вона старітиме, скорботна, в марнославстві своєї здобичі.

Бо ти нічого не можеш приписати собі. Ти не скриня. Ти вузол свого розмаїття. Отак і храм, що є сенсом каміння.

Відвернися від неї. Ти не маєш надії ані прикрасити, ані збагатити її. Твій діамант став для неї скіпетром, короною і ознакою панування. Щоб захоплюватися, нехай навіть прикрасою, потрібна смиренність серця. Вона не захоплюється, вона заздристь. Захват готує до любови, а заздристь готує до зневаги. В ім'я того, кого вона нарешті затримає, вона зневажатиме всі інші діаманти на землі. І ти ще більше відріжеш її від світу.

Ти відріжеш її й від себе, цей діамант не буде ані дорогою від тебе до неї, ані від неї до тебе, а буде тільки даниною твого рабства.

Ось чому кожен пошанівок зробить її ще суворішою й самотньою.

Скажи їй:

«Я, звичайно, спішив до тебе, сповнений радости зустрітись з тобою. Я посилав тобі послання. Я наповнив тебе. Насолода любови, на мою думку, полягає у виборі, в тому, що я б хотів, щоб ти обрала мене. Я припишу тобі права, щоб почуватися пов'язаним. Я маю потребу в коріння та гіллі. Я пропоную себе, щоб допомогти тобі. Отак і з трояндовим кущем, який я вирощую. Отже, я підпорядковую себе своїй троянді. Моя гідність анітрохи не ображена зобов'язаннями, які я взяв на себе. Такі ж зобов'язання я маю і перед своїм коханням.

Я не боюся брати на себе обов'язки, я став просити їх. Я йшов уперед без обмежень, бо ніщо у світі не керує мною. Але ти помиляєшся з приводу мого заклику, бо ти вбачив у ньому мою залежність, натомість я анітрохи не був залежний. Я був великодушний.

Ти рахувала мої кроки до тебе, живлячись, проте, не моєю любов'ю, а пошанівком моєї любови. Ти помиляєшся щодо значення мого піклування. Тож я відвернуся від тебе, щоб ушанувати ту єдину, що смиренна і осяє мою любов. Я допоможу вирости тій єдиній, яку роститиме

моя любов. Так само я піклуватимусь і про хворого: щоб зцілити його, а не лестити йому, бо мені потрібний шлях, а не мур.

Ти претендуєш не на любов, а на культ. Ти загородила мені шлях. Ти постала на моєму шляху, наче кумир. Мені ні до чого ця зустріч. Я піду далі.

Я ані кумир, якому треба служити, ані раб, який має служити. Хоч хто вимагатиме від мене, я відштовхну його. Я не об'єкт, що править за заставу, і ніхто не йме мені віри. Отже, і я нікому не йму віри: від тієї, яку я люблю, я отримую постійно.

У кого ти купила мене, щоб вимагати цю власність? Я не твій віслюк. Мабуть, завдяки Господу я вірний тобі. Але не завдяки тобі».

Так само й імперія, якій солдат завдячує своє життя. Це не довіра імперії, а довіра Богові. Він велить, щоб людина мала сенс. А сенс цієї людини — бути солдатом імперії.

Отак і вартові, які зобов'язані шанувати мене. Я вимагаю від них, але нічого не лишаю собі самому. Через мене мої вартові мають свої обов'язки. Я вузол обов'язку вартових.

Отак і любов.

Та якщо я зустріну ту, яка шаріється й затинається, потребує подарунків, щоб навчитись усміхатися, бо вони для неї морський вітер, а не здобич, тоді я прокладу дорогу, яка визволить її.

У любові я не принижуватиму ані себе, ані її. Я буду навколо неї, наче простір, а в ній — наче час. Я скажу їй: «Не квапся пізнати мене, в мені нема що розуміти. Я простір і час, або становлення».

Якщо я потрібний їй, як насінині потрібна земля, щоб стати деревом, я не задушу її своєю самодостатністю.

Я й не шануватиму її задля неї самої. Я цупко схоплю її пазурами любови. Моя любов для неї буде орлом із могутніми крилами. І не мене вона відкриє, а через мене долини, гори, зорі й богів.

Ідеться не про мене. Я тільки той, хто переносить. Не йдеться й про тебе: ти лише стежина до степів на світанку. Не йдеться про нас: разом ми є проходом для Бога, що запозичує мить нашого покоління й користується нею.

CLXXI

Не ненавидь несправедливість, бо це минуща мить, що стає справедливою.

Не ненавидь нерівність, бо вона є видимою або невидимою ієрархією.

Не ненавидь зневагу, бо, якщо ти підпорядкуєшся більшому за тебе, дар твого життя стане самовіддачею.

Проте ненавидь постійно довільне, бо воно руйнує сам сенс життя, який полягає в збереженні свого існування в самому предметі, якому ти віддаєш себе.

CLXXIII

Був тільки човен, загублений десь далеко в спокої моря.

Є, безперечно, Господь, інший рівень, з якого той рибалка в човні видається мені полум'ям завзяття або вузлом люті, що дістає з води хліб любови бо ж має дружину і дітей, заробляє злиденну платню. Або ж, можливо, переді мною постане хвороба, від якої він, мабуть, умирає, яка виповнює й палить його.

Дріб'язковість людини? Де ти бачив, що їй властива дріб'язковість? Ти ж не вимірюєш людини ланцюгом землеміра. Навпаки, коли я заходжу в човен, для мене все стає безмірним.

Тобі досить, Господи, щоб я пізнав себе, кинути в мене якір скорботи. Ти тягнеш за мотузку, і я прокидаюся.

Може, той чоловік у човні зазнає несправедливості? В загальній картині нічого не змінюється. Той самий човен, Той самий спокійний день на водах. Те саме неробство дня.

Що я отримаю від людей, якщо я не стану смиренним задля них?

Господи, прив'яжи мене до дерева, яким я є. Я не маю сенсу, коли самотній. Нехай спираються на мене. Нехай я спираюся на когось. Нехай твої ієрархії змушують мене. Я тут розбитий і тимчасовий.

Я потребую буття.

CLXXIV

Я розповідав тобі про пекаря, що вимішує тісто на хліб, але поки тісто поступається йому, не виходить нічого. Та ось настає пора, коли тісто, як кажуть вони, зав'язується. Тоді руки відкривають у безформній масі силові лінії, напруги і опір. У тісті для хліба розвиваються м'язи коріння. Хліб заволодіває тістом, наче дерево — землею.

Ти ремигаєш свої проблеми, і нічого не з'являється. Ти йдеш від одного розв'язку до іншого, бо немає такого, який задовольняв би тебе. Ти нещасливий, коли не дієш, бо тільки поступ підносить і надихає. Ти раптом пройнявся огидою, відчуваючись розпорошеним і поділеним. Тоді ти повертаєшся до мене, щоб я розрубав твої суперечки. Я, звичайно, можу розрубати їх, обравши один з розв'язків усупереч іншим. Якщо ти полоненик свого переможця, мені вільно сказати тобі: ось ти спрощений унаслідок вибору однієї частини всупереч другій, звісно, ти тепер готовий до дії, але знаходиш мир фанатика, або терміта, або боягуза. Адже сміливість полягає не в тому, щоб потім діяти на основі цього вибору, б'ючи носіїв інших істин.

Твоє страждання, безперечно, зобов'язує тебе вийти за рамки його умов. Але тобі треба змиритися зі своїм стражданням, щоб отримати поштовх до свого піднесення. Це твердження слухне і про просте страждання, спричинене хворою кінцівкою. Вона зобов'язує тебе піклуватися про себе й відмовитися від свого гниля.

Але того, хто страждає на хворі кінцівки та ампутує їх замість спробувати знайти ліки, я назву не сміливим, а божевільним або боягузом. Я хочу не ампутувати людину, а зцілити її.

Ось чому з гори, де я височів над містом, я звернувся до Бога з такою молитвою:

«Вони тут, Господи, просять мене сказати, яке їхнє значення. Чекають від мене, Господи, своєї істини, але вона ще не готова. Просвіти мене. Я мішу тісто на хліб, щоб показалося коріння. Але ще нічого не зав'язується, а я знаю, що таке нечисте сумління безсонних ночей. Але знаю й неробство плода. Адже всяка творчість спершу гартується в часі, звідси й розвиток.

Вони принесуть мені безладною купою свої побажання, прагнення, потреби. Складуть їх на мій будівельний майданчик, мов матеріали, з яких я маю створити сукупність, щоб їх поглинув храм або корабель.

Але я не пожертвую потребами одних задля потреб інших, величчю одних задля величі інших. Миром одних задля миру інших. Я підпорядкую їх усіх одні одним, щоб вони стали храмом або кораблем.

Бо мені здалося, що підпорядкувати — це отримати й розмістити. Я підпорядковую камінь храмові й він уже не стоїть безладно на будівельному майданчику. Немає цвяха, якого б я не використав для свого корабля.

Я вже не слухатиму найчисленнішу групу, бо вони не бачать корабля, що перебуває над ними. Якби найбільше було цвяхарів, вони б підпорядкували своїй істині розпилювачів дошок, і корабель не народився б.

Я не створю миру мурашника з допомогою марного вибору, а також катів і в'язниць, дарма що згодом настане мир, бо, створена мурашником, людина буде людиною для мурашника. Але мені начхати на увічнення виду, якщо він не несе з собою свого багажу. Глечик, звичайно, — нагальна потреба, проте напій становить його ціну.

І тим паче я й не примирятиму. Адже примиряти — це задовольнятися мерзенністю літеплої суміші, в якій примирені напої крижані й пекучі. Я хочу врятувати людей так, щоб вони зберігали свій смак. Адже все, чого вони прагнуть, бажане, всі їхні істини очевидні. Це я маю створити образ, який охоплює, поглинає їх. Адже спільна міра істини розпилювачів дошок та істини цвяхарів — це корабель.

Але настане пора, Господи, коли ти проймешся жалем до моєї розірваності, від якої я не відмовлявся. Адже я

прагну спокою, що сяє над поглинутими суперечками, а не миру прихильника якоїсь однієї сторони, миру, що складається наполовину з любови, наполовину з ненависти.

Коли, Господи, я обурююсь, це означає: я ще не зрозумів. Коли я ув'язнюю або страчую, це означає, що я не вмю перекрикувати. Адже той, хто виготовляє собі тендітну істину, скажімо, віддає перевагу свободі, а не примусу, або примусу, а не свободі, бо не зміг опанувати пусту мову з неадекватними словами, той відчуває, як він скипає люттю, коли вважають, ніби він суперечить собі. Якщо ти гучно кричиш, це означає, що твоя мова недостатня й ти намагаєшся перекричати інших людей. Але чим, Господи, я обурюватимусь, якщо я вийшов на твою гору і бачу, як виконують роботу дарма що слова тимчасові? Того, хто прийде до мене, я прийму. Того, хто підбурюватиме проти мене, я зрозумію в його помилці й лагідно промовлятиму до нього, щоб він схаменувся. Ніщо в цій лагідності не буде поступкою, лестощами або закликом до схвалення, все буде зумовлене тим, що крізь нього я читатиму напрочуд виразно патетику його бажання. Роблячи його своїм, бо я охопив і його. Гнів не засліплює, він народжує сліпе буття. Ти обурюєшся жінкою, яка показує свій норов. Але вона розстібає халат, ти бачиш, що в неї рак, і прощаєш її. Чому ти дратуєшся перед лицем такого відчаю?

Мир, про який я думаю, здобувають через страждання. Я визнаю жорстокість безсонних ночей, бо я тепер на дорозі до тебе, а ти — це висловлене, зникнення запитань і тиша. Я повільне дерево, але таки дерево. А завдяки тобі вбиратиму соки землі.

Ох, Господи, я добре зрозумів, що дух панує над розумом. Адже розум вивчає матеріали, але тільки дух бачить корабель. Якщо я створюю корабель, люди пропонують мені свій розум, щоб одягти, вирізьбити, загартувати й показати обличчя, яке я створю.

Чому вони відмовляють мені? Я не приніс нічого, що ображало б їх, а тільки звільнив кожного з них у його любові.

Чому розпилювач дошок розпиляє менше, якщо та дошка — для корабля?

Навіть байдужі, які не отримали місця, навертаються до любови до моря. Адже кожна істота прагне навернутися й поглинути в себе навколишнє.

Хто зможе передбачити людей, якщо він не вміє допомогти в будівництві корабля? Адже матеріали нічого не сповіщають про те, що станеться з ними. Вони ще не народилися, якщо не народилися в бутті. Натомість уже складене, каміння може діяти на людське серце повним морем тиші. Коли земля пронизана насіниною кедра, я можу передбачити поведінку землі. Якщо я знаю архітектора, матеріали, які лежать на будівельному майданчику, я знаю, що в нього на думці і що вони допливуть до далеких островів.

CLXXV

Я бажаю, щоб ти був постійний і міцно утверджений. Бажаю, щоб ти був вірний. Адже вірність — це передусім бути вірним самому собі. Тобі нема чого сподіватися від зради, бо тобі треба довго зав'язувати вузли, які керуватимуть тобою, надихатимуть тебе, дадуть тобі сенс і світло. Отак і каміння храму. Я не розкидаю їх безладно щодня, щоб іти напомацки до кращих храмів. Якщо ти продаєш свій маєток, щоб купити інший, можливо, кращий зовні, ти втрачаєш щось у собі, чого вже ніколи не знайдеш. Чому ти нудишся у своєму новому будинку? Зручнішому, такому, що краще задовольняє твої бажання, народжені в злиднях іншого дому. Твоя криниця втомлює тобі руку, і ти мрієш про фонтан. Ось твій фонтан. Але відтепер тобі бракуватиме пісні корби й витягненої з нутрощів землі води, яка відображувала тобі колись сонце.

Не те що я не бажаю, щоб ти вибрався на свою гору, вивчився, сформувався і щомиті прагнув іти вперед. Але одна річ — фонтан, яким ти прикрашаєш свій дім — і який є перемогою твоїх рук, — і зовсім інша — твій переїзд до черепашки іншої людини. Одна річ — послідовні

здобутки в одному напрямі, скажімо, збагачення храму, бо такі здобутки — зростання дерева, яке розвивається відповідно до свого генія, і зовсім інша — переїзд без любови.

Я не довіряю тобі, бо ти поділяєш, ти ризикуєш своїм неоціненним добром, яке полягає не в речах, а в сенсі речей.

Я завжди бачив, що емігранти сумовиті.

Я прошу тебе розкрити свій дух, бо ти ризикуєш бути одуреним словами. Один чоловік зробив своїм сенсом подорож. Він ходив від одного пункту до другого, і я не можу сказати, що він збіднів. Його неперервність — подорож. А інший любить свій дім. Його неперервність — дім. Якщо він мінятиме його щодня, він ніколи не буде щасливий. Якщо я кажу про осілих людей, я аж ніяк не маю на увазі тих, хто любить передусім свій дім. Я говорю про тих, хто вже не любить його й не бачить. Адже твій дім — теж вічна перемога, як добре знає твоя дружина, прибираючи його вранці.

Отже, я розповім тобі, що таке зрада. Адже ти — вузол відносин, і ніщо інше. Ти існуєш завдяки своїм зв'язкам. Твої зв'язки існують завдяки тобі. Храм існує завдяки кожному своєму каменю. Ти забереш даний камінь: храм упаде. Ти належиш маєткові, храмові, імперії. А вони існують завдяки тобі. Тож не тобі судити, як-от судять, прийшовши зовні й не будучи пов'язаним, на відміну від тебе. Коли ти судиш, ти судиш сам себе. Це твій тягар, а водночас і твоя радісна піднесеність.

Адже я зневажаю того, хто, якщо його син грішив, паплюжить свого сина. Його син народився від нього. Важливо, щоб він вичитав йому й засудив його — караючи самого себе, якщо він любить сина, — втовкмачив йому свої істини, але не годиться, щоб він ходив від хати до хати й нарікав на сина. Адже тоді він руйнує солідарність зі своїм сином, він уже не батько і здобуває собі той спочинок, що є лише обмеженим буттям і нагадує спочинок небіжчиків. Я завжди бачив, що ті, хто вже не знає, з чим вони солідарні, нещасні. Я завжди бачив тих, хто шукає

собі релігію, групу, сенс, іде на пошуки, щоб їх прийняли де-небудь. А натрапляють лише на фантом прийняття. Справжнє прийняття — тільки на рівні коріння. Адже ти прагнеш бути міцно утвердженим, мати повний вантаж прав і обов'язків, бути відповідальним. Але в житті ти не береш на себе обов'язок бути людиною, як-от береш обов'язок будувати дім на будівельному майданчику за наказом рабовласника. Ти пустієш, коли стаєш перекинчиком.

Мені подобається батько, що, коли його син грішив, приписує собі ту ганьбу, одягає жалобу й бере на себе покуту. Адже його син народився від нього. Оскільки батько пов'язаний із сином і син керує ним, то й батько керуватиме сином. Бо я не знаю дороги, де б був тільки односторонній рух. Відмовляючись бути відповідальним за поразки, ти ніколи не знатимеш перемоги.

Якщо ти любиш жінку зі свого будинку, що є твоєю дружиною, і якщо вона грішила, ти не підеш у юрбу, щоб судити її. Вона належить тобі й передусім її судитимеш ти, бо ти відповідаєш за неї. Твоя країна впала? Я вимагаю, щоб ти судив себе: ти належиш їй.

Звичайно, до тебе прийдуть чужоземні свідки, перед якими ти червонітимеш. Щоб очиститися від ганьби, ти зречешся солідарності з помилками країни. Але ж тобі треба бути солідарним із чимсь. Із тими, хто плював на твій дім? «Вони мали слухність», — скажеш ти. Можливо. Але я хочу, щоб ти належав до свого дому. Ти відцураєшся тих, що плюють. Тобі не треба плювати самому. Ти зайдеш до себе й помолишся: «Ганьба, — скажеш ти, — чому я такий бридкий у ваших очах?» Адже йдеться про тебе, тебе покривають ганьбою, ти приймаєш її, отже, ти можеш діяти на них і вдосконалити їх. Ти вдосконалюєш їх.

Твоя відмова плювати — не покривання помилок. Це поділяння помилки, щоб очиститися від неї.

Ті, хто позбувається солідарності, й самі збирають чужих: «Бачите цю гнилизну, вона не моя...» Але не має нічого, з чим вони були б солідарні. Вони запевняють тебе, мовляв, солідарні з людьми, або з чеснотою, або з

Богом. Але це тільки порожні слова, якщо вони не означають вузлів зв'язків. Господь спускається аж до дому, щоб стати домом. Для смиренного, що запалює свічки, Бог є обов'язком запалювати свічки. Для того, хто солідарний із людьми, людина — не просто слово зі словника, людина — це ті, за кого вона відповідає. Дуже легко ухилитися й віддати перевагу Богові, а не запалюванню свічок. Але я не знаю людини, я знаю людей. Свобода, але вільних людей. Щастя, але щасливих людей. Краса, але гарних речей. Бог, але завзяття свічок. А ті, хто прагне сутності по-іншому, ніж прагнуть народження, засвідчують лише своє марнославство і порожнечу своїх серць. Вони і не живуть, і не вмирають, бо на словах і не вмирають, і не живуть.

Отже, той, хто судить і вже ні з чим не солідарний, є суддею для себе, і ти натикаєшся на його марнославство, наче на мур. Адже йдеться про його образ, а не про його любов. Ідеться про нього не як про зв'язок, а як про об'єкт, який розглядають. А це не має сенсу.

Тож якщо люди з твого дому, твого маєтку, твоєї імперії ганьблять тебе, не вдавай облудно, ніби ти проголошуєш себе чистим, щоб очистити їх, бо й ти належиш до них. Але ти вже не належиш до них перед свідками, ти реабілітуєш тільки себе. Адже тобі слушно скажуть: «Якщо вони такі, як ти, чому вони не прийшли з тобою теж плювати?.. Ти зміцниш їх у їхній ганьбі й живитимешся їхніми злиднями.

Звісно, якась конкретна людина може обурюватися ницістю, нечестям, ганьбою свого дому, своєї імперії й тікати від них, щоб шукати честі. Це знак, бо це таки знак честі її ближніх. Якийсь живий елемент честі її ближніх людей делегував їй. Це знак, що й інші люди намагаються знову піднятися до світла. Але це небезпечна робота, бо цій людині потрібно більше чесноти, ніж перед смертю. Вона знайде наготові свідків, які скажуть їй: «І ти сама, ти теж ця гнилизна!» Маючи повагу до себе, вона відповість: «Так, але я вийшла з неї». А судді скажуть: «Нехай ті, що чисті, вийдуть! А ті, хто лишиться, — гнилизна». Тобі кадитимуть фіміам, але тільки тобі. А не твоїм ближнім у

тобі. Ти зробиш собі славу зі слави інших. Але ти будеш самотня, як марнослава або мертва.

Ти несеш, якщо вирушаєш, небезпечне послання. Адже ти знак їхнього щастя, бо ти страждала. Отак ти й відрізняєш їх від себе.

Ти маєш надію бути вірною, тільки жертвуючи марнославством свого образу. Ти скажеш: «Я думаю, як вони», не розрізняючи. І тебе зневажатимуть.

Але тобі байдужа та зневага, бо ти частина цього корпусу. Ти діятимеш на той корпус. Наснажиш його власною схильністю. А свою честь ти отримаєш від їхньої честі. Адже тут годі сподіватися чогось іншого.

Якщо ти відчуваєш сором слушно, не показуй його. Не говори про нього. Підточуй свій сором. Чудове те обурення, яке спонукає тебе відродитися в своєму будинку. Адже це обурення залежить від тебе. А от цей чоловік має хворі кінцівки: він відтяв собі всі чотири кінцівки. Це божевільний. Можна піти на смерть, щоб спонукати поважати в тобі твоїх ближніх, але не заперечувати їх, бо в такому разі ти заперечуєш себе.

Твоє дерево добре й лихе. Тобі подобаються не всі плоди. Серед них є й гарні. Дуже легко лестити собі гарними плодами й відмовлятися від решти. Але ж це різні аспекти того самого дерева. Дуже легко обирати ті або ті гілки. Й відмовлятися від решти гілок. Пишайся тим, що гарне. А якщо над ним бере гору погане, мовчи. Саме тобі треба повернутися до стовбура і сказати: «Що я маю зробити, щоб зцілити цей стовбур?»

Того, хто емігрує з серця, люди зрікаються, і він сам відмовляється від свого народу. Так відбувається неминуче. Ти визнав інших суддів. Отже, добре, що ти став їхнім. Але це не земля і ти помреш від цього.

Це твоя сутність коїть зло. Твоя помилка полягає в тому, що ти розрізняв. Тут немає нічого, від чого ти міг би відмовитися. Ти теж зло. Але воно походить від тебе самого.

Я зрікаюся того, хто зрікається своєї дружини, або свого міста, або своєї країни. Ти невдоволений ними? Ти їхня частина. Ти той елемент поміж них, що тяжіє до

добра. Ти повинен навчити решту. А не судити їх зовні.

Адже є два судження. Судження, яке висловлюєш ти сам, від себе, як суддя. І судження про себе.

Адже не йдеться про будівництво мурашника. Ти зрікаєшся дому, ти зрікаєшся всіх домів. Якщо зрікаєшся жінки, ти зрікаєшся любови. Ти кинеш цю жінку, але не знайдеш любови.

CLXXX

Зневажаючи череватий достаток, я терплю його лише як умову чогось вищого від нього, так само як смердюча вульгарність каналізаційних споруд — умова чистоти міста. Я дізнався, що тут немає протилежностей, а досконалість — це смерть. Тож я терплю й поганих скульпторів як умову добрих скульпторів, поганий смак як умову доброго смаку, внутрішній примус як умову свободи, череватий достаток як умову піднесености, що існує не з нього й не задля нього, а тільки з тих і задля тих, кого вона живить. Якщо, платячи скульпторам за їхню скульптуру, достаток прибирає роль необхідного складу, де добрий поет черпатиме зерно, з якого житиме, а те зерно — пограбована праця хлібороба, бо він отримав взамін лише вірш, з якого глузує, або скульптуру, якої йому часто навіть не покажуть, тоді, як не буде грабіжника, вже не виживуть скульптори, і мені байдуже, що цей склад має людське ім'я. Він тільки транспортний засіб, шлях і перехід.

Якщо дорікнути складові зерна, що він є платою за склад вірша, скульптури й палацу, а отже, прикро розчарує вухо або око народу, я відповім насамперед, що якраз навпаки, марнословство ситого черева спонукає його виставляти свої дива, як ми бачимо з усією очевидністю у випадку палацу, бо цивілізація спирається не на використання створених речей, а на шал творчости, як-от у випадку, як я вже казав, тих імперій, що вславилися мистецтвом танку, дарма що ані власник ситого черева у

своїх вітринах, ані народ у музеї не замикають протанцьований танок, бо він не належить до запасів.

А якщо ти дорікатимеш власникові ситого черева, що він удесятеро частіше потурає вульгарному смаку і прихильний до поетів місячного сяєва або скульпторів, які різьблять мов викапану постать, я відповім, що мені байдуже, бо, якщо я прагну квітки дерева, мені слід прийняти все дерево, так само й працю десяти тисяч поганих скульпторів задля появи єдиного, який має значення. Отже, я вимагаю десяти тисяч складів поганого смаку проти одного, де вміють розрізняти.

Але звичайно, якщо немає протилежностей і море становить умову корабля, є, проте, кораблі, що їх поглинає море. І є, можливо, власники ситих черев, що є чимсь іншим, ніж засобом, шляхом і переходом, тобто умовою, і поглинають народ просто задля насолоди перетравлювати його. Не годиться, щоб море поглинало корабель, щоб примус поглинав свободу, щоб поганий скульптор поглинав доброго скульптора, а власник ситого черва поглинав імперію.

Ти просиш мене, щоб я своєю логікою відкрив систему, яка рятує нас від небезпеки. А небезпеки немає. Але не просиш розповісти, як слід керувати камінням, щоб воно зібралося в собор. Собор не належить до їхнього рівня. Він на рівні архітектури, що дала свою насінину, яка пронизує каміння. Треба, щоб був я, а мій вірш породив схильність до Бога, і тоді вона породить і прихильність народу, і зерно на складі, і діяльність власника ситого черева — задля слави господньої.

Не думай, ніби я переймаюся порятунком складу через те, що він має назву. Я не рятую сморід каналізаційних систем задля нього самого. Каналізація — це тільки шлях, засіб і перехід. Не думай, ніби я переймаюся ненавистю матеріалів проти чого завгодно, що відрізняється від них. Мій народ — тільки шлях, засіб і перехід. Сповнений зневаги та музики, немов лестощами перших, і ненависти, немов аплодисментами других, служачи Богові тільки абияк, із вершини своєї гори, де я був самотніший за печерного вепра, нерухоміший за дерево, яке з плином часу просто змінює камінь у жменьку квітів задля насін-

ня, пускаючи його за вітром, — отак відлітає в сяєві сліпий гумус, — я сидів зовні від своїх фальшивих суперечок у своєму непоправному вигнанні, не будучи ані за перших проти других, ані за других проти перших, домінуючи над кланами, партіями, фракціями, борючись за саме дерево проти елементів дерева і за елементи дерева, — тож хто в ім'я дерева протестуватиме проти мене?

CLXXXIII

Насінина могла б милуватися собою й казати собі: «Яка я гарна, могутня та енергійна! Я кедр. Ба більше, я кедр у його сутності».

Натомість я кажу, що вона ще не кедр. Вона — тільки засіб, шлях і перехід. Вона оператор. Нехай виконає свою операцію! Нехай повільно веде землю до дерева. Нехай утвердить цей кедр задля слави Господньої. Тоді я судитиму про нього за його гіллям.

Але насінини однаково милуються собою. «Я така або така». Вони вважають себе за запаси див. У них є двері до добре складених скарбів. Досить намацати їх. І вони піднесуть тебе залежно від своїх відригувань до віршів. Ти чуєш, як вони відригують, але не зворушують.

Отак і чаклун із негритянського племені. Він збирає навгад, і то з обличчям, наче розуміє, увесь матеріал трав, інгредієнтів і дивних органів. Розміщує все у великій мисці безмісячної ночі. Промовляє слова, слова й слова. Чекає, поки з його кухні постане невидима сила, яка перекине твоє військо, що простує до його барлога. Але нічого не з'являється. Тоді він змінює слова. Змінює трави. І, звичайно, не помиляється в амбіційності свого бажання. Адже я бачив, як кашка з деревини, змішана з чорнуватою рідиною, валила імперії. Йшлося про мій лист, що оголошував війну. Я знав миску, з якої походила перемога. Туди додали порошу. Я відчув, як тремтіння повітря, що виходило спершу з одних грудей, розпалило мій народ від одного до другого, мов пожежа. Хтось проповідував, щоб почати бунт. Бачив я й зручно розмішені купи каміння, які відкрили посуд тиші.

Але я ніколи не бачив, щоб матеріали виходили випадково, якщо не мали в якомусь людському духові своєї спільної міри. Вірш може зворушити мене, натомість жодна сукупність літер, що є результатом безладних дитячих ігор, ніколи не понукала мене розчулитися. Адже немає насінини, яка не виразила себе і вдає, ніби захоплюється деревом, до формування якого вона не доклала зусиль.

Звісно, ти тяжієш до Бога. Але з того, ким ти міг би стати, не висновуй, ким ти є. Твої відригування не несуть нічого. Коли палить опівдні сонце, насінина, нехай навіть кедра, не дасть мені затінку.

Жорстокі часи пробуджують заснулого архангела. Нехай він розірве свої пелюшки й лусне під поглядами! Коротенькі витончені розмови, нехай він поглине вас і знову зв'яже вас. Нехай він видасть перед нами справжній крик. Крик до відсутности. Крик ненависти проти зграї. Крик задля хліба. Нехай він наповнить значенням жнивдаря, або врожай, або вітер глибокою жменею над нивами, або любов, або що завгодно інше, занурене в неквапливість.

Але ти, грабіжнику, пішов звідти в окремий квартал шукати туманними очима й відчутти на собі відлуння любови, тоді як належна роль любови полягала б у тому, щоб на твоєму плечі відлунювала, поляскуючи, проста рука простої дружини.

Звісно, це тільки чари, і роль церемоніалу — повести тебе до здобичі, що не є сутністю пасток, на відміну від опіку серця, що його люди на Півночі готують раз на рік із суміші смоли, лакованого дерева й гарячого воску. Але я називаю облудними чарами, лінощами й непослідовністю розтирання в мисці випадково дібраних інгредієнтів, сподіваючись дива, якого ти не підготував. Бо, забувши про розвиток, ти вдаєш, ніби йдеш на зустріч із самим собою. Відтоді вже немає надії. За тобою зачиняється бронзова брама.

Я засмутився, бо мучив себе думкою про людей. Кожен обертається до себе і вже не знає, чого бажати. Таж яких благ ти бажав би, якщо хочеш підпорядкувати їх собі й хочеш, щоб вони піднесли тебе? Дерево, звичайно, шукає соків землі, щоб жити ними й перетворити їх у себе. Тварина — трави або якоїсь іншої тварини, яку вона перетворить у себе. Ти теж себе живиш. Але, крім поживи, чого ти бажаєш, щоб ти міг скористатися ним сам? Через те, що фіміам подобається гордошам, ти хвалиш людей, щоб вони вітали тебе оплесками. І вони плещуть тобі. Але ось ці оплески марні. Через те, що ворсистий килим робить твою домівку затишною, ти скупив їх в усьому місті. Ти захарастив ними увесь будинок. І ось вони тобі непотрібні. Ти заздриш своєму сусідові, бо в нього королівський масток. Ти пограбував його. Ти утвердився там. І масток не може запропонувати тобі нічого, що цікавило б тебе. Є певна посада, якої ти домагаєшся. Ти йдеш на різні інтриги, щоб отримати її. Отримуєш її. А та посада — лише порожній дім. Адже дому, щоб бути в ньому щасливим, не досить бути пишним або зручним чи орнаментованим, не досить оселитися там і вважати його за свій. Передусім тому, що немає нічого, що було б твоїм, бо ти помреш і значення має не те, що він колись належав тобі, — адже внаслідок цього лише сам дім став кращим або занепав, — а те, що ти належав до нього, бо тоді він тебе вів кудись, як-от у випадку дому, що дає притулок династії. Ти радієш не речам, а шляхам, які вони відкривають перед тобою. По-друге, тому, що було б надто легко, якби кожен егоїстичний та похмурий волоцюга міг собі дозволити життя в достатку та веселощах лише завдяки тому, що плекає ілюзію, ніби він принц, походжаючи перед палацом короля. «Ось мій палац», — казав би він. Але й справжньому господареві палац з усією його пишнотою даної миті не служить. Кожної миті він може перебувати тільки в одній кімнаті. Йому трапилося заплющити очі, або читати, або заглибитись у думки і — в цій самій кімнаті — він уже нічого не бачить. Крім того, інколи, гуляючи в саду, він може обернутися спи-

ною до архітектури. А проте він господар палацу, пишається ним і, можливо, став шляхетним у своєму серці, й містить у собі геть усе аж до тиші забутої зали нарад, аж до мансард і підвалів. Отже, то може бути проста гра уяви жебрака, бо нічого, крім ідеї, не відрізняє його від господаря, він може уявити себе господарем і повагом походити туди-сюди, наче вбраний у занедбану душу. Але ця гра буде мало ефективна й вдавані почуття поділять гнилизну мрії. На ньому навряд чи позначиться кволий мімізм, який спонукає тебе ховати голову, коли я описую різанину, або тішитися непевним щастям, коли я переповідаю тобі якусь пісню.

Те, що належить до твого тіла, ти приписуєш собі й змінюєш його в себе. Але, якщо ти думаєш, що так само можна діяти й тоді, коли йдеться про дух і серце, ти помиляєшся. Адже твоя радість від свого травлення насправді дуже вбога. Ба більше, ти не можеш перетравити ані палац, ані золотий джбан, ані дружбу свого приятеля. Палац лишиться палацом, а джбан — джбаном. А друзі й далі житимуть своїм життям.

А я лише оператор, що з жебрака, зовні схожого на короля, бо він споглядає палац, або навіть краще, ніж палац, — море, Чумацький Шлях, — проте нічого не вміє здобути для себе з цього похмурого погляду в простір, висновує справжнього короля, дарма що зовні начебто нічого не змінилося. І справді, зовні нічого не змінилося, бо є ті самі пан і жебрак, є ті самі той, хто кохає, і той, хто оплакує втрачене кохання, якщо вони сидять на порозі своєї оселі у вечірньому спокої. Проте один з них, мабуть, той, кому краще ведеться, хто багатший і краще обдарований духом і серцем, піде цього вечора, якщо йому нічого не завадить, і зануриться в море. Отже, щоб із тебе, коли ти один з цих чоловіків, виснувати другого, немає потреби забезпечувати тебе чимсь видимим і матеріальним або змінювати тебе в що завгодно. Досить, щоб я навчив тебе мови, яка дасть тобі змогу побачити в тому, що є навколо тебе і в тобі нове й пекуче для серця обличчя, як буває тоді, коли ти похмуро сидиш над кількома шматками грубого дерева, які безладно валяються на під-

лозі, натомість коли я прищеплю тобі науку гри в шахи, дерев'яні фігури на шахівниці осяють тебе сяйвом своєї проблеми.

Ось чому я розглядаю їх у тиші своєї любови, не дорікаючи їм за нудьгу, яка походить не від них, а від їхньої мови, бо знаю, що переможного короля, який дихає вітром пустелі, і жебрака, що п'є з тієї самої крилатої річки, ніщо не розрізняє, крім мови, і я був би несправедливий, якби дорікав жебракові, не вивівши його спершу за межі притаманного йому буття, що йому не властиві почуття переможного короля, який радіє своїй перемозі.

Я даю ключі простору.

CLXXXVI

Ці люди не мають чуття часу. Вони прагнуть збирати квіти, які, проте, не розвинулись, тож квітів немає. Або ж бачать розквіт десь-інде, що не є для них завершенням церемоніалу трояндового куща, а становить, не більше й не менше, ринковий товар. Тож яку насолоду він дасть їм?

Я йду в сад. Він лишає в повітрі борозну корабля, що везе духмяні лимони, або каравану з мандаринами, або острова, який напахчує море й до якого треба добутися.

Я отримав не запаси, а обіцянку. Вона йшла з саду, немов із колонії, яку треба завоювати, або від дружини, якою ще не володів і яка подається в твоїх руках. Сад відкрився мені. Там, за невисоким муром, батьківщина мандаринів та лимонів, і там відбудеться моя прогулянка. Проте ніщо не має постійно ані запаху лимонів, ані запаху мандаринів, ані усмішки. Для мене, бо я знаю, все має своє значення. Я чекаю миті саду або дружини.

Ті люди не вміють чекати й не зрозуміють жодного вірша, бо час, що поновлює бажання, одягає квітку або наливає зрілим соком плоди, для них ворог. Вони прагнуть отримати насолоду від речей, тоді як її можна отримати лише від шляху, що пролягає через речі. Я йду, я йду, я йду. Дійшовши до саду, що є батьківщиною запахів, я сідаю на лаву. Я дивлюся. Є листки, що злітають, і квіти,

що в'януть. Я відчуваю все, що вмирає і складається по-новому. Я не відчуваю скорботи. Я бадьорий, мов у відкритому морі. Це не терпіння, бо ж не йдеться про мету, насолода полягає в самій ході. Ми йдемо, мій сад і я, від квітів до плодів. А через плоди — до насіння. А через насіння — до квітів наступного року. Я не помиляюся щодо речей. Вони завжди є предметами культу. Я доторкаюся до інструментів церемоніалу і бачу, що вони кольору молитви. А ті, хто нехтує час, впираються. Навіть дитина стає для них річчю, якої вони не розуміють у її досконалості (бо дитина — це шлях Бога, якого годі стримати). Вони прагнуть зафіксувати дитину в її дитячій привабливості, немов які запаси. Натомість я, натрапивши на дитину, бачу, як вона намагається всміхнутися, червоніє й пробує втекти. Я знаю, що розриває її. Я кладу їй руку на чоло, немов щоб заспокоїти море.

CLXXXVIII

Годі чогось сподіватися, якщо ти сліпий до світла, яке походить не від речей, а від сенсу речей. Я зустрів тебе коло твоїх дверей:

— Що ти робиш тут?

А ти не знаєш і нарікаєш на життя:

— Життя вже нічого не дає мені. Моя дружина спить, віслюк спочиває, збіжжя дозріває. Я — тільки тупе чекання, і мені тоскно.

Дитина без гри, що вже не вміє бачити невидне. Я сідаю коло тебе й навчаю тебе. Ти купасься в змарнованому часі, тебе обступив облогою страх, що ти не розвиваєшся.

Адже інші кажуть: «Потрібна мета». Ти гарно плаваєш, і я створюю тобі берег, який полого спускається до моря. Й рипучу корбу, що дає тобі питну воду. А також золотаве збіжжя, що є берегом чорної ріллі. А ще усмішку дитини, що є берегом домашньої любови. Одяг із золотою філігранню, неквапом пошитий на свято. Що станеться з тобою, якщо ти крутитимеш корбу задля самого рипіння, якщо шитимеш одяг задля одягу, кохатимешся задля

кохання? Ці роботи швидко виснажаться, бо нічого не даватимуть тобі.

Я вже казав тобі про свою каторгу, куди засилаю тих, що вже не мають якості людини. Їхній удар кайлом вартий кайла. Вони раз по раз б'ють кайлом. Ніщо не змінює їхньої сутності. Плавання по колу без берега. Немає творчості, вони — не шлях і не перехід до якогось світла. Нехай буде те саме сонце, той самий суворий шлях, той самий піт, але нехай тобі раз на рік щастить видобути чистий діамант — і ось ти вже побожний у своєму світі. Адже твій удар кайлом має сенс діаманта, що вже має іншу природу. Ось тобі властиві мир дерева й сенс життя, який полягає в піднесенні з рівня на рівень до слави Господньої.

Ти ореш задля збіжжя, шисеш задля свята й розбиваєш породу задля діаманта. Невже ті, хто тобі видається щасливим, мають щось більше, ніж ти, крім знання про божественний вузол, який пов'язує речі?

Ти не знайдеш миру, якщо нічого не зміниш відповідно до своїх уподобань. Якщо ти не перетвориш себе в засіб, шлях і перехід. Тільки тоді циркулює кров імперії. Але ти хочеш, щоб ти сам себе поважав і шанував. Удаєш, ніби відірвав щось від світу і його можна схопити і тримати для себе. Ти не знайдеш нічого, бо ти ніщо. Ти кидаєш безладні речі в яму з покидьками.

Ти чекав, що зовні хтось з'явиться, мов архангел, схожий на тебе. І чого від його візиту ти маєш більше, ніж твій сусіда? Але, помітивши, що це не ті самі люди — той, хто йде до хворої дитини, той, хто йде до коханої, той, хто йде до порожнього дому, — дарма що цієї миті вони видаються тобі схожими, я влаштовую собі зустріч або берег, з допомогою речей, які вже існують, і все змінюється. Я стаю збіжжям понад ріллею, людиною понад дитиною, фонтаном понад пустелею, діамантом понад потом.

Я змушую тебе будувати в собі дім.

Як дім буде готовий, прийде мешканець, що спалить тобі серце.

Я раптом збагнув, що готовність піти на ризик смерті й готовність умерти мають різну сутність. Я знав молодь, яка неперевершено кидала виклик смерті. Здебільшого саме жінки вітали її оплесками. Ти повертаєшся з війни, і тобі подобається пісня, яку тобі співають їхні очі. Ти приймаєш випробування залізом, де ставиш на карту свою мужність, бо гра полягає в тому, що ти пропонуєш і ризикуєш утратити. Це добре знають гравці, які ризикують своїм багатством у грі в кості, бо ніщо з їхнього багатства не служить їм даної миті, але раптом воно стає запорукою однієї кості і з усією патетикою в руці й ти кидаєш на нетесаний стіл свої золоті кубики, що стають розгортанням рівнин, пасовиськ і врожаїв твого маєтку.

Отже, чоловік тепер повертається у світлі своєї перемоги, з плечем, важким від тягаря розбитих армій і, можливо, навіть прикрашений кров'ю. Ось його осяяла усмішка, лише на мить, але таки на мить. Адже ти не можеш жити зі своєї перемоги.

Отже, готовність піти на ризик смерті — це готовність жити. Любов до небезпеки — це любов до життя. Так само як твоя перемога — це твій ризик поразки, подоланий твоєю творчістю, і ти ніколи не бачив чоловіка, що, пануючи без ризику над своїми свійськими тваринами, вихваляв би себе як переможця.

Але я вимагаю більше від тебе, якщо хочу, щоб ти був плідним солдатом імперії. Дарма що тут треба подолати одну відмінність, бо одна річ — бути готовим до ризику смерті, і зовсім інша — бути готовим до смерті.

Я хочу, щоб ти був деревом і скорився дереву. Я хочу, щоб твої гордощі полягали в дереві. Щоб твоє життя нарешті набуло сенсу.

Готовність іти на ризик — подарунок тільки тобі самому. Ти любиш дихати на повні груди і скоряти дівчат своїм блиском. А про свою готовність іти на ризик ти відчуваєш потребу розповісти, це товар, призначений для обміну. Не менші хвальки й мої каптали. До того ж вони шанують тільки себе.

Одна річ — утратити багатство в грі в кості через бажання відчути і згромадити в своїй руці геть усе, відчути в руці конкретне і суттєве, і тоді тут миттю присутнє все зі своїм тягарем звезених у клуню соломи та прянощів, худоби на пасовиськах і сіл із клубами легенького диму, що є ознаками людського життя, і зовсім інша річ — ті самі клуні, та сама худоба, ті самі села, яких ти позбувся, щоб жити десь-інде. Одна річ — зосередити своє багатство і спалити його в мить ризику, і зовсім інша річ — зректися його, як-от людина, що одна за одною скидає свої одяганки і зневажливо лишає сандалі на пляжі, перше ніж голою зануритись у море.

Тобі треба вмерти, щоб зануритись.

Тобі треба жити так, як старі, що посліпли, гаптуючи церковні оздоби, в які одягали свого Бога. Вони шили Богові шати. Ляна нитка завдяки диву їхніх пальців ставала молитвою.

Адже ти — тільки шлях та перехід і можеш насправді жити тільки з того, що перетворюєш. Дерево — це земля в гіллі. Бджола — квітка в меду. А твоя праця хлібороба — чорна рілля і пожежа збіжжя.

Передусім для мене має значення, щоб твій Бог для тебе був реальнішим за хліб, який кусаєш зубами. Тоді ти сп'янієш аж до своєї жертви, яка буде шлюбом у любові.

Але ти все знищив і змарнував, утративши сенс свята й гадаючи, ніби ти збагатишся, розподіляючи свої запаси день у день. Адже ти хибно розумієш сенс часу. Прийшли твої історики, логіки і критики. Розглянули матеріали і, нічого не прочитавши в них, порадили тебе користуватися ними. Ти відмовився від посту, що був умовою святкового бенкету. Ти відмовився від знищення частини свого збіжжя, що, якби його спалили задля свята, створило б світло зі збіжжя.

Ти ще не зрозумів, що то була мить, варта життя, бо був засліплений своєю жалюгідною арифметикою.

Отож я міркував про готовність умерти. Адже логіки, історики та критики вшанували задля них самих матеріали, призначені для твоїх соборів (і ти справді думав, ніби йдеться про матеріали, тоді як вушко срібного джбана, якщо має вдалий вигин, варте більшого, ніж цілий золотий джбан, і краще тішить твій дух і серце). Отже, ти, кепсько розуміючись на своїх бажаннях, уявляєш собі, ніби твоє щастя залежить від володіння, і ти аж засапався, нагромаджуючи купу каміння, яке в іншому випадку могло б бути камінням собору, а ти перетворюєш його в умову свого щастя. Натомість єдиний камінь зігріває іншому дух і серце, якщо він різьбить на ньому обличчя свого Бога.

Ти подібний до гравця, що, не знаючи гри в шахи, шукає своєї насолоди в нагромадженні золотих зливків і слонової кості, а знаходить лише нудьгу, натомість інший, якого божественність правил пробудила до витонченої гри, запалює собі світло з простої стружки грубого дерева. Адже прагнення все перерахувати прив'язує тебе до матеріалів, а не до обличчя, яке вони складають, і тут важливо спершу розпізнати його. Ось чому далі неминуче впливає, що ти тримаєшся за життя передусім як за нагромадження днів, натомість, якби храм мав чисті лінії, ти був би божевільним, шкодуючи, що він не зібрав більше каміння.

Отже, не перераховуй, щоб засліпити мене, число каменів твого дому, пасовиськ твого маєтку, худоби твоїх стад, коштовностей своєї дружини, ні навіть спогадів про твої кохання. Мені байдуже. Я хочу знати, яка якість збудованого дому, яка сила релігійного завзяття в твоєму маєтку і чи весело там вечеряють після денної праці. Яку любов ти збудував, і проти кого, і то тривкішу за тебе самого, таку, щоб ти віддавав їй своє існування. Я хочу, щоб ти розвинувся. Я хочу бачити тебе в твоїй творчості, а не в невикористаних матеріалах, якими ти марно нахвалюєшся.

Ти прийшов до мене з суперечкою про інстинкт. Адже він спонукає тебе тікати від смерти, і ти спостерігав у

кожній тварині, що вона прагне жити. «Покликання вижити, — скажеш ти мені, — домінує над будь-яким іншим покликанням. Теперішність життя неоціненна, я зобов'язаний урятувати в собі світло життя». І ти, звичайно, героїчно битимешся, рятуючи себе. Ти засвідчиш сміливість облоги, або завоювання, або грабунку. Ти сп'янієш сп'янінням сильного, що погоджується кинути все на шальку терезів, щоб визначити, чого він вартий. Але не підеш тихо вмирати в таємниці прийнятого дару.

Проте я покажу тобі батька, що стрибнув назустріч покликанню провалля, бо там борсався його син і часом видніло його обличчя, дедалі блідіше, наче місяць у розривах хмар. І скажу тобі:

— Отже, над батьком не панував інстинкт виживання...

— Так, — відповіси ти. — Але інстинкт іде далі. Він стосується і батька, і сина. Він стосується залоги, що делегує своїх членів. Батько пов'язаний із сином...

Твоя відповідь бажана, складна й містить вагомі слова. Але я знову скажу тобі, щоб навчити тебе:

— Звісно, існує інстинкт, спрямований на життя. Але це лише один аспект набагато сильнішого інстинкту. Основний інстинкт — це інстинкт постійності. Той, хто був збудований, живучи плоттю, шукає своєї постійності в постійності своєї плоті. А той, хто був збудований у любові до дитини, шукає своєї постійності в порятунку дитини. Той, хто був збудований у любові до Бога, шукає своєї постійності в піднесенні до Бога. Ти не шукаєш того, що нехтуєш, ти прагнеш урятувати умови своєї величі тією мірою, якою в ній полягає твій сенс. Твоєї любові тією мірою, якою відчуваєш любов. Я можу обміняти твоє життя на щось вище від нього, а проте в тебе нічого не відберуть.

СХСII

Ти не здогадаєшся, що таке радість, якщо вважаєш, що саме дерево живе задля дерева, яке воно є, замкненого у своєму футлярі. Дерево — джерело крилатих насінин і

трансформується та вдосконалюється від покоління до покоління. Воно ходить, але не так, як ти, а як пожежа залежно від вітрів. Ти садиш кедр на горі, і ось протягом століть твій ліс мало-помалу мандрує.

Що могло б думати дерево про себе? Воно думало б, що складається з коріння, стовбура й листя. Воно б думало, ніби служить собі, пускаючи коріння, але дерево — тільки шлях і перехід. Земля через нього поєднується з медом сонця, наповнює бруньки, розпускає квіти, утворює насінини, і насінина набирає життя, як вогонь, підготований, але ще не видимий.

Якщо я сію на вітер, я запалюю землю. Але ти дивишся уповільнено. Ти бачиш нерухоме листя, вагу міцно утвердженого гілля й думаєш, ніби дерево осіле, живе саме по собі, замуrowане в собі. Підсліпий, притулившись носом, ти дивишся криво. Тобі досить відступити і прискорити маятник днів, щоб побачити, як із насінини виривається вогник, а з вогника — інші вогники, і отак поширюється пожежа, скидаючи залишки згорілого дерева, бо ліс горить тихо. Ти вже не бачиш ані цього дерева, ані іншого. Ти добре розумієш, що коріння не служить ані першому дереву, ані другому, а цей жерущий вогонь водночас і будівничий, і маса темного листя, що вкриває твою гору — вже тільки земля, запліднена сонцем. На галявинках з'являються зайці, а на гіллі — птахи. Ти вже не знаєш, кому передусім служить коріння. Коріння — тільки етапи і перехід. Чого б ти мав вірити в дереві тому, чому не вірив у насінині? Таж ти не кажеш: «Насінина живе для себе. Вона завершена. Стовбур живе для себе. Він завершений. Квітка зі своїми змінами живе для себе, вона завершена. Сім'я, яке вона дає, живе для себе, воно завершене». Так само й про новий зародок, що проклюнувся і вперто витикає стовбурець між камінням. Який етап ти хочеш обрати, щоб назвати його результатом? Я знаю тільки те, що земля піднімається до сонця.

Отак і людина, і мій народ, про який я не знаю, куди він іде. Коли настає ніч, близькі стають комори й замуrowані оселі. Сплять діти, сплять діди і баби, і що я можу сказати про їхній шлях? Його важко вирізнити, він непев-

но окреслений плином пори року, який додає лише зморшку старому й кілька слів у мову дитини; який навряд чи змінює усмішку. Який нічого не змінює ані в досконалості, ані в недосконалості людини. А проте, мій народе, я бачу, охопивши поглядом покоління, як ти пробуджуєшся і впізнаєш себе.

Але, звичайно, ніхто не думає за межами свого Я. І добре, що так. Важливо, щоб різьбяр різьбив срібло, не відволікаючись. Щоб геометр думав про геометрію. Щоб король правив. Адже всі вони — умова ходи. Так само й цвяхарі, що співають пісень цвяхарів, і розпилювачі дошок, що співають пісень розпилювачів дошок, дарма що ці всі майстри причетні до будівництва корабля. Для них є спасенним усвідомлення вітрильника завдяки віршеві. Від цього вони аж ніяк не менше люблять свої дошки і свої цвяхи, навпаки, вони отак зрозуміють, що знайдуть себе і завершать у тому довгому крилатому лебеді, який живиться морськими вітрами.

Отже, дарма що твоя мета не щадить тебе внаслідок самої своєї величі й тобі треба підмітати вранці свою кімнату, сіяти жменю ячменю разом із багатьма іншими людьми, повторювати той чи той виробничий рух або навчати сина ще одному слову чи молитві, — адже й усвідомлення корабля має спонукати тебе плекати, а не зневажати твої дошки і цвяхи, — отак і я хочу, щоб ти напевне знав, що не йдеться ані про твій обід, ані твою молитву, ані твою працю хлібороба, ані твою дитину, ані про свято в колі родини та приятелів, ані про річ, якою ти прикрашаєш свій дім, бо це все — тільки умова, шлях і перехід. Знаючи, що, розповівши тобі, я спонукав тебе не зневажати, а краще шанувати і цвяхарів, і розпилювачів, а також шлях і його повороти, запах шипшини на узбіччі, ритвини і спуски на пагорбах, — ти їх краще плекатимеш і знатимеш, якщо вбачатимеш у них не марні повороти, які наганяють нудьгу, а шлях до моря.

Я не дозволяю тобі казати: «Навіщо мені прибирання, тягар, який треба нести, дитина, яку треба годувати, книжка, яку потрібно знати?» Бо, якщо добре, що ти

заснеш і мріятимеш про юшку, а не імперію, як-от мої вартові, було б добре, щоб ти був готовий і до візиту, про який ще не оголошено, але він на мить дасть тобі змогу ясно бачити й чути і перетворить твоє сумне підмітання в служіння культові, який годі описати словом.

Отже, удар твого серця, кожне страждання, кожне бажання, кожен вечірній смуток, кожен обід, кожне робоче зусилля, кожна усмішка, кожна втома протягом днів, кожне прокидання, кожне солодке засипання мають сенс Бога, якого можна добачити крізь них.

Ви не знайдете нічого, якщо перетворитеся в осілий народ, вважаючи, ніби запаси вже зроблені, а ви сидите серед тих запасів. Адже запасів немає, а той, хто припиняє рости, вмирає.

СХСІV

Анітрохи не дивно, що ти виснажуєшся в пошуках культури осілого народу, бо такої немає.

«Подарувати культуру, — казав мій батько, — це подарувати спрагу. Решта прийде сама собою». Але, даючи пійло, ти підтримуєш виробництво ситих черев.

Любов — це заклик до любови. Так само й культура. Вона полягає в самому прагненні. Але як культивувати прагнення?

Ти вимагаєш тільки умов своєї постійності. Той, хто створив алкоголь, вимагає алкоголю. Не те що алкоголь дає йому користь, бо він умирає від нього. Той, хто заснував твою цивілізацію, вимагає твоєї цивілізації. Є тільки інстинкт постійності. Цей інстинкт бере гору над інстинктом виживання.

Я бачив багатьох людей, які воліли краще вмерти, ніж жити за межами свого села. Ти бачив навіть газелей і птахів, що, опинившись у полоні, вмирають.

Якщо тебе відривають від дружини, дітей, твоїх звичаїв або якщо гасять у світі світло, яким ти жив, — адже воно світить навіть у келії монастиря, — тоді ти можеш померти від цього.

Якщо в такому разі я хочу врятувати тебе від смерти, досить, щоб я вигадав духовну імперію, де твоя кохана існує, мов у резерві, щоб приймати тебе. В такому разі ти житимеш і далі, бо твоє терпіння безмежне. Дім, до якого ти належиш, служить тобі в твоїй пустелі, хоч якій далекій. Кохана служить тобі, хоч яка далека і хоч як міцно спить.

Але ти не витримуєш, коли якийсь вузол розв'язується і речі безладно розсипаються. Ти вмираєш, якщо вмирають твої боги. Адже ти живеш ними. Ти можеш жити тільки тим, від чого можеш умерти.

Якщо я пробуджую тебе до якогось патетичного почуття, ти понесеш його від покоління до покоління. Ти навчиш своїх дітей бачити це обличчя крізь речі, як масток крізь матеріали маєтку, бо тільки його треба любити.

Адже ти не помреш задля матеріалів. Це вони зобов'язані — не тобі, бо ти тільки шлях і перехід, — а масткові. І ти підпорядкував їх йому. Та якщо масток уже сформований, ти помреш, щоб урятувати його цілість.

Ти помреш задля сенсу книжки, а не за чорнило й папір.

Адже ти — вузол відносин, і твоя ідентичність спирається не на дане обличчя, плоть, власність, усмішку, а на певну конструкцію, збудовану завдяки тобі, на обличчя, яке з'явилося, належить тобі й засновує тебе. Його єдність створена завдяки тобі, натомість ти тепер належиш до неї.

Дуже рідко ти можеш говорити про неї: немає слів, щоб передати її іншому. Отак і з твоєю коханою. Якщо ти назвеш мені її ім'я, ті склади не матимуть сили перенести в мене любов. Мені слід показати її. Те, що належить до імперії дій. Не слів.

Ти знаєш, що таке кедр. Якщо я кажу: «Кедр», я передаю тобі його велич. Бо ти пробуджений до кедра, що є більше ніж стовбуром, гіллям, корінням і листям.

Я не знаю іншого способу заснувати любов, як пожертвувати собою задля любови. А вони отримують свій харч на підстилці, тож які в такому разі їхні боги?

Ти гадаєш, ніби зміцниш їх, годуючи їх подарунками, а вони вмирають від них. Ти можеш жити тільки з того, що

перетворюєш, і то щодня потроху, бо, віддавши себе всього, ти помреш.

Про це краще знають мої старі жінки, які сліпнуть за голкою. Ти кажеш їм урятувати очі. А їхні очі їм уже не служать. Ти зруйнував їхню самовіддачу.

А чому віддають себе ті, кого ти начебто наситив?

Ти можеш заснувати прагнення володіти, але володіння — не самовіддача. Ти можеш заснувати прагнення збирати гаптовані тканини, але заснуєш тільки складську душу. Як ти заснуєш прагнення сліпити собі очі за голкою? Адже тільки таке прагнення — справжня жадоба життя.

У тиші своєї любови я добре спостеріг своїх садівників і пряль. Я помітив, що їхнє становище мало що дає й багато вимагає.

Неначе від них залежить доля світу.

Я хочу, щоб кожен вартовий відповідав за всю імперію. А садівник на порозі саду захищав його від гусені. Той, хто шиє церковні ризи, поширює, можливо, тільки слабеньке світло, але він прикрашає свого Бога, і вже краще, ніж напередодні, прикрашений Бог сяє тепер над ним.

Я не знаю, що означає виховати людину, якщо не йдеться про те, щоб навчити її бачити крізь речі обличчя. Я увічнюю богів. А також насолоду гри в шахи. Я рятую її, рятуючи правила, а ти хочеш дати їм рабів, які виграватимуть за них партії в шахи.

Ти хочеш зробити подарунок любовними листами, спостерігши, що дехто з них плаче, отримавши їх, і дивуєшся, що не видобув із них сліз.

Не досить просто давати. Треба ще збудувати того, хто отримує. Задля насолоди гри в шахи слід створити гравця. Задля любови слід створити прагнення любови. Отже, спершу вітвар, щоб приймати Бога. Я збудував імперію в серці своїх вартових, змусивши їх ступати сотню кроків на бастіонах.

Чоловік, який вимагає вдячності: він зробив для них те або се... проте не має зібраних дарів і наготованих припасів. Твій дар — циркуляція від одного до іншого: якщо ти вже не даєш, тобі не дають нічого. Ти скажеш мені: «Вчора я був гідний похвали і тепер маю від цього виграш». Я відповім тобі: «Ні! Звісно, ти будеш мертвий, маючи цю заслугу, якщо був мертвим учора, але вчора ти не був мертвим. Важить тільки те, ким ти став у мить смерті. Зі щедрого, яким ти був учора, ти дістав із себе сьогоднішнього скнару. Той, хто помре, буде скнарістю».

Ти — коріння дерева, що живе з тебе. Ти пов'язаний із деревом. Воно стало твоїм обов'язком. Але коріння каже: «Я витратило забагато соку!» Дерево тоді помирає. Може, корінню лестить, що воно має право на вдячність за смерть?

Якщо вартувий, що має оглядати обрій, засне, місто вмирає. Немає запасу вже завершених кіл. Ніде немає запасу ударів, збережених для твого серця. Навіть сама твоя комора — не запаси. Це етап. Ти обробляєш землю, а водночас грабуєш її. Ти помиляєшся в усьому. Ти гадаєш, ніби відпочиваєш від творчості, нагромаджуючи створені речі в музеї. Ти нагромаджуєш там навіть сам народ. Проте речей немає. Є різний сенс однієї речі в різних мовах. Чорна перлина означає різне для норця, куртизанки і торгівця. Діамант має вартість, коли ти видобуваєш його, коли продаєш, коли даруєш, коли губиш, коли знаходиш, коли він прикрашає чоло задля свята. Я нічого не знаю про звичайний діамант. Повсякденний діамант — лише пустий камінь. Про це добре знають ті, хто має діамант. Вони закривають його в найпотемнішому сейфі, щоб він там спав. Його дістають звідти тільки в день річниці короля. Тоді він стає свідченням гордоців. Жінки отримують діамант увечері після весілля. Тоді він є свідченням любови. А колись він був дивом для того, хто розбив його навколишню породу.

Квіти — втіха для очей. Але найгарніші квіти — ті, якими я завітчав море, щоб ушанувати небіжчиків. Ніхто ніколи не споглядав їх.

Цей чоловік говорить в ім'я свого минулого. Він каже мені: «Я той, що...» Я отже, погоджуюся шанувати його за умови, що він мертвий. Але від єдиного справжнього геометра, мого приятеля, я ніколи не чув, щоб він вихваляв себе за свої трикутники. Він був слугою трикутників і садівником у садку знаків. Якось увечері я сказав йому: «Ти гордий за свою працю, ти багато дав людям...» — і він спершу помовчав, а потім відповів мені:

— Ідеться не про те, щоб давати, я зневажаю тих, хто дає або отримує. Як я шануватиму невситимий апетит принца, що вимагає подарунків! Так само й тих, які дають себе пожерти. Таж у такому разі велич принца заперечує їхню велич. Треба обрати або те, або те. Але принца, який принижує мене, я зневажаю. Я з його дому, і він повинен звеличувати мене. А якщо я величний, я звеличую свого принца.

Що я дав людям? Я один з-поміж них. Я частина їхніх міркувань про трикутники. Люди через моє посередництво міркували про трикутники. А я через їхнє посередництво щодня їв свій хліб. Я пив молоко їхніх кіз. Я взувався в шкіру їхніх бичків.

Я даю людям, але все отримую від людей. У чому полягає право вищости одних людей над іншими? Якщо я даю більше, я отримую більше. Я творю себе з імперії, що стає трохи шляхетніша. Ти добре бачив своїх найвульгарніших фінансистів. Вони не здатні жити самі собою. Вони нагороджують якусь куртизанку своїм багатством смарагдів. Вона сяє. Отже, вони — частина цього сяєва. Вони задоволені, що так добре вилискують. А проте вони вбогі: належать лише куртизанці. Хтось інший віддав усе королю. «Кому ти належиш?» — «Я належу королю». Ось хто по-справжньому розцвітає.

СХСІХ

Писака, що ніколи нічого не збудує, віддає перевагу, бо ж він делікатний, пісні корабля, а не пісні цвяхарів і розпилювачів дошок, і так само й тоді, коли корабель уже споряджений, спущений на воду і його вітрила надимає

вітер, він замість співати про невпинну боротьбу корабля з морем уже оспівуватиме музичний острів, який, звичайно, є значенням цвяхів і дошок, а потім про боротьбу з морем, але за умови, що ти не пропустив жодної з послідовних змін, які воно породить. А той, на видноті від самого початку, від першого цвяха, чалапаючи в гнилизні мрії, співатиме про барвистих птахів і вечірні сутінки над коралами, які передусім викличуть у мене огиду, бо я віддаю перевагу хрусткому хлібові, а не конфітюрам, які, крім того, видаватимуться мені підозрілими, бо є дощові острови з сірими птахами, і я б хотів, добувшись до острова, почути, щоб проїнятися любов'ю до нього, відлуння в моєму серці співу сірого неба безбарвних птахів.

Я, не вдаючи, ніби будує свій собор без каміння, і досягаючи сутності лише як вінця розмаїття, я, що нічого не зрозумію в квітці, якщо вона не має нічого конкретного, певної кількості пелюсток, а не якоїсь іншої, певного добору кольорів, а не іншого, я, що кував цвяхи, розпилював дошки й витримував один за одним страхітливі удари моря, я можу проспівати тобі про сформований і реальний острів, який я своїми руками дістав із моря.

Отак і любов. Якщо мій писака уславлює її в універсальній повноті, що знатиму я про неї? Та коли любов конкретна, переді мною відкривається шлях. Любов промовляє так, а не інакше. Її усмішка така, а не інша. Ніщо не схоже на неї. Проте ввечері, зіпершись ліктями на підвіконня, я аж ніяк не спиратимусь на якийсь конкретний мур, бо мені здаватиметься, ніби я відкрив Бога. Адже тобі потрібні справжні шляхи, з такими-то поворотами, такими-то барвами землі і такою-то шипшиною на узбіччях. Тільки тоді ти підеш куди-небудь. Хто вмирає від спраги, в мріях ступає до фонтанів. Проте вмирає.

Отак і мої жалощі. Ось ти розводишся про муки дітей і заскочив мене на тому, що я позіхаю. Але ж ти не привів мене нікуди. Ти сказав мені: «Під час кораблетрощі загинуло десятеро дітей...» — але я нічого не розумію в арифметиці й не плакатиму вдвічі ревніше, якщо число дітей буде вдвічі більшим. А втім, дарма що від початку

моєї імперії діти помирали сотнями тисяч, тобі випало розкошувати життям і бути щасливим.

Але я плакатиму над дитиною, якщо ти зможеш повести мене до неї конкретною стежиною, і, як через цю конкретну квітку я достапаюся до всіх квітів, так і через цю дитину я наближуся до всіх дітей, плакатиму, і то не тільки над усіма дітьми, а й над усіма людьми.

Одного дня ти розповів мені про дзюбatego, кульгавого, приниженого хлопчика, що ненавидів людей у селі, бо жив там як паразит, занедбаний і відкинутий, припершись туди якось увечері невідомо звідки.

Йому кричали:

— Ти черва нашого доброго села. Ти пліснява на нашому корінні!

Але, натрапивши на нього, ти запитував:

— Ти, дзюбатий, невже ти не маєш батька?

Він не відповідав.

Що ж, він не мав ніяких друзів, крім тварин і дерев:

— Чому ти не граєшся з хлопцями свого віку?

Він стеновав плечима й не відповідав. Адже хлопчики його віку жбурляли в нього каміння, бо ж він кульгав і придибав здалеку, де все погане.

Якщо він наважувався підступитися до хлопців, які гралися, добрі хлопці, найстатурніші, заступали йому шлях:

— Ти ходиш, наче рак, а твоє село виблювало тебе! Ти загиджуєш наше село! Це добре село, що йде шляхом правди!

Тоді ти бачив, як він просто розвертався і йшов собі, тягнучи ногу.

Ти казав йому, здибавши його:

— Ти, дзюбатий, невже ти не маєш матері?

Але він не відповідав. Швидко, мов блискавка, зиркав на тебе й червонів.

Проте, уявляючи собі, ніби він скорботний і сумний, ти не розумів його спокійної лагідності. Отакий він був. Такий і не інший.

Настав вечір, коли люди захотіли вигнати його з села ударами палиці:

— Нехай ця насінина кульгавости йде й проростає в іншому місці!

І тоді ти сказав йому, захищаючи:

— Ти, дзюбатий, невже ти не маєш брата?

Тоді його обличчя проясніло, й він глянув тобі просто у вічі:

— Так, брата я маю!

Почервонівши від гордоців, він розповів тобі про старшого брата, такого, а не іншого.

Військового командира десь в імперії. Його румак такої масті, а не іншої, і його, кульгавого, дзюбатого хлопчика, в день слави брали й садовили на круп того коня. Саме цього дня, а не іншого. Одного разу старший брат приїде знову. Старший брат знову посадить його, кульгавого, дзюбатого, на круп румака на очах в усього села. «Але, — розповідала тобі дитина, — цього разу я попрошу, щоб він посадовив мене перед собою, на шию коня, і він залюбки посадить мене! Тепер уже я озиратиму все навколо. Тепер я командуватиму: ліворуч, праворуч, швидше!.. Невже мій брат відмовить мені? Він радіє, коли я сміюся. Тоді ми знову будемо вдвох!

Адже дитина — щось інше, ніж кривонога річ, загиблена іржавими плямами. Вона належить іншому, ніж собі самому й своїй огидності. Цей хлопчик належить братові. Він проїхався верхи на крупі, на бойовому огирі, в день слави!

Настав світанок повернення. Ти побачив хлопчика на невисокому мурі, він сидів і бовтав ногами. А решта кидали в нього каміння:

— Гей, кривоногий, ти навіть бігати не годен!

А він лише дивився на тебе та всміхався. Ти пов'язаний із ним угодою. Ти свідок немочі тих, хто бачить у ньому тільки дзюбатого, кульгавого хлопчика, бо ж він має брата на бойовому огирі.

Брат сьогодні омие його від плювків і зробить йому зі своєї слави бастіон, який захищатиме від каміння. Хирлявий хлопчик очиститься для нього вітром, що свистітиме у вухах, коли кінь побіжить учвал. Уже ніхто не побачить його бридкості, бо ж брат такий гарний. Він

буде омийтий від свого приниження, бо його брат складатиметься з радості і слави. Він, дзюбатий, зігріється під братовим сонцем. Відтепер інші діти, побачивши хлопчика, запрошуватимуть його до всіх своїх ігор: «Ти, що маєш брата, ходімо побігаєш із нами... ти гарний у своєму браті». А він проситиме брата посадити і їх, по черзі, на шию бойового коня, щоб і їх напоїв вітер. Він не буде суворий до тієї малечі за її невігластво. Він любитиме дітлахів і казатиме їм: «Щоразу, коли повертатиметься брат, я збиратиму вас і він розповідатиме вам про свої битви...» Отже, він горнеться до тебе, бо ти знаєш. Для тебе він не такий потворний, бо ти бачиш крізь нього його старшого брата.

Але ти сказав йому забути, що існує рай, спасіння і сонце. Ти позбавив його панцера, що робив його сміливим під камінням. Ти підпорядкував хлопця його багнюці. Ти сказав йому: «Мій хлопчику, спробуй жити по-іншому, бо немає чого сподіватися від прогулянки на крупі бойового огира». Як ти розповіси хлопчику, що його брата прогнали з армії, що вкритий ганьбою, він повертається в село і що по дорозі в село він так страхітливо кульгає, що в нього жбурляють каміння?

Якщо тепер ти скажеш мені:

— Я сам відкопав його, мертвого, з болота, в якому він утопився, бо за браком сонця уже не міг жити.

Тоді я плакатиму над людською злиденністю. Завдяки такому дзюбатовому обличчю, а не якомусь іншому, такому бойовому огиру, а не іншому, такий прогулянці на крупі в день слави, а не якійсь іншій, такий ганьбі на початку села, а не якійсь іншій, нарешті такому болоту, про яке ти мені розповідав, що там є качки, а на берегах сохне вбога білизна, я зустрів Бога, так-бо далеко зайшов мій жаль із приводу людей, бо ти мене вивів на істинний шлях, розповівши мені про цього хлопця, а не іншого.

Отже, не шукай передусім світла, що є річчю серед інших речей, шукай світла храму, що увінчує каміння.

Засуджуючи мене, ти служиш мені. Звісно, я помилився, описуючи побачену країну. Я погано визначив місце річки і забув одне село. Отже, галасливо тріумфуючи, ти прийшов і заперечуєш мої помилки. А я схвалюю твою роботу. Хіба маю я час усе виміряти, все перелічити? Мені важливо, що ти судиш про світ із гори, яку я обрав. Ти палко любиш цю працю, ти зайшов далі, ніж я, в моєму напрямі. Ти підтримав мене там, де я був слабкий. Я задоволений.

Адже ти помиляєшся щодо моїх дій, гадаючи, ніби заперечуєш мені. Ти належиш до породи логіків, істориків і критиків, які обговорюють матеріали обличчя і не знають обличчя. Що важать для мене тексти закону й конкретні укази? Це ти маєш винайти їх. Якщо я прагну заснувати в тобі схильність до моря, я опишу корабель, що пливе серед хвиль, зоряні ночі та імперію, яка вирізьблює острів у морі завдяки диву запахів. «Настане ранок, — кажу я, — коли ти вступиш, дарма що для твоїх очей нічого не зміниться, в населений світ. Острів ще невидимий, наче кошик із прянощами, утверджує свій базар на морі. Ти побачиш своїх матросів уже не патлатих і суворих, а з палким бажанням, вони й самі не знають чому, ніжних пожадань. Адже про дзвін спершу думають, а вже потім чують, як він дзвонить, груба свідомість вимагає багато галасу, тоді як вуха вже поінформовані. Ось я вже щасливий, бо йду до саду, що з краю пахтить трояндами... Ось чому на морі залежно від вітру ти відчуваєш смак або любови, або відпочинку, або смерти.

Але ти знову підступився до мене. Корабель, який я описав, не готовий витримувати випробування бурею, тож слід змінити ту або ту його деталь. Я схвалюю. Тож зміною! Мені нема чого розбиратись у дошках і цвяхах. Потім ти заперечуєш приправи, які я пообіцяв тобі. Твоя наука довела мені, що вони інші. Я схвалюю. Мені немає потреби знати твої проблеми ботаніки. Мені важить, щоб ти збудував корабель і збирав мені далекі острови в широких морях. Отже, ти плаватимеш, щоб суперечити мені. Ти суперечитимеш мені. Я поважатиму твій тріумф.

Але згодом, повільно, в тиші моєї любови, я піду відвідаю, після твого повернення, портові вулички.

Заснований церемоніалом вітрил, які треба піднімати, зір, які треба читати, і мосту, який треба мити, не шкодуючи води, ти повернешся, і з п'їтьми, де я сидітиму, я слухатиму, як ти співаєш своїм синам, щоб вони плавали, пісню острова, що утверджує свій ринок на морі. Я повернуся звідти задоволеним.

Тобі годі сподіватися ані зловити мене на помилці, ані справді заперечити мені в головному. Я причина, а не наслідок. Невже ти хочеш довести скульпторові, що він мав різьбити радше таке обличчя жінки, ніж таке погруддя воїна? Ти терпиш жінку або воїна. Вони просто є навпроти тебе. Якщо я звертаю очі до зір, я не шкодуватиму про море. Я думаю про зорі. Коли я творю, мене мало здивує твій опір, бо я взяв твої матеріали, щоб будувати інший образ. Спершу ти протестуватимеш. «Цей камінь, — скажеш мені ти, — з чола, а не плеча». — «Можливо, — відповім я. — Так воно й було». — «Цей камінь, — скажеш мені ти, — з носа, а не з вуха». — «Можливо, — відповім тобі я, — так і є». — «Ці очі...» — скажеш мені ти, але через те, що ти суперечити мені, відступаєш і наступаєш, схиляєшся праворуч і ліворуч, щоб критикувати мої операції, все-таки настане мить, коли постане у світлі єдність моєї творчости, саме таке обличчя, а не інше. Тоді в тобі буде тиша.

Для мене неважливі помилки, якими ти дорікаєш мені. Істина перебуває понад ними. Слова погано одягають їх, і кожну з тих помилок можна критикувати. Нездатність мого язика часто спонукала мене суперечити самому собі. Але я не помилився. Я не сплутав пастку і здобич. Здобич — спільна міра елементів пастки. Не логіка пов'язує матеріали, а той самий Бог, якому вони служать разом. Мої слова незграбні й зовні непослідовні: в центрі не я. Я просто є. Якщо я вдягнув справжнє тіло, мені нема чого дбати про істину складок на сукні. Якщо жінка гарна, то, коли вона ходить, складки розгладжуються і складаються по-новому, але неодмінно відповідають одні одним.

Я не знаю логіки складок сукні. Але саме такі складки, а не інші спонукають калатати моє серце і пробуджують у мені бажання.

ССП

Мій подарунок, наприклад, полягатиме в тому, щоб запропонувати тобі, розповідаючи про нього, Чумацький Шлях, що височить над містом. Передусім мої подарунки прості. Я кажу тобі: «Ось розподілені під зорями людські оселі». Це правда. Адже там, де ти живеш, ти, пішовши ліворуч, натрапиш на стайню і свого віслюка. Праворуч будинок і дружина. Перед тобою оливковий сад. Позаду будинок твого сусіда. Ось напрями твоїх дій у смиренності затишних днів. Якщо тобі подобається знати пригоду іншого, щоб завдяки їй увиразнити свою, — адже тоді вона набуде сенсу, — ти постукаєш у двері свого приятеля. Його зцілена дитина — напрям зцілення для твоєї дитини. Її лопатка, вкрадена вночі, увиразнила ніч усіх злодіїв з оксамитною ходою. Твоя бадьорість перетворюється в пильність. Смерть твого приятеля робить тебе смертним. Якщо тобі подобається споживати любов, ти повернешся до рідного дому і усміхаєшся, принісши як подарунок тканину з золотою філігранню, або новий джбан, або парфум, або що завгодно інше, яке перетворюють у сміх, як-от підтримують веселе полум'я взимку, кидаючи туди німе дерево. А якщо на світанку тобі треба працювати, тоді ти, трохи обважнілий, ідеш звідти, будиш у стайні віслюка, що заснув стоячи, і, погладивши йому шию, женеш попереду себе на шлях.

Якщо тепер ти просто зітхнеш, не використовуючи ані перших, ані других, не схиляючись ні до того, ні до іншого, ти все-таки купатимешся в намагніченому краєвиді, де є схильності, заклики, благання та відмови. Де кроки видобуватимуть із тебе різні стани. Ти володієш у невидимому краєм лісів, пустель та садів і належиш, дарма що відсутній серцем даної миті, до цього церемоніалу, а не іншого.

Якщо тепер я додам ще один напрям до твоєї імперії, бо ти дивився вперед, назад, праворуч і ліворуч, якщо я тобі відкрию дану арку собору, яка дасть тобі змогу — в кварталі твоїх злиднів, де, можливо, ти вмираєш від задухи, — піднестися духом до стану моряка, якщо я розгортатиму повільніший час, ніж той, який дбає про стиглість твого жита, і зроблю тебе кількатисячорічним стариганом або ж немовлям, що прожило першу годину, о моє житюлюдина, тоді під зорями додасться новий напрям до вже наявних. Якщо ти обернешся до любови, ти спершу підеш до вікна обмити своє серце. Ти скажеш своїй дружині з глибин злиденного кварталу, де ти вмираєш від задухи: «Ось ми самі, ти і я, під зорями». Якщо ти дихатимеш, ти будеш чистий. Ти будеш знаком життя, як молода рослина, що виросла на пустельному плато між гранітом і зорями, подібна до прокидання, тендітна і вразлива, але важка від сили, яка розподілятиметься протягом століть. Ти будеш ланкою ланцюга і сповнишся своєї ролі. Або ж, зайшовши до сусіди, сядеш перед його вогнем і послухаєш гамір світу (ох, дуже скромний, бо його голос розповідатиме тобі про сусідній будинок, або повернення якогось солдата, весілля якоїсь дівчини), і тоді я збудую в тобі душу, спроможнішу вислухати такі звірвання. Весілля, ніч, зорі, повернення вояка, тиша будуть для тебе новою музикою.

CCV

Я просвітився отак на святі, яке відбувається тієї миті, коли ти переходиш від одного стану до іншого, коли дотримання церемоніалу підготувало тебе до народження. Я вже казав тобі про корабель. Довго будучи домом, будованим на рівні дошок і цвяхів, він, уже споряджений, прихилився до моря й поєднався з ним. Ти виходиш за нього заміж. Це мить свята. Але ти не утверджуєшся у спускові корабля, щоб жити ним.

Я вже розповідав тобі про твою дитину. Її народження — свято. Але ти не ходитимеш щодня протягом усіх дальших років, радісно потираючи собі руки, що народилася

дитина. Ти чекатимеш — щоб улаштувати інше свято — певної зміни стану, яка відбудеться тоді, коли плід твого дерева стане стовбуром нового дерева і розсаджуватиме далі твою династію. Я тобі вже розповідав про зібраний урожай. Настає свято обжинків. Потім посівне. Згодом свято весни, що перетворить твої посіви в м'якеньку траву, наче водойма з солодкою водою. Потім ти знову чекатимеш, і буде свято жнив, а далі знову обжинки. І так далі, від свята до свята, аж до смерти, бо немає запасів. Я не знаю свята, на яке б ти не прийшов звідки-небудь і завдяки якому б не пішов кудись далі. Ти довго йшов. Двері відчиняються. Це мить свята. Але ти не житимеш завдяки цій залі довше, ніж будь-якій іншій. Проте я хочу, щоб ти зрадив, переступивши поріг, який веде куди-небудь, і зберіг свою радість для миті, коли розіб'єш свою лялечку. Адже ти осередок невеликої сили, і задля вартового не влаштовують щохвилини ілюмінації. Я влаштовую її, якщо є така змога, для днів сурем, барабанів і перемог. Адже треба, щоб у тобі відродилося те, що схоже на бажання й часто вимагає сну.

Я йду повільно, в глибинах свого палацу неквапом ступаю на золоту плитку, а потім неквапом ступаю на чорну плитку. Палац завдяки своїй вабливій свіжості видається мені водоймою опівдні. Мене заколисує власна хода, я невтомний весляр, що веслує до моєї мети. Адже я тепер не належу цій батьківщині.

Повільно пропливають стіни покою, а піднімаючи очі до склепіння, я бачу, як воно тихенько погойдується, наче арка мосту. Неквапом ступаю на золотий квадрат, неквапом на чорний, я повільно виконую свою роботу, наче команда бурильників свердловин, що дістає породу. Вони скандують заклик мотузки до розслаблених м'язів. Я знаю, куди йду, і тепер не належу цій батьківщині.

Я подорожую від покою до покою. Стіни отакі. Прикраси, що висять на стінах, отакі. Я огинаю великий срібний стіл із канделябрами. Гладжу рукою мармурову колону. Вона холодна. Завжди. Заходжу на заселені території. До мене долинають звуки, наче уві сні, бо я тепер не належу цій батьківщині.

І все-таки домашні звуки видаються мені приємними. Тобі завжди подобається довірча пісня серця. Ніщо тут не спить цілковито. Навіть твій собака, коли спить, інколи озивається уві сні коротким гавкотом і посмикується від спогадів. Отак і мій палац, дарма що мій полудень приспав його. Чути, як у тиші десь бахкають двері. Ти думаєш про працю слуг і жінок. Адже це, мабуть, їхня частина? Вони складають у кошики свіжу білизну. Вони припливають парами, несучи її. А тепер, склавши білизну, зачиняють високі шафи. Там відбулася дія. Обов'язок, який треба поважати. Щось скінчилося. Зараз, мабуть, пора спочинку, але хіба я знаю? Я тепер не належу цій батьківщині.

Від покою до покою, від чорного квадрату до золотого я повільно обминаю відділ кухонь. Я впізнав пісню порцеляни. Потім срібного джбана, що вдарив мене. Потім чути, як риплять десь далеко двері. Далі тиша. Згодом чиясь прискорена хода. Щось забули, і це вимагає твоєї негайної присутності, як-от коли кипить молоко, або кричить дитина, або просто несподівано мовкне знайомий звук. Щось заклинило в помпі, в якомусь механізмі, в млині. Ти біжиш відновити скромну механічну молитву...

Але ходи вже не чути, бо молоко врятоване, дитина заспокоєна, помпа, механізм чи млин знову проказують свою літанію. Усунено загрозу. Зцілено рану. Надолужено забуття. Яке? Я нічого не знаю, я тепер не належу цій батьківщині.

Ось я проникаю в королівство запахів. Мій палац скидається на погреб, що повільно готує мед своїх плодів, аромат своїх вин. Я йду немов крізь нерухомі провінції. Ось зріла айва. Я заплющую очі, так її вплив триває довше. Тут чути запах сандалових скринь. Тут просто нещодавно помитих кахлів. Кожен запах протягом покоління вирізьбив собі імперію, тож тут міг би зорієнтуватися й сліпий. Мій батько, безперечно, вже панував над цими колоніями. Але я йду, не замислюючись над цим, я тепер не належу цій батьківщині.

Раб, якого я проминаю, тулиться до муру відповідно до ритуалу зустрічей. Але я кажу йому в своїй доброті:

«Покажи свого кошика», щоб він почувся важливим у світі. Дугами лискучих рук раб обережно зняв його зі своєї голови. Він засвідчив мені, опустивши очі, свою шану з фініків, фіг і мандаринів. Я всотував запах. Потім усміхнувся. Його усмішка теж поширшала, й він дивився мені просто у вічі всупереч ритуалові зустрічей. І дугами рук знову підняв кошик на голову, й далі дивлячись мені просто у вічі. «Що це, — сказав я собі, — за лампа запалена? Адже бунти й кохання ширяться, мов пожежа! Що за таємний вогонь палахкотить у глибинах мого палацу, за цими мурами?» Я дивився на раба так, наче він був морською безоднею. «Еге, — сказав я собі, — велика таємниця людини!» Я далі йшов своїм шляхом, не розв'язавши загадки, бо тепер не належав цій батьківщині.

Я проминув залу відпочинку. Проминув залу нарад, де мої кроки мов помножилися. Потім спустився повільною ходою, від сходинки до сходинки, сходами, які вели до останнього покою. Почавши перетинати його, я почув гучний приглушений гомін і брязкіт зброї. Я всміхнувся в своїй поблажливості: мої вартові, безперечно, спали, мій палац опівдні — наче заснулий вулик, де все уповільнилося, інколи ледве-ледве ворухнуться вередуки, що не знаходять спочинку, забудьки, що біжать до свого забуття, або вічні буркотуни, які всякчас тебе припасовують, вдосконалюють і псують тобі що-небудь. Отже, в отарі кіз завжди є коза, яка мекає, в сонному місті до тебе завжди долинає незбагнений заклик, а на наймертвішому цвинтарі завжди походжає який-небудь нічний відвідувач. Отже, повільною ходою я йшов собі далі, схиливши голову, щоб не бачити, як квапливо виструнчуються мої вартові, бо мені байдуже: я тепер не належу цій батьківщині.

Отже, виструнчившись, вартові вітають мене, відчиняють двостулкові двері, і я примружую очі від неблаганного сонця, зупинившись на мить на порозі. Там тягнуться поля. Круглі пагорби, що нагрівають під сонцем мої виноградники. Мої ниви, поділені на квадрати. Запах крейдяних покладів. Музика бджіл, коників і цвіркунів. Я переходжу від однієї цивілізації до другої. Адже я вдихнув полудень своєї імперії. І я народився.

Про мій візит до єдиного справжнього геометра, мого приятеля.

Я зворушувався, бачачи, який він уважний за чаєм і коло вогню, коло чайника й під час співу води, згодом, як він уперше покуштував... потім чекав, бо чай віддає свій аромат поволі. Мені подобалося, що під час цієї короткої медитації він більше зосереджувався на чаї, ніж на проблемах геометрії:

— Ти, що знаєш, ти не зневажаєш скромної праці...

Але геометр не відповідав. Заговорив тільки тоді, коли, задоволений, наповнив наші склянки:

— Я, що знаю... Що ти розумієш під цим? Невже гравець на гітарі має зневажати чайний церемоніал з єдиної причини, що він знає щось про відносини між нотами? Я знаю дещо про відносини між сторонами трикутника. Проте мені подобається спів води і церемоніал, що вшанує короля, мого приятеля...

Згодом він міркував:

— Що я знаю?.. Не думаю, що мої трикутники багато просвітили мене про насолоду чаю. Але може бути, що насолода від чаю трохи просвітила мене щодо моїх трикутників...

— Геометре, що ти кажеш!

— Якщо я відчуваю, в мене з'являється потреба описати. Про свою кохану я розповідатиму, які в неї коси, які вії, які вуста, розповім, що її рухи — музика для серця. Невже б я говорив про її рухи, вуста, вії, коси, якби крізь них не проступало конкретне обличчя жінки? Я розповім тобі, яка лагідна її усмішка. Але передусім це усмішка...

Я не піду перебирати купу камінців, щоб знайти в ній таємницю медитацій. Адже на рівні каміння медитація не означає нічого. Треба, щоб був храм. Тоді я змінюся серцем. І піду, роздумуючи про значення відносин між окремими каменями...

Я не піду шукати в солях землі пояснення помаранчевого дерева. Адже помаранчеве дерево не має значення на рівні солей землі. Але, спостерігаючи, як росте помаранчеве дерево, я поясню завдяки йому піднесення солей землі.

Нехай спершу я відчую любов. Нехай спостережу єдність. Потім міркуватиму про матеріали та сукупності. Але я не цікавитимусь матеріалами, якщо над ними не домінує ніщо з того, чого я прагну. Спершу я спостерігаю трикутник. Потім шукаю в трикутнику законів, які керують лініями. Ти теж спершу любив образ чоловіка, який палав внутрішнім завзяттям. І ти виснував із нього свій церемоніал, щоб у ньому містилося завзяття, наче здобич у пастці, увічнившись таким чином в імперії. Але який скульптор цікавитиметься носом, оком і бородою задля них самих? Який обряд церемоніалу ти накинеш задля нього самого? Що я висную з ліній, якщо вони не сторони трикутника?

Спершу я споглядаю. А потім розповідаю, якщо можу. Я ніколи не зрікався любови, відмова від любови — лише претензія. Звичайно, я вшановував ту чи ту жінку, що нічого не знала про трикутники. Зате вона знала набагато більше від мене про науку всміхатися. Ти бачив усмішку?

— Звичайно, геометре.

— Жінка з рис свого обличчя, зі своїх вій та вуст, які поки що є матеріалами без значення, абсолютно легко вибудовує тобі незрівнянний шедевр, і, побачивши таку усмішку, ти перебуваєш у мирові речей і вічності любови. Потім руйнує свій шедевр протягом часу, потрібного тобі, щоб окреслити якийсь жест і замкнутися в іншій батьківщині, де в тебе з'явиться бажання вигадати пожежу, від якої ти, рятівнику, врятував би її, такою вона б видавалася патетичною. Чому я повинен зневажати творчість жінки тільки тому, що вона не лишає слідів, якими можна збагатити музей? Я вмію сформулювати щось про збудовані собори, але й вона будувала мені собори...

— А чого вона навчила тебе про відносини між лініями?

— Об'єкти пов'язані мають невелике значення. Спершу треба навчитися розуміти зв'язки. Я вже старий. Отже, я або мав дивитись, як умирає моя кохана, або зцілити її. Настала мить, коли кохана, схиливши голову на плече, відмовилася від запропонованої чашки молока, наче

немовля, що вже розірвало зв'язки зі світом і відмовляється від груді, бо молоко стало гірким йому. Вона всмінулася, немов вибачаючись, бо завдала тобі прикрощів, не беручи їжу з твоїх рук. Вона вже не має потреби в тобі. Ти підходиш до вікна приховати свої сльози. За вікном поля. Ти відчуваєш, наче пуповину, свій зв'язок із речами. Ниви з ячменем і пшеницею, цвіте помаранчеве дерево, що готує поживу для твоєї плоті, а сонце споконвіку крутить млинок фонтанів. До тебе долинає гуркіт возів з акведуку, який будують і який утамує спрагу міста, будують замість старого, вже підточеного часом; або ж просто перестук двоколісного воза чи тупіт віслиюка, що ступою везе покладені в'юки. Ти відчуваєш кругообіг універсального соку, що надає речам тривкості. Ти повільно повертаєшся до ліжка. Витираєш лискуче від поту обличчя. Кохана ще тут, коло тебе, але мов відсутня, бо вмирає. Поля вже не співають для неї своєї пісні акведуку в процесі будівництва, або двоколісного воза, або тупоту віслиюка. Запах помаранч не існує вже ані для неї, ані для твого кохання.

Тоді ти пригадуєш своїх друзів, що колись любили одне одного.

Один прийшов до другого, серед ночі, внаслідок простої потреби в його жартах, порадах або просто в його присутності. Їм бракувало один одного, коли хтось їхав у подорож. Але їх розсварило безглузде непорозуміння. Здибавшись на вулиці, вони вдавали, ніби не бачать один одного. Диво полягало в тому, що вони анітрохи не шкодували. Жаль за любов'ю — це любов. Але те, що вони отримували колись один від одного, вони вже не отримували ні від кого у світі. Адже кожен жартує, радить або просто дихає по-своєму, а не якимсь іншим способом. Отже, тепер вони стали мов позбавлені, зменшені, але були нездатні признатися в цьому. Водночас вони немов пишалися й почувалися мов збагачені вивільненим часом. Вони ходили вздовж яток, кожен сам по собі. Вони вже не марнували свого часу з приятелем! Вони відмовлялися від усяких зусиль, які могли б знову пов'язати їх із коморою, де вони черпали свою поживу. Адже та їхня частина, яка живилася

нею, відмерла, тож як ця частина могла б вимагати її, якщо вже не існувала?

Скажімо, ти садівник. Ти бачиш, чого бракує дереву. Не з погляду дерева, бо з погляду дерева йому нічого не бракує, воно досконале. А з твого погляду Бога на дерево, яке в потрібних місцях треба прищепити. Ти зв'язуєш розірвану нитку і пуповину. Ти примирюєш. Тепер вони знову сповнені свого завзяття.

Я теж примирився і знав свіжі світанки, коли кохана просила козячого молока й м'якого хліба. Ось ти нахилився над нею, підтримуючи однією рукою потилицю, а другою піднімаючи чашку аж до блідих вуст, і дивишся, як вона п'є. Ти шлях, засіб і перехід. Тобі здається не те що ти годуєш її і навіть не те що лікуєш, а ніби знову пов'язуєш із тим, чим вона була, — з нивами, врожаєм, фонтанами й сонцем. Відтепер трохи й для неї, сонце обертає млин і виспіває у фонтанах. Трохи й для неї будуть акведук. Трохи й для неї гуркоче двоколісний віз. Цього ранку вона тобі видається мов дитина, що прагне не глибокої мудрости, а радше новин про дім, іграшки та друзів, ти кажеш їй: «Слухай...» Вона пізнає віслюка, що тупотить. Сміється і обертається до тебе, свого сонця, бо спрагла любови.

Я, старий геометр, теж ходив колись до школи, бо є тільки ті відносини, про які ти думав колись. Ти кажеш: «Однаково...» І запитання вмирає. Я повернув одному чоловікові прагнення мати друга: я примирив його. Я повернув жінці бажання випити молока і прагнення любови. Я сказав: «Однаково...» Я зцілив її. Сформулювавши певний зв'язок між каменем, що падає, і зорями, що іншого я зробив? Я кажу: «Однаково...» Сформулювавши певні відносини між лінями, я сказав: «У трикутнику те або те — річ однакова...» Отак від смерти запитань до смерти запитань я потихеньку йшов до Бога, в якому вже не ставлять ніяких запитань.

Попрощавшись із приятелем, я йшов повільною ходою, я зцілив себе від своєї люті, й завдяки тому, що я вибрався на гору, настав справжній мир, що не є ані примиренням, ані зреченням, ані сумішшю, ані поділом. Адже там,

де вони бачили суперечність, я бачив умову. Мій примус становить умову моєї свободи, мої правила проти любови становлять умову любови, й так само мій любий ворог — це умова мене самого, бо корабель не має форми без моря.

Ворог примирений у ворогу примиреному — але ворог новий у новому ворогу, — я теж ішов уздовж схилу, по якому видирався вгору до спокою в Богу, — знаючи, що для корабля не йдеться, щоб стати поблажливим до нападів моря, а для моря — щоб стати лагідним до корабля, бо в першому випадку корабель потоне, а в другому — виродиться в плоскодонку для праль білизни, — знаючи, що важливо не згинатися, не йти на угоди облудної любови під час нещадної війни, що є умовою миру, покидаючи по дорозі мертвих, що є умовою життя, визнаючи зречення, що є умовою свята, параліч лялечок, що є умовою крил, бо виявляється, що ти, Господи, занурюєш мене в когось вищого за мене, згідно з твоєю волею, без тебе я вже не знатиму ні миру, ні любови, бо тільки в тобі єдиному той, хто панував на північ від моєї імперії і кого я любив, будемо примирені, бо завершені, бо тільки в тобі єдиному той, кого я мав покарати, незважаючи на свою повагу, і я сам будемо примирені, бо завершені, бо виявляється, що тільки в тобі єдиному нарешті поєднуються у своїй єдності без суперечностей любов, Господь і умови любови.

CCVIII

Отже, піднявся день. Я був, наче моряк, що схрестив руки і вдихав море. Конкретне море, де треба працювати, а не інше. Я був там наче скульптор перед глиною. Саме цією глиною, яку треба місити, а не іншою. Я був там, такий, як є, на пагорбі, і звернувся до Бога з такою молитвою:

«Господи, встає день над моєю імперією. Він визволив мене цього дня, тепер я готовий до гри, наче арфа. Господи, до світла народилися так багато міст, пальмових гаїв, орних земель і плантацій помаранчевих дерев. Ось, праворуч від мене, морська затока для кораблів. Ось, ліворуч, синя гора,

зі схилами, благословенними рунними баранами, пазурі своїх останніх скель гора запускає вже в пустелю. А далі пурпуровий пісок, де цвіте тільки сонце.

Моя імперія має саме таке обличчя, а не інше. Звісно, я маю владу відхилити трохи вбік закрут певної річки, щоб вона зрошувала піски, але не цієї миті. Я маю владу заснувати тут нове місто, але не цієї миті. Я маю право визволити, лише дмухнувши на насіння, цілий ліс переможних кедрів, але не цієї миті. Бо я успадкую за мить закінчене минуле, що є саме таким, а не іншим. Такою арфою, готовою співати.

На що я нарікаю, Господи, я, що зважую в своїй патріархальній мудрості цю імперію, де все на місці, як і барвисті плоди в кошику. Чого я маю відчувати лютість, гіркоту, ненависть або жадобу помсти? Такою є основа для моєї праці. Такою є нива для мого хліборобства. Такою є моя арфа, щоб співати.

Коли вдосвіта господар маєтку ходить по своїх землях, ти бачиш, як він, коли знаходить, підбирає камінець і вириває терни. Його не дратує ані камінець, ані терни. Він прикрашає свою землю й не відчуває нічого, хіба що любов.

Коли ця жінка відкриває вранці свій дім, ти бачиш, як вона замітає порошок. Той порошок не дратує її. Вона прикрашає свій дім і не відчуває нічого, хіба що любов.

Невже я нарікаю, що така-то гора прикриває даний кордон, а не інший? Вона зупиняє там, спокійно, наче долоня, племена, які набігають із пустелі. Це добре. Я буду ватиму свої цитаделі далі, там, де імперія гола.

Навіщо мені нарікати на людей? Я сприймаю їх, цього світанку, такими, якими вони є. Звісно, є й такі, що готують злочин, обдумують зраду, шліфують брехню, але є інші, що запрягаються задля праці, задля жалощів або справедливості. Звичайно, я теж, щоб поліпшити свою орну землю, відкину камінь або вирву терни, але без ненависті до тернів чи каменя, не відчуваючи нічого, хіба що любов.

Бо я, Господи, знайшов мир під час своєї молитви. Я прийшов від тебе. Я відчуваюся садівником, що неквапом походить між деревами».

Звісно, протягом свого життя я відчував лють, гіркоту, ненависть і жаждою помсти. У вечірніх сутінках програних битв і не придушених бунтів, щоразу, коли я почувався безсилим і немов замкненим у собі, за браком здатності діяти по своїй волі, впливати на мої безладні війська, до яких уже не долинав мій голос, на моїх бунтівних полководців, що вигадували собі імператорів, на облудних пророків, що душили грона вірних у сліпих кулаках, тоді я знав спокусу людини, опанованої люттю.

Але ти хочеш виправити минуле. Ти придумуєш згодом вдалий хід. Знову починаєш дію, яка врятувала тебе, але береш участь, бо час завершився, в гнилизні мрії. Звісно, є полководець, що порадив тобі, спираючись на свої розрахунки, атакувати з заходу. Ти по-новому вигадуєш історію. Ти прибираєш радника. Ти нападаєш із півночі. Намагаєшся пробити собі шлях, дуючи на граніт гори. «Ох, — кажеш ти собі в розбещеності своєї мрії, — якби той не діяв, якби той не говорив, якби той не спав, якби той не вірив або відмовився вірити, якби той був присутній, якби той був у іншому місці, тоді я став би переможцем!

Але спогади зневажають тебе тим, що їх неможливо стерти, немов пляму крові з докорів сумління. В тебе з'являється бажання розчавити їх муками, щоб позбутися їх. Але, навіть якщо ти складеш на них усі жорна своєї імперії, ти не перешкодиш тому, що вони все-таки є.

Ти слабкий, а водночас і боягуз, якщо мчиш отак у житті, намагаючись знайти відповідальних, знову вигадуючи вже завершене минуле в гнилизні своєї мрії. Виявляється, що ти, від чистки до чистки, пошлеш увесь свій народ до могильника.

Такими, мабуть, були інструменти поразки, але чому так багато інших, що могли б бути інструментами перемоги, не взяли гору над першими? Тому що народ їх не підтримував? Тоді чому твій народ віддавав перевагу лихим пастирям? Тому, що вони брехали? Але ж брехню завжди висловлюють уголос, бо завжди кажуть усе — і правду, і брехню. Тому, що вони платили? Але ж гроші пропонують завжди, корупціонерів ніколи не бракує.

Якщо люди якоїсь імперії міцно утверджені, мій корупціонер тільки усміхнеться. Хвороба, яку я пропоную, призначена не їм. Якщо в людей імперії зужите серце, хвороба, яку я пропоную, пошириться завдяки тим, хто перший упаде її жертвою. Поширюючись від одного до другого, вона занапастить усе населення імперії, бо моя хвороба призначена йому. Невже перші заражені завжди відповідальні за загнивання імперії? Невже ти хочеш сказати, що в найздоровішій імперії немає носіїв зарази! Вони там, але немов у резерві, чекають пори занепаду. Тільки тоді пошириться хвороба, яка немає потреби в них. Вона знайде собі інших. Якщо хвороба знищує виноградник від куща до куща, я не звинувачую перший кущ. Якби я спалив його торік, якийсь інший кущ правив би за браму для зарази.

Якщо імперія загниває, всі посприяли загниванню. Якщо переважна більшість населення терпить, на кого ж тоді не падає провина? Я назву тебе вбивцею, якщо дитина топиться в болоті, а ти не йдеш рятувати її.

Отже, я був би безплідний, якби в гнилизні мрії спробував наново різьбити вже завершене минуле, стинаючи голови корупціонерам як співучасникам корупції, боягузам як співучасникам боягузтва, зрадникам як співучасникам зради, бо отак, від наслідку до наслідку, я знищив би навіть найкращих, бо ж вони були неефективні, й мені лишилося б тільки дорікати їм за їхні лінощі, поблажливість або глупоту. Зрештою я б волів знищити в людині те, що могло б піддатися хворобі й стати родючою землею для її сімені, й тоді можуть захворіти всі. Всі люди — родюча земля для всякого сімені. Тоді б годилося знищити всіх. І світ тоді стане досконалим, бо буде вичищений від зла. Натомість я стверджую, що досконалість — чеснота мертвих. Піднесення використовує як добрива і поганих скульпторів, і поганий смак. Я не прислужуся істині, страчуючи тих, хто помиляється, бо істина будується від помилки до помилки. Я не прислужуся творчості, страчуючи тих, хто не доріс до своєї творчості, бо творчість вибудовується від невдачі до невдачі. Я не накину певної істини, страчуючи тих, хто дотримується іншої, бо

моя істина — дерево, що росте. Я знаю тільки орну землю, яка ще не живила мого дерева. Я йду, я присутній. Я отримую минуле своєї імперії в спадок. Я садівник, що простує по землі. Я не дорікатиму йому, що він доглядає кактуси й терни. Мені начхати на кактуси й терни, я насіння кедр.

Я зневажаю ненависть — не з поблажливості, а тому, що, йдучи, Господи, від тебе, бо ж у тобі присутнє все, імперія щомиті постає переді мною. І щомиті я починаю.

Я пригадую науку свого батька: «Сміховинна та насінина, яка нарікає, що земля через неї вирощує собі салат, а не кедр. Адже це насінина салату».

Батько казав те саме й по-іншому: «Зизоокий усміхнувся дівчині. Вона обернулася до тих, хто спрямовував свій погляд прямо. Й зизоокий пішов патякати, мовляв, ті, в кого погляд прямий, розбещують дівчат».

Марнославні ті праведники, які уявляють собі, ніби нічим не зобов'язані спробам напомацки, несправедливості, помилкам і ганьбі, що трансцендують їх. Сміховинний той плід, який зневажає дерево!

ССІХ

Так само й той, хто вважає, ніби знайшов свою радість у багатстві купи об'єктів, насправді безсилий вибратися з неї, бо радість не міститься там, такі люди збільшують свої багатства й нагромаджують піраміди предметів, а потім походжають поміж них у своїх підвалах, подібні до тих дикунів, які показують тобі матеріали, з яких зроблений барабан, щоб полонити звук.

Так само й ті, хто знав лише примусові відносини слів, підпорядковують тебе моєму віршеві, знав лише примусові структури, підпорядковують тебе скульптурі мого скульптора, тільки примусові відносини між нотами гітари, підпорядковують тебе емоціям гітариста, вважаючи, ніби сила міститься в словах вірша, матеріалах скульптури, нотах гітари, вони вимахуватимуть ними в незнищенному безладді і, не знаходячи тієї сили, бо ж її там немає, посилю-

ватимуть, щоб їх почули, свій гамір, дедалі більше наснажуючи тебе почуттям, яке ти витягнеш із купи посуду, що б'ється, яке, по-перше, має сумнівну якість, а по-друге — сумнівну силу й буде ефективно по-іншому, порядкуючи, керуючи тобою, ще краще провокуючи тебе вже по-іншому, якщо ти виснуєш ту силу з ваги мого жандарма, що розтолович тобі пальці на ногах.

Якщо я прагну керувати тобою, кажучи тобі «сонце в жовтні» або «снігові шаблі», треба, щоб я збудував пастку, яка ув'язнить здобич, не належну до її сутности. Та, якщо я хочу зворушити тебе самими елементами пастки, слід наважитися говорити тобі про смуток, вечірні сутінки, кохану, слова вірша, купленого вже готовим на базарі, дарма що від тих слів ти блюєш, від цього я аж ніяк не менше користатимуся слабеньким міметизмом, який пригашає твою радість, коли я кажу «труп», а не «кошик троянд», хоч ані труп, ані кошик не керують глибинами твого єства, я вийду за межі звичайного, щоб описати тобі муки в їхній остаточній витонченості. А втім, не змігши видобути з них почуття, якого там немає, — бо слабка сила слів, які навряд чи спонукають тебе пустити трохи кислої слини, коли я запусчу механіку спогаду, — ти почнеш несамовито діяти та помножувати тортури, подробиці тортур і запах тортур, щоб нарешті менше тиснути на мене, ніж міцна нога мого жандарма.

Я прагну таким чином приголомшити тебе — легенькою силою удару з боку незвичного і, звісно, приголомшу, якщо зайду задки в залу аудієнцій, де прийму тебе, або якщо взагалі звернуся до чогось непослідовного й несподіваного; поводячись отак, я буду не ким іншим, як злодієм і видаватиму свій звук руйнування, бо, звісно, на другій аудієнції ти вже не здивуєшся тому, що я заходжу задки, і, звикнувши не тільки до цього безглузлого жесту, а й до непередбаченого в безглузді, ти вже нічому не дивуватимешся. Невдовзі ти присядеш, похмурий і безмовний, у байдужості зужитого світу. А єдиною поезією, яка ще зможе видобути з тебе нарікання, буде тільки величезний підбитий цвяхами чобіт мого жандарма.

Адже немає непокірного. Немає самотнього індивіда. Немає людини, що справді відокремлює себе. Вони ще найвісніші за виробників поганеньких віршів, які під претекстом поезії змішують кохання, місячне сяєво, осінь, зітхання і вітерець.

«Я тінь, — каже твоя тінь, — і зневажаю світло». Але ж вона живе завдяки йому.

ССХ

Я приймаю тебе таким, яким ти є. Цілком може бути, що хвороба спонукає тебе привласнювати золоті дрібнички, які потрапляють тобі на очі, крім того, ти ще й поет. Отже, я прийму тебе з любови до поезії. А з любови до моїх золотих дрібничок я замкну їх.

Цілком може бути, що ти, немов жінка, вважаєш таємниці, довірені тобі, за діаманти, якими ти маєш прикрасити себе. Жінка йде на свято. Рідкісний предмет, який вона показує, надає їй слави і значення. Крім того, цілком може бути, що ти ще й танцівник. Отже, я прийму тебе з поваги до танку, а з поваги до таємниць мовчатию про них.

Але цілком може бути, що ти мій приятель. Отже, я прийму тебе з любови до тебе, таким, як ти є. Якщо ти кульгаєш, я не проситиму тебе танцювати. Якщо ненавидиш когось, я не ображу тебе й не садитиму його з тобою за стіл. Якщо захочеш їсти, я подам тобі.

Я не поділятиму тебе, щоб пізнати тебе. Ти не є ані цим учинком, ані тим, ані їхньою сумою. Ані цим словом, ані тим, ані їхньою сумою. Я не судитиму про тебе ані на основі твоїх слів, ані на основі твоїх учинків. А судитиму про ті слова і вчинки так, як і ти.

Взамін я проситиму твоєї аудієнції. Мені нема що робити з приятелем, що не знає мене й вимагає пояснень. Я не маю сили летіти в слабенькому словесному вітрі. Я гора. Гора може споглядати себе. Але тачка не привезе тобі гори.

Як я поясню те, чого не зрозуміли насамперед завдяки любові? І як часто я говоритиму? Є непристойні слова. Я тобі вже розповідав про моїх вояків у пустелі. Я мовчки

споглядав їх, напередодні битви. Імперія спирається на них. Вони вмирають задля імперії. Саме в такому обміні й буде оплачена їхня смерть. Отже, я знав їхнє справжнє завзяття. А чого навчив би мене словесний вітер? Що вони нарікають на терни, ненавидять капрала, що харчів мало, а їхня жертва тяжка?.. Невже вони так повинні говорити? Я зневажаю надто ліричного солдата. Якщо він бажає загинути задля свого капрала, можливо, він не загине, надто перейнявшись декламацією свого вірша. Я не довіряю гусені, яка гадає, ніби закохана в крила. Адже ця гусінь не пішла б із власної волі вмирати в лялечці. Але, глухий до словесного вітру, я крізь свого солдата бачу, яким він є, я не те, що він каже. У бою цей солдат прикрис грудьми капрала. Мій друг — це точка зору. Я маю потребу чути, як він говорить, і то з тієї позиції, з якої говорить, бо в цьому аспекті він — окрема імперія і невичерпний запас. Він може мовчати і однаково наповнювати мене. Тоді я дивлюся його очима і бачу світ по-іншому. Так само й від свого друга я вимагаю, щоб він знав передусім, з якої позиції я говорю. Тільки тоді він розумітиме мене. Адже слова завжди неадекватні.

ССХІ

До мене знову прийшов пророк із суворими очима, що день і ніч чаїв священний гнів, а на додачу був зизо-окий.

— Треба, — заявив він мені, — врятувати праведників.

— Звичайно, — відповів я йому, — бо немає очевидної причини, яка мотивує їхнє покарання.

— Треба вирізнити їх з-поміж грішників.

— Звичайно, — відповів я йому. — Найдосконалішого треба виставити як взірець. Обери для п'єдесталу найкращу статую найкращого скульптора. Читай дітям найкращі вірші. Бажай, щоб королева була найвродливіша. Адже досконалість — це напрям, який годиться показати, дарма що тобі не під силу досягти його.

Але пророк спалахнув:

— Коли вибрати всіх праведників, треба врятувати тільки це єдине плем'я, а отже, раз і назавжди знищити розбещеність.

— Е, — протяг я, — тут ти йдеш надто швидко. Адже ти пропонуєш мені відокремити квітку від дерева. Покращити врожай, не даючи добрив. Урятувати видатних скульпторів, постинавши голови поганим скульпторам. А я лише знаю, що люди більш або менш недосконалі й дерево підводиться від ґрунту до квітки. Скажу тобі: досконалість імперії спирається на безсоромних.

— Ти вшановуєш безсоромність!

— Я не менше вшановую й глупоту, бо добре, коли чесноту пропонують як стан досконалости, цілком бажаний і досяжний. Якби можна було уявити собі чеснотливу людину, дарма що вона не може існувати, по-перше, тому, що людина хвора, по-друге, тому, що абсолютна досконалість, де вона є, зумовлює смерть. А втім, добре, що напрям бере до уваги мету. Бо інакше ти йшов би до недосяжного об'єкта. Я тяжко мучився в пустелі. Спершу здавалося, ніби перемогти неможливо. Але оту далеку дюну я перетворив у щасливий етап. Я дійшов до неї, і вона позбулася своєї сили. Потім перетворив в успішний етап одну зазублину на обрії. Я досяг її, і вона позбулася своєї сили. Тоді я обрав собі іншу точку зору. Отак від точки до точки я виринув із пісків.

Безсоромність — ознака простоти і невинности, як-от у газелей, і якщо ти зволиш її просвітити, ти перетвориш її в чеснотливу щирість, бо ж вона черпає свою радість із нападів на сором'язливість. Вона спирається на сором'язливість. Безсоромність живе нею й засновує її. Коли проходять п'яні солдати, ти бачиш, як матері ховають доньок і забороняють їм показуватися. Натомість солдати твоєї утопічної імперії матимуть звичай цнотливо опускати очі, тож будуть немов відсутні, й ти не вбачатимеш ніякого неподобства в тому, що дівчата в тебе купатимуться голі. А сором'язливість моєї імперії — щось інше, ніж брак безсоромности (бо в такому разі найсором'язливіші мерці). Ця сором'язливість — потаємне завзяття, стриманість, самоповага і сміливість. Це

захист зібраного меду з думкою про любов. Якщо й проходить де-небудь п'яний солдат, інколи він засновує в моїй імперії таку рису, як сором'язливість.

— Отже, ти хочеш, щоб твої п'яні солдати викрикували свої неподобства...

— Навпаки, насправді я караю їх, щоб заснувати їхню власну сором'язливість. Проте виявляється й інше: що краще я заснував її, то привабливішою стає агресивність. Для тебе більша радість вилізти на високий пік, ніж на круглий пагорб. Перемогти суперника, який чинить опір, ніж дурня, що не захищається. Тільки там, де жінки запнуті чадрою, тебе палить бажання побачити їхнє обличчя. З напруги силових ліній імперії я суджу про суворість покарання, яке урівноважить там жадання. Якщо в горах я перекиваю греблею річку, мені подобається вимірювати її товщину. Це ознака моєї могутності. Адже проти неглибокого болота мені вистачить картонної загородки. Чого б я мав бажати мати кастрованих солдатів? Я бачу, як вони туляться до стіни, бо тільки тоді вони будуть величні в злочині або творчості, що трансцендує злочин.

— Отже, ти прагнеш, щоб вони були сповнені своїх мерзенних пожадань?..

— Ні, ти нічого не зрозумів, — відрубав я йому.

ССХІІ

Мої жандарми у своїй безмірній тупості прийшли дурити мене:

— Ми з'ясували причину занепаду імперії. Йдеться про одну секту, яку треба знищити.

— Ет! — мовив я. — Що дає вам підстави вважати, що ті люди пов'язані одні з одними?

Вони розповіли мені про схожість їхніх учинків, їхню спорідненість відповідно до того або того критерію, про місце їхніх зборів.

— Що дає вам підстави вважати, ніби вони загрожують імперії?

Жандарми розповіли мені про їхні злочини, про хабарі, які дає дехто з них, про зґвалтування, які скоїв дехто

з них, про боягузливість, властиву багатьом, про їхню бридкість.

— Ет! — мовив я. — Я знав ще небезпечнішу секту, бо ніхто ніколи не мав наміру подолати її!

— Що за секта? — квапливо запитали мої жандарми.

Адже жандарм, народившись, щоб бити, хиріє, коли немає поживи.

— Секта людей, — відповів я їм, — які мали родимку на лівій скроні.

Жандарми, нічого не зрозумівши, схвалили мої слова буркотінням. Адже жандарми можуть бити, не розуміючи. Вони б'ють кулаками, в яких немає мозку.

Проте один з них, що колись був теслею, кашлянув двічі або тричі:

— Вони не виявляють споріднености між собою. Вони не мають місця зборів.

— Звісно, — погодився я. — Саме в цьому й полягає небезпека. Таж їх годі помітити. Але, тільки-но я оприлюдню указ, який зробить їх об'єктом публічного гніву, ти побачиш, як вони шукають одне одного, об'єднуються, живуть спільно і, постаючи проти правосуддя народу, усвідомлюють себе як касту.

— Щира правда, — схвалили мої жандарми.

Але колишній тесля кашлянув знову:

— Я знаю одного з них. Він лагідний. Великодушний. Чесний. Дістав три рани, захищаючи імперію...

— Атож, — мовив я. — Невже з того, що жінки безтямні, ти виснуєш, що серед них немає жодної, яка засвідчить свій розум? Невже з того, що полководці галасливі, ти виснуєш, мовляв, серед них, тут або там, немає жодного, що був би боязливий? Не зупиняйся на винятках. Відібравши носіїв певної ознаки, перевір їхнє минуле. Вони були призвідцями злочинів, викрадень, згвалтувань, хабарів, зрад, ненажерливості та безсоромності. Невже ти вважаєш, ніби вони чисті від таких нечесть?

— Звичайно, ні, — скрикнули мої жандарми, і в їхніх кулаках прокинулося бажання.

— Коли на дереві з'являються гнилі плоди, за ту гниль ти дорікаєш плодам чи дереву?

— Дереву! — крикнули жандарми.

— А кілька здорових плодів звільняють його від догани?

— Ні! Ні! — кричали жандарми, які, на щастя, любили свою роботу, яка полягала не в тому, щоб звільнити від догани.

— Отже, було б справедливо очистити імперію від тих, хто має родимку на лівій скроні.

Але колишній тесля кашлянув знову.

— Сформулюй свої заперечення, — сказав я йому, тим часом як його товариші, керуючись своїм нюхом, красномовно поглядали на його скроню.

Один з них, посмілівшавши, уважно глянув на підозрілого:

— А той, що він його, як казав, знає... часом не його брат... або батько... або хтось із родичів?

Усі буркотом підтвердили свою згоду.

І тут спалахнув мій гнів:

— Ще небезпечніша секта тих, хто має родимку на правій скроні! Ми навіть не думали про це! Отже, вона маскується ще краще. Але незмірно небезпечніша секта тих, хто взагалі не має родимок, бо ці ходять у камуфляжі, невидимі, як змовники. Зрештою, від секти до секти, я засуджую секту всього людства, бо саме вона з усією очевидністю є джерелом злочинів, викрадень, зґвалтувань, хабарів, зажерливості й безсоромності. А оскільки жандарми, крім того, що жандарми, ще й люди, я почну з них, удавшись до такого зручного засобу, як необхідна чистка. Ось чому я наказую жандарму, що сидить у вас, викинути людину, яка сидить у вас, на тюремне звалище моїх цитат-делей!

Мої жандарми пішли, приголомшено сопучи й міркуючи без великого результату, бо ж міркують вони кулаками.

Проте я затримав теслю, що опустив очі і вдавав скромність.

— Слухай, тебе я позбавляю посади! — мовив я йому. — Істина теслі витончена й суперечлива, бо дерево чинить йому опір, і аж ніяк не є істиною жандарма. Якщо під-

ручник позначає чорним носіїв родимки на скроні, мені подобається, коли жандарми, тільки-но почувши, що йдеться про тих людей, відчують, як їм стискаються кулаки. Мені подобається, що капрал оцінює тебе відповідно до твого вміння виконати поворот. Бо капрал, якщо матиме право судити, простить твою незграбність, якщо ти видатний поет. Так само простить і твоєму ближньому, бо той побожний. А також ближньому твого ближнього, бо той взірець чесноти. Отак запанує справедливість. Та коли під час битви мої солдати бодай трохи невинно виконають поворот, ось вони вже збилися безладною купою серед великого гамору і їм не уникнути кривавої різанини. Тож нехай їх тепер утішить добра оцінка капрала! Тому я посилаю тебе до тесль, бо боюся, що твоя любов до справедливості — там, де вона недоречна, — пролеє коли-небудь непотрібну кров.

ССХІІІ

Пішовши звідати, я звернувся до Бога з такою молитвою:

«Господи, я визнаю як тимчасові суперечливі істини — дарма що не на моєму рівні можна вирізнити головну поміж них — солдата, який прагне ранили, і лікаря, який прагне зцілити. Я не примирюю в літеплому напої трунки крижані і пекучі. Я не хочу, щоб ранили й лікували помірковано. Я караю лікаря, який відмовляється піклуватись, і караю солдата, який відмовляється завдавати ударів. Мені байдуже, що слова неадекватні. Адже, бачу, лише пастка, зроблена з різних матеріалів, ловить мою здобич у її єдності, і ця здобич — певна людина з певними рисами, а не іншими.

Я шукаю напоячки твої божественні силові лінії і, за браком свідчень, призначених не для мого рівня, кажу, що маю слухність у виборі обрядів церемоніалу, якщо під час нього я звільняюсь і дихаю на повні груди. Отак і мій скульптор, Господи, що задовольняється даним рухом уліво, дарма що не знає чому. Адже йому здається, що він тільки так насажує глину силою.

Я йду до тебе, як дерево, що розвивається відповідно до силових ліній своєї насінини. Сліпий, Господи, не знає нічого про вогонь. Проте у вогні є силові лінії, що їх відчують долоні. Сліпий іде крізь терни, бо всяке перетворення болюче. Господи, я йду до тебе завдяки твоїй милості вздовж схилу, який спонукає розвиватися.

Ти не опускаєшся до свого створіння, і мені годі сподіватися чогось іншого, щоб просвітити себе, крім тепла вогню і напруги насінини. Так само й гусінь, що нічого не знає про крила. Я не сподіваюся, що мене навчить чогось маріонетка з подобою архангела, бо вона не сповіщає мені нічого вартісного. Марно гусені розповідати про крила, а цвяхареві — про корабель. Досить, щоб завдяки пристрасі архітектора існували силові лінії корабля. Завдяки сімені — силові лінії крил. Завдяки насінині — силові лінії дерева. А ти, Господи, просто існуєш.

Інколи, Господи, моя самотність просто крижана. Тоді я прошу знаку в пустелі, де все покидають і занедбують. Але ти дав мені науку в моєму сновидді. Я збагнув, що всякий знак марний, бо, якби ти належав до мого рівня, ти б не зобов'язував мене рости. Що я, Господи, маю зробити з себе, такого, яким я є?

Ось чому я йду і складаю молитви, на які немає відповіді, й маю собі за проводиря, бо ж я сліпий, тільки слабеньке тепло на моїх таврованих долонях, і все-таки я хвалю тебе, Господи, за те, що ти ні разу не відповів мені, бо, якщо, Господи, я знайду те, чого шукаю, я припиню розвиватися.

Якщо ти, без ніякої причини, підеш до людини ходою архангела, людина стане завершена. Вона вже не пилятиме, не куватиме, не воюватиме, не дбатиме. Вона вже не замінатиме кімнати й не пеститиме коханої. Невже, Господи, людина не вшанує тебе своїм милосердям крізь людей, якщо споглядатиме тебе? Коли храм збудований, я бачу храм, а не каміння.

Господи, я вже старий і кволий, наче дерева під подихом зими. Втоmlений і від ворогів, і від друзів. Не вдоволений у думках, що я змушений убивати і водночас ліку-

вати, бо я дістав від тебе потребу панувати над усіма протилежностями, які роблять мою долю такою жорстокою. І все-таки я змушений отак підніматися — від смерти одних запитань до смерти інших — до твоєї тиші.

Господи, з того, хто вже спочиває на північ від моєї імперії й був моїм любим ворогом, з геометра, мого єдиного щирого друга, і з мене самого, бо я, на жаль, уже перетнув гребінь і лишив позаду своє покоління, наче на вже завершеному схилі гори, зволь створити єдність задля твоєї слави, приспавши мене на лоні пустельних пісків, де проминули мої труди».

ССХV

Ви нерухомі, бо, немов корабель, що, приставши до берега, викладає вантаж, який забарвлює набережну в яскраві кольори, бо там і справді лежать гаптовані золотом тканини та червоний і зелений перець з островів, так і сонце, мов медова річка між пісками, випускає день. А ви нерухомі, приголомшені красою вранішньої зорі, стоїте на схилах пагорба, що височить над криницями. Нерухомо стоять і тварини, відкидаючи довгі тіні. Ніхто не ворухнеться: тварини знають, що одна по одній вони питимуть. Проте увесь процес затримує одна деталь. Воду ще не розподіляли. Немає великих ночов, які десь несуть. Упершись руками в боки, ти дивишся вдалечінь і кажеш: «Що вони роблять там?»

Ті, кому ти звелів піднятися з нутрощів очищеної від піску криниці, склали інструменти й поклали руки на грудях. Їхня усмішка розказала все. Вода є. Адже людина в пустелі — тварина з незграбною мордою, що напмацки шукає свою пипку. Заспокоївшись, ти всміхнувся. Погоничі верблюдів, побачивши твою усмішку, теж заусміхалися. Ось уже всі всміхаються. Осяяні сонцем піски, твоє обличчя, обличчя твоїх людей і, можливо, навіть щось у тваринах під їхньою грубою шкурою, бо вони знають, що питимуть, і стоять нерухомо, заздалегідь віддаючись насолоді. Ця мить схожа на ту мить у морі, коли розриваються хмари й показується сонце. Ти одразу відчуваєш при-

сутність Бога, не розуміючи чому, мабуть, через поширений смак винагороди (адже жива криниця в пустелі має смак подарунку, що ніколи не є абсолютно сподіваним, ніколи не є остаточно пообіцяним), а також через чекання на недалеке причастя водою, яке завжди спонукає нас не ворухитися. Адже копачі, схрестивши руки на грудях, не ворухатся. Ти, впершись руками в боки, стоїш на вершині пагорба й прикипів очима до однієї точки на обрії. Тварини з довгими тінями, організовані в процесію на схилах пагорба, ще не рушили. Носії великих ночов для напування ще не з'явилися, і ти й далі запитуєш себе: «Що вони роблять там?» Усе поки що зупинилося, але все вже пообіцяне.

Ви тепер перебуваєте в атмосфері миру усмішки. Звісно, невдовзі ви зрадієте, п'ючи, але про насолоду вже не йтиметься, бо тепер ідеться про любов. Тепер люди, піски, тварини й сонце немов пов'язані у своєму значенні простим отвором між камінням, і тепер навколо тебе лише різноманітні предмети одного культу, елементи церемоніалу, слова пісні.

І ти, верховний жрець, що наглядатиме за всім, ти, полководець, що наказуватиме, ти, розпорядник церемоніалу, стоїш нерухомий із кулаками на стегнах, ще не оголосивши своєї постанови й запитуючи обрій, звідки несуть великі ночви для напування. Адже бракує ще одного культового предмета, слова у вірші, пішака для перемоги, приправи для бенкету, почесного гостя для церемонії, каменя для собору, щоб він засяяв під поглядами. Десь ідуть ті, що несуть, наче замковий камінь, цей головний елемент, великі ночви, і ти крикнеш їм, коли вони покажуться: «Гей ви, поворухіться!» Вони не відповідатимуть. Вони спустатимуться з пагорба. Стануть навколішки, кладучи свою ношу. Тоді ти лише кивнеш головою. Зарипить корба, що допомагає землі розродитися, похитнуться, повільно рушаючи, тварини. Люди почнуть керувати ними в передбаченому порядку, ударами палиць, і гортанно викрикуватимуть команди. Почне розгортатися відповідно до свого ритуалу церемонія дарування води під акомпанемент повільного підіймання сонця.

Я прагнув заснувати в тобі любов до брата. Водночас я заснував смуток розлуки з братом. Я прагнув заснувати в тобі любов до дружини. І заснував у тобі смуток розлуки з дружиною. Я прагнув заснувати в тобі любов до друга. Водночас я заснував у тобі смуток розлуки з другом, так само як будівник фонтанів буде їхню відсутність.

Але, з'ясувавши, що розлука дошкуляє тобі дужче, ніж будь-яке інше лихо, я хотів зцілити тебе й дати повчання про присутність. Адже відсутній фонтан ще солодший для того, хто вмирає від спраги, ніж світ без фонтанів. Так само й тоді, коли тебе назавжди послали в далеке вигнання, а твій дім горить, ти плачеш.

Я знав присутність великодушну, мов дерева, які далеко простягають своє гілля, щоб кинути тінь. Адже я той, хто наповнює, і я покажу тобі твою оселю.

Ти пам'ятаєш смак любови, коли ти цілував дружину, бо світанок уже надав природної барви овочам, які ти склав на віслюку трохи хиткою пірамідою, щоб продати їх на ринку. Отже, дружина всміхнулася тобі. Вона стояла на порозі, готова, як і ти, до своєї роботи, бо замітатиме в домі, чиститиме хатнє начиння, готуватиме тобі обід, думатиме про тебе, потай готуючи тобі улюблену страву, й казатиме собі: «Щоб тільки він не повернувся дуже рано, бо не дасть мені насолодитися несподіванкою...» Отже, її ніщо не відокремлює від тебе, хоча ми бачимо, що ти поїхав далеко, а вона бажає, щоб ти запізнився. Така сама ситуація і в тебе, бо твоя подорож служитиме дому, отже, треба, щоб ти його лагодив і підтримував радість. Ти думаєш придбати за свій виторг ворсистий килим і срібне кільце для дружини. Ось чому співаєш дорогою й перебуваєш у затишку любови, хоча зовні видається, ніби ти їдеш у вигнання. Ти будеш свій дім, потихеньку переставляючи ціпок, ведучи віслюка, поправляючи кошики й протираючи собі очі, бо ще дуже рано. Ти тепер солідарніший із дружиною, ніж у години неробства, коли задивляєшся зі свого порога на далекий обрій, навіть не думаючи обернутися, щоб розкошувати чим-небудь у своєму королівстві, бо мрієш про далеке

весілля, на яке б хотілося поїхати, або про якусь роботу, про приятеля.

Тепер, коли ви вже остаточно прокинулися, твій віслюк інколи намагається показати свою ревність, ти прислухаєшся до нетривкого клусу, що видається немов піснею камінчиків, і думаєш про свій ранок. Ти всміхаєшся. Адже ти вже вибрав крамничку, де купиш срібний браслет. Ти знаєш того старого крамаря. Він зрадіє твоєму візитові, бо ти його найкращий друг. Він запитає про твою дружину. Розпитає про її здоров'я, бо твоя дружина неоціненна й тендітна. Скаже про неї стільки доброго, й таким зворушливим голосом, що навіть найчерствіший перехожий, лише почувши ту похвалу, вважатиме, що дружина варта золотого браслета. Але ти зітхнеш. Бо життя отаке. Ти не король. Ти городник. Зітхне і крамар. Коли ви досить позітхаєте на честь недосяжного золотого браслета, він скаже тобі, що більше любить срібні браслети. «Браслет, — пояснить він, — передусім має бути важким. А браслети з золота завжди легкі. Браслет має містичний сенс. Тут ідеться про першу ланку ланцюга, що поєднує вас. Як добре в коханні відчувати тягар ланцюга. Коли зграбно підняти руку, поправляючи чадру, прикраса має важити, бо отак вона живить серце». Крамар вийде з приміщення позаду крамнички з найважчим зі своїх кілець і попросить тебе відчутти його вагу, треба заплющити очі, гойднути браслет кілька разів і подумати про свою насолоду. Ти відчуєш. Ти схвалиш. Зітхнеш іще раз. Бо життя отаке. Ти не господар багатого каравану. Лише доглядач одного віслюка. Ти покажеш браслет віслюкові, що чекає під дверима й не виявляє ніякого завзяття, і скажеш йому: «Моє багатство — такий дріб'язок, що сьогодні вранці під його тягарем він бігав клусом!» Крамар тоді знову зітхне. Коли ви досить назітхаетесь на честь недосяжного важкого браслета, він запевнить тебе, що легкі браслети зрештою кращі від нього, бо мають набагато витонченіше різьблення. Й покаже тобі браслет, якого ти бажав. Адже вже кілька днів, як ти вирішив, мудрий, наче державний діяч. Частину місячного заробітку треба зберегти для ворсистого килиму, іншу частину для нових граблів, ще одну для щоденного харчу...

А тепер починається справжній танок, бо крамар знає людей. Якщо він побачить, що його гачок добре вчепився, він не віддасть тобі мотузочки. Але ти кажеш йому, що браслет задорогий і прощаєшся. Та він гукає тебе. Він твій друг. Задля краси твоєї дружини він погоджується на жертву. Він би дуже засмутився, якби його скарб потрапив до рук бридулі. Отже, ти повертаєшся, але повільним кроком. Своєму поверненню ти надав подоби неквапної прогулянки. Ти скривився. Зважив браслет на руці. Браслети не мають великої вартості, якщо вони не важкі. А срібло ще й не блищить. Отже, ти вагаєшся між убогою прикрасою і гарною барвистою тканиною, поміченою в іншій крамничці. Але не годиться видаватися надто зневажливим, бо крамар утратить надію продати тобі що-небудь і дасть тобі піти. І ти червонітимеш, вигадавши бозна-яку притичину, яку накинеш собі, щоб повернутися до нього.

Звісно, той, хто не знатиме людей, добачатиме в цій картині танок зажерливості, тоді як насправді це танок любови, й гадатиме, ніби чує розмову про віслюка та овочі, або філософа про золото і срібло, кількість та витонченість роботи; отак ти сповільниш своє повернення довгими й далекими діями, ось ти далеко від дому, тоді як насправді перебуваєш у ньому цієї самої миті. Адже це не відсутність у домі чи в любові, якщо ти виконуєш церемоніальні кроки любови або дому. Твоя відсутність не відокремлює тебе, а пов'язує, не відрубуює тебе, а приєднує. Чи можеш ти сказати, де міститься межа, за якою відсутність — уже розрив? Якщо церемоніал добре зв'язаний, якщо ти вже бачиш Бога, в якому ви зливаєтесь, якщо цей Бог досить пекучий, то що тебе відокремить від дому або друга? Я знав синів, які казали мені: «Мій батько помер, не закінчивши будівництва лівого крила своєї оселі. Я будую його. Не закінчивши садити дерева. Я саджу їх. Мій батько помер, лишивши завдання вести його працю далі. Я веду її. І бути вірним своєму королеві. Я вірний йому». В такому домі я не відчував, що батько помер.

Про твого друга й тебе самого: якщо ти шукаєш десь-інде, ніж у тобі, або десь-інде, ніж у ньому, спільного

коріння, якщо для вас обох існує якийсь божественний вузол, — і його можна добачити крізь розмаїття матеріалів, — який пов'язує речі, тоді немає ані відстані, ані часу, які могли б розділити вас, бо боги, на яких спирається ваша єдність, глузують і з мурів, і з морів.

Я знав одного старого садівника, що розповів мені про свого друга. Обидва довго жили як побратими, перше ніж життя розлучило їх, увечері разом пили чай, справляли ті самі свята, шукали один одного, щоб попросити поради або звіритись у чомусь. Звичайно, вони мало що могли сказати один одному, тож здебільшого їх бачили, як вони після роботи гуляють і милуються, не мовлячи й слова, квітами, садами, небом і деревами. Та якщо один хитав головою, помацавши пальцем якусь рослину, другий теж нахилився до неї і, побачивши сліди гусені, й собі хитав головою. А добре розпущені квіти давали їм обом однукову насолоду.

Сталось так, що якийсь купець найняв на кілька тижнів одного з двох приятелів, він мав допомагати йому вести караван. Але грабіжники караванів, потім життєві небезпеки та війни між імперіями, бурі й кораблетрощі, руїни і жалоби, ремесло задля прожитку носили приятеля впродовж багатьох років, наче діжку по морю, відпихаючи його від саду до саду аж до краю світу.

І ось мій садівник, після старости, проведеної в мовчанні, отримав листа від приятеля. Господь його знає, скільки років ішов той лист. Господь його знає, які диліжанси, які вершники, які кораблі, які каравани по черзі везли той лист з упертістю тисяч морських хвиль аж до його саду. Цього ранку садівник променився щастям і хотів поділитися ним, тож і попросив мене прочитати, як-от просять прочитати вірш, отриманого листа. Він стежив, які емоції з'являються на моєму обличчі під час читання. Звичайно, там було лише кілька слів, бо двоє садівників набагато вправніші з лопатою, ніж із пером. Я лише прочитав: «Цього ранку я обрізав свої троянди...» — а потім міркував про головне, яке видалося мені несказанним, і похитав головою, як хитали вони.

Відтепер мій садівник не знав відпочинку. Можна було чути, як він опановує науку географії, навігації, читає про кур'єрів, каравани та війни між імперіями. Через три роки настав день, коли я випадково відправляв якесь посольство на інший край землі. Тож я покликав садівника: «Можеш написати листа своєму приятелеві». Від цього дозволу трохи постраждали мої дерева та овочі в садку і настало свято для гусені, бо він ціліснітькі дні просиджував удома, щось шкрябав, викреслював і знову починав свою роботу, висолопивши язика, мов дитина за працею, бо знав, що має сказати щось нагальне, і йому треба було перенестися геть усьому, в усій своїй істині, до приятеля. Йому треба було спорудити власний місток над прірвою, поєднатися зі своєю іншою частиною через простір і час. Йому треба було розповісти про свою любов. І ось, увесь червоніючи, він прийшов показати мені свою відповідь, щоб і цього разу побачити на моєму обличчі відблиск радості, яка осяє адресата, й випробувати таким чином на мені силу своїх звірянь. І (адже насправді не існувало нічого важливішого, про що можна було б написати, для нього йшлося передусім про те, чому вони віддавали себе, як-от старі жінки, що сліпнуть, крутячи голкою, щоб завітчати свого Бога) я прочитав, що саме він звірив приятелеві своїм старанням і невправним почерком, мов сповнену віри молитву, але зі смиренними словами: «Цього ранку я теж зрізав свої троянди...» Я замовк, припинивши читати, міркуючи про головне, що почало проступати переді мною виразніше, бо вони тебе вшановували, Господи, поєднувалися в тобі, понад трояндами, навіть не знаючи про це.

Ох, Господи, я молитимуся заддя себе самого, бо я якомога краще повчав свій народ. Адже я отримав від тебе забагато завдань, щоб мати змогу поєднатися з тією або тією конкретною людиною, яку міг би любити, але все-таки годилося б, щоб я тішився певним спілкуванням, бо тільки воно забезпечує насолоди серця, бо солодкі тільки повернення сюди, а не в якесь інше місце, і солодко звучать лише конкретні голоси, і дитячі звірвання дівчинки, яка гадала, ніби плаче за втраченою прикрасою, тоді як

насправді оплакувала смерть, яка розлучає нас з усіма прикрасами. Але ти, Господи, прирік мене до тиші, щоб понад словесним вітром я почув її значення, бо ж моя роль — замислитися над властивим людям страхом, від якого я вирішив зцілити їх.

Звичайно. Ти хотів заощадити мені час, який я міг би використати на балачки, і пекло слів про загублену прикрасу (ці суперечки ніколи не даватимуть результату, бо тут ідеться не про прикрасу, а про смерть), як і про дружбу або любов. Адже любов або дружба по-справжньому пов'язують тільки в тобі одному, і ти, Господи, сам постановив, щоб я мав змогу дійти до них крізь твоє мовчання.

Що ж я отримаю, таж я знаю, що не личить ані твоєї гідності, ані твоєму піклуванню навідувати мене на моєму рівні і що нема чого сподіватися від маріонетки з подобою архангела? Я, звертаючись не до тієї або тієї людини, а до хлібороба й пастуха, можу багато дати, але нічого не можу отримати. Якщо виявиться, що моя усмішка може сп'янити вартового, бо я король і в мені зав'язується імперія, зроблена з крові вартових, і отак імперія через мене платить їхньою кров'ю за мою усмішку, то чого, Господи, я маю сподіватися від усмішки цієї жінки? Ані від тих, ані від інших я не прошу любови до себе, й мені байдуже, чи вони нехтують мене, а чи ненавидять, за умови, що поважають мене як дорогу до тебе, бо я прошу тільки про любов до тебе, тож я пов'язую сніп їхніх виявів поклоніння і віддаю їх тобі, так само як віддаю імперії, а не собі, ставання навколівки мого вартового, бо ж я не мур, а діяльність насінини, яка з землі тягне гілля до сонця.

Інколи мені спадало на думку, — бо ж для мене немає короля, який міг би віддячити мені усмішкою, — що годиться, щоб я йшов отак аж до години, коли ти зволиш прийняти мене й поєднати з людьми з моєї любови; отже, я подеколи відчуваю втому бути самотнім і потребу з'єднатися з людьми мого народу, бо, безперечно, я ще не досить чистий.

Вважаючи, що садівник, який спілкувався зі своїм приятелем, щасливий, я часом відчував бажання й собі

пов'язатися отак із садівниками моєї імперії за нормами їхнього Бога. Інколи незадовго до світанку я неквапом спускався сходами палацу в сад. Я йшов до розаріїв. Поглядавав туди і туди, інколи уважно нахилявся над котроюсь стеблиною, я, що, коли наставав полудень, вирішував питання прощення або смерті, миру або війни, життя або знищення імперій. Потім на превелику силу підводився після своєї праці, бо я постарів, і просто казав у своєму серці, щоб приєднатися до них, до всіх живих і мертвих садівників, єдиним ефективним способом: «Я теж сьогодні вранці обрізав свої троянди». Для такого послання не має значення, що воно йшло кілька років, а також те, потрапило воно чи ні до конкретного адресата. Адже мета послання не в цьому. Щоб поєднатися зі своїми садівниками, я просто привітав їхнього Бога, що є трояндовим кущем на світанку.

Господи, отак і мій любий ворог, із яким я з'єднаюся тільки понад собою. І для нього, оскільки він схожий на мене, ситуація така сама. Отже, я чиню правосуддя відповідно до своєї мудрости. Він чинить правосуддя відповідно до своєї. Вони видаються суперечливими і, якщо зіткнуться, живитимуть наші війни. Але і він, і я, йдучи протилежними дорогами, дотримуємося з допомогою наших долонь силових ліній одного вогню. Тільки в тобі, Господи, вони сходяться до купи.

Отже, я, скінчивши свою працю, вдосконалив душу свого народу. Він, скінчивши свою працю, вдосконалив душу свого народу. Я думаю про нього і він думає про мене, дарма що нам не дали жодної мови для наших зустрічей, коли ми оголошували присуд, визначали церемоніал, карали або прощали, і тому ми можемо сказати — й він мені, і я йому: «Сьогодні вранці я обрізав свої троянди...»

Бо ти, Господи, — спільна міра для нас. Ти необхідний вузол різних учинків.

ПОКАЖЧИК

Оповідки і притчі

- Жебраки та їхні виразки: 6, 29
Смерть мого батька: 8
Бенкет сонця: 9
Смерть молодої жінки: 10
Перелюбниця: 12
Чотки з тринадцяти намистин: 16
Бунт стихій: 19
Сліпий одноногий швець: 23, 25
Смерть дитини Ібрагіма: 24, 193
Трикутний табір і релігія оази: 26, 29
Спалений квартал: 30
Принцеса-праля: 31
Історія дерева: 35
Лис, покликаний любов'ю: 36
Три тисячі берберів-утікачів: 38
Заплакана дівчинка: 44
Полководці та губернатори: 47
Кедр і багнюка: 50
Великий вихід: 53
Прокажений: 59
Приречений на смерть: 62
Смерть східного сусіди: 67
Гімн тиші: 71
Та, що так гарно брехала: 73
Убита кинджалом дівчина: 78
Волоцюга: 85
Куртизанки і любов: 90
Повії, їхній вертеп і новий дім: 97
Полонена танцівниця: 100
Геометр і десять тисяч коментаторів: 107
Бунт видобувачів діамантів: 115
Той, хто вірить у диявола: 128
Биття в барабан: 129
Заснулий вартовий: 130
Фінансисти і танцівниці: 143
Зизокий пророк: 148, 168, 252

Легенда північного краю: 150
Тій, що самотня: 153
Безока гусінь: 156
Смерть геометра: 157
Солдат королеви і солдат короля: 165
Сумна пісня: 166
Ями на ягуара: 170
Шлях і його вигини: 177
Криниця Ель-Ксур: 183
Облога міста: 186
Королева і варвар: 188
Гра в три кості, вирізьблені з кості: 191
Ніч: 196
Марнославна: 197
Рибалка в човні: 201
Тісто і пекар: 202
Чаклун негритянського племені: 212
Оповідка про дзюбатого хлопця і його брата капітана: 230
Між віслюком, дружиною, олівами і сусідою: 236
Підбитий цвяхами черевик мого жандарма: 250
Родимка: 255
Напування тварин із довгими тінями: 259
Танок срібного браслета: 263
Двоє садівників: 265

Літературно-художнє видання
Антуан де Сент-Екзюпері
ЦИТАДЕЛЬ

З французької переклав
Петро Таращук

Відповідальний редактор *Л. Пішко*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Жупанський*

Підписано до друку 23.03.10
Формат 84х108 1/32
Папір офсет. №1
Друк офсетний. Зам.
Наклад: 2000 пр.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жупанський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,
тел.: (096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net
<http://publisher.at.ua/>

С31 **Сент-Екзюпері, Антуан де.**

Твори: в 4 т. / Антуан де Сент-Екзюпері; з фр. пер.
П. Таращук. — К.: Вид-во Жупанського, 2009. —

Т. 2: Цитадель / скороч. вид., підгот. М. Кенель. —
2010. — 272 с. — **ISBN 978-966-2355-05-5**

Даний роман всесвітньовідомого автора — філософія опанування світу розумом, не марна, але безрезультатна спроба досягнути безкінечне й вічне минулим і смертним, бо світ — нездоланна цитадель, що потребує для свого досягання інструменту, набагато тоншого за розум і гострішого від усякої зброї. Роздуми спостережливого знавця людської душі допоможуть кожному з нас знайти свій упевнений шлях у величному безмірі людського життя і любові.

ББК 84.4ФРА

«Адже мені здалося, що людина дуже схожа на цитадель. Вона руйнує мури, щоб утвердити свою свободу, і тоді це лише зруйнована, відкрита зорям свобода. Тоді починається страх, породжений небуттям. Нехай людина робить собі істину з запаху підпаленої лози або віви, готової до стрижки. Істина викупє себе так, як копають криницю. Погляд, розпоршившись, утрачає бачення Бога. Більше, ніж дружина-переломниця, відкрита обіцянкам ночі, про Бога знає мудрець, що зосередився і знає тільки тягар остриженої вовни. Цитаделе, я збудую тебе в модському серці».

«Я знав вироджені народи, які вже не писали віршів, а тільки читали їх, не обробляли своїх земель, а покладалися передусім на рабів. Саме проти них пісню Півдня споконвіку готували в своїх творчих злиднях живі племена, які бралися завоювати їхні мертві запаси».

«Створити — це, напевне, пропустити в танку якість па. Це вдарити різцем по каменю навскіс. Доля жєсту має невелике значення.

Великий скульптор народжується з перегиною поганих скульпторів. Вони правлять йому за сходи й підносять його. Гарний танок народжується з завязаного бажання танцювати. Завязане бажання танцювати вимагає, щоб танцювали всі, навіть ті, хто танцює погано, бо інакше буде не завязання, а лише скам'яніла академія і позбавлена значення вистава».

ISBN 978-966-2355-05-5

9 789662 355055 >